

UNIVERZA V LJUBLJANI
FILOZOFSKA FAKULTETA
ODDELEK ZA SLOVENISTIKO
ODDELEK ZA SOCIOLOGIJO

DIPLOMSKO DELO
Motiv homofobije in transfobije
v romanih Suzane Tratnik in Zuzane Brabcové

Študijski program:
SLOVENSKI JEZIK IN KNJIŽEVNOST
SOCIOLOGIJA KULTURE

Mentorica: red. prof. dr. Alojzija Zupan Sosič
Mentor:izr. prof. dr. Roman Kuhar

LJUBLJANA, 2016

TEJA HAFNER

Zahvala

Vse naše sanje se lahko uresničijo – če le imamo dovolj poguma, da jim sledimo.
(W. Disney)

Zahvaljujem se mentorjema red. prof. dr. Alojziji Zupan Sosič in izr. prof. dr. Romanu Kuharju za nasvete in strokovno pomoč, ki so pomembno prispevali k nastanku mojega diplomskega dela.

Iskrena hvala tudi mami in očetu, ki sta me skozi vsa leta šolanja podpirala in spodbujala ter potrpežljivo čakala na ta trenutek. Brez njune podpore zagotovo danes ne bi bila tu, kjer sem.

Iz srca pa se zahvaljujem tudi Mateju, ki mi je v zadnjih letih brezpogojno stal ob strani, me bodril in verjel vame ter v moje cilje tudi takrat, ko sama nisem bila več prepričana vanje. Zdaj lahko začneva graditi nove sanje.

IZVLEČEK

Diplomsko delo obravnava problematiko homofobije in transfobije, ki se kaže skozi negativen in diskriminatoren odnos do gejev, lezbijk, biseksualcev ter transspolnih oseb na podlagi njihove spolne identitete, spolnega izraza in spolne usmerjenosti. Opravljena je tudi literarna analiza motiva homofobije in transfobije v dveh sodobnih romanih, in sicer slovenske avtorice Suzane Tratnik z naslovom *Ime mi je Damjan* ter češke pisateljice Zuzane Brabcové *Leto biserov*. Analiza romanov se osredotoča predvsem na raziskovanje, kako se v besedilih kaže motiv homofobije in transfobije, kdo ga izraža ter na kakšen način se z njim spopadajo literarni junaki.

Ključne besede: sodobni roman, *Ime mi je Damjan*, *Leto biserov*, spol, spolna identiteta, homofobija, transfobija, stereotipi, predsodki, diskriminacija, stigma.

ABSTRACT

In my diploma work I present problems of homophobia and transphobia. Both phenomena manifest themselves in a negative and discriminatory attitude towards gay, lesbian, bisexual and transsexual persons as a consequence of their gender identity, gender expression and sexual orientation. I have thus included a literary analysis of the motifs of homophobia and transphobia in two contemporary novels into my diploma work. The first novel is *My Name Is Damjan (Ime mi je Damjan)* by a Slovene author Suzana Tratnik and the second novel is *The year of pearls (Leto biserov)* by a Czech author Zuzana Brabcová. In analysing the two novels, I have mostly concentrated on researching how the motifs of homophobia and transphobia are depicted in the novels, who they are expressed by and how literary characters deal with them.

Key words: a contemporary novel, *My Name Is Damjan (Ime mi je Damjan)*, *The Year of Pearls (Leto biserov)*, gender identity, homophobia, transphobia, stereotypes, prejudice, discrimination, stigma.

KAZALO

1	UVOD.....	1
2	SODOBNI ROMAN.....	3
2.1	Suzana Tratnik.....	5
2.1.1	Ime mi je Damjan.....	8
2.2	Zuzana Brabcová.....	9
2.2.1	Leto biserov.....	10
3	SPOL IN IDENTITETA.....	13
3.1	Biološki in družbeni spol.....	14
3.2	Oblikovanje spolne identitete.....	17
3.2.1	Interni dejavniki pri oblikovanju spolne identitete.....	19
3.2.2	Eksterni dejavniki pri oblikovanju spolne identitete.....	20
3.3	Homoseksualna spolna identiteta.....	22
3.3.1	Model šestletne retardacije in štirih stopenj razkritja po Danku.....	23
3.3.2	Idealnotipski štiristopenjski model po Richardu Troidnu.....	25
3.3.3	Vrste lezbične identitete Carle Golden.....	29
3.4	Transspolnost in transseksualnost.....	31
3.5	O spolu in identiteti v literaturi in literarni vedi.....	35
3.5.1	Spol in identiteta v sodobnem romanu.....	38
3.5.1.1	Spolna identiteta v romanu <i>Ime mi je Damjan</i>	39
3.5.1.2	Spolna identiteta v romanu <i>Leto biserov</i>	42
4	HOMOFOBIA.....	44
4.1	Pojasnitve homofobije.....	46
4.2	Funkcije homofobije.....	47
4.3	Vrste in manifestacije homofobije.....	50
4.4	Razlogi za homofobijo.....	53
4.4.1	Heteronormativnost.....	53

4.4.2	Predsodki in stereotipi	55
4.4.2.1	Predsodki	56
4.4.2.2	Stereotipi	59
4.4.2.3	Spreminjanje predsodkov in stereotipov	61
4.4.3	Diskriminacija.....	62
4.4.3.1	Oblike diskriminacije	63
4.4.3.2	Diskriminatorne prakse	64
4.4.4	Stigma	66
4.5	Strategije spopadanja s homofobijo	69
4.5.1	Samocenzura.....	70
4.5.2	Senzibilizacija	71
4.5.3	Resignacija	72
4.5.4	Akomodacija	72
4.5.5	Kompenzacija	73
4.6	Navidezno spreminjanje homofobije	73
5	TRANSFOBIJA	76
5.1	Sistemska in osebna diskriminacija transspolnih oseb.....	77
5.2	Transfobno nasilje.....	80
6	MOTIV HOMOFOBIJE IN TRANSFOBIJE V OBRAVNAVANIH ROMANIH .	82
7	ZAKLJUČEK	90
8	VIRI IN LITERATURA	94
9	POVZETEK.....	99

KAZALO SLIK

Slika 1: Zemljevid ureditve pravic transspolnih oseb v Evropi za leto 2015.....	77
---	----

1 UVOD

Tematika homoseksualnosti me je začela zanimati že v času študija sociologije. Ko sem se z njo поблиže spoznala pri predmetu Uvod v gejevske in lezbične študije ter pri Izbirnem diplomskem seminarju iz sodobnega romana, pa je bila odločitev, da se bom s problematiko homofobije in heteronormativnosti ukvarjala v svojem diplomskem delu, dokončna. Predvsem me je zanimalo, kako se ta kaže v družbi in kako odseva v sodobnih romanih.

V diplomskem delu bom analizirala dva sodobna romana. Temeljni roman moje analize bo delo slovenske avtorice Suzane Tratnik z naslovom *Ime mi je Damjan*. Tratnik namreč velja za eno najvidnejših slovenskih avtoric, ki se ukvarja s homoseksualno problematiko tako v literarnih delih, kratkih zgodbah in romanih, kot v strokovnih razpravah. Primerjalni roman literarne analize pa bo delo Zuzane Brabcové z naslovom *Leto biserov*, ki na Češkem velja za prvi lezbični roman, ki se ukvarja s tako imenovano moderno platjo problematike homoseksualnosti.

Najprej bom predstavila, kaj sodobni roman sploh je in kakšne so njegove značilnosti, nato pa bom podala še posebnosti slovenskega sodobnega romana, ki ga je Alojzija Zupan Sosič označila kot modificirani tradicionalni roman (Zupan Sosič, 2006b: 26). Predstavila bom obe avtorici obravnavanih romanov ter orisala temeljne značilnosti, podobnosti in razlike v njunih delih. V nadaljevanju dela bom s sociološkega vidika predstavila koncept spola, biološkega in družbenega, ter identitete, ki jo posamezniki na podlagi spola oblikujejo. S problematiko spola in spolne identitete se na mnogih mestih ukvarja tudi literarna veda in nenazadnje tudi literatura sama. Družbene spremembe in s tem problematika spola, spolne identitete in spolnih manjšin v zadnjem času postajajo osrednja tema sodobnih literarnih del. Zupan Sosič navaja, da je število objav tovrstnih romanov v Sloveniji v zadnjih letih naraslo. (Zupan Sosič, 2005a: 99).

Homoseksualna in transspolna identiteta danes v družbi, v kateri vladajo heteronormativni zakoni, še vedno predstavljata odklon od pričakovanih in družbeno sprejetih vzorcev vedenja. Tako sta homofobija in transfobija pogost problem, s katerim se soočajo lezbijke, geji, biseksualci in transspolne osebe. V nadaljevanju diplomskega dela bom zato predstavila pojasnitve in funkcije

homofobije ter njene vrste in manifestacije. Kot že povedano, je heteronormativno naravnana družba eden od razlogov za homofobijo in transfobijo, pogosto pa se lezbijke, geji, biseksualne in transspolne osebe soočajo tudi s stereotipi, diskriminacijo in stigmatizacijo. Kuhar in njegovi sodelavci so v sklopu projekta *Citizens in Diversity: A Four Nation Study on Homophobia and Fundamental Rights* in raziskave, ki so jo ob tem opravili, odkrili pet strategij spopadanja s homofobijo (Kuhar in drugi, 2011: 91), ki jih bom predstavila. Transspolne osebe se soočajo tudi z negativno in diskriminatorno obravnavo s strani države, kar imenujemo sistemska diskriminacija transspolnih oseb. Ta se nanaša predvsem na pravice pravnega priznanja spola, ki ni skladen s spolom, določenem ob njihovem rojstvu. Tako bom v nadaljevanju predstavila še, s kakšnimi težavami se zaradi okostenelih pravnih sistemov držav soočajo transspolne osebe.

Nazadnje bom analizirala motiv homofobije in transfobije v obravnavanih romanih. Predpostavljam, da se ta motiv v literarnih delih pojavlja na več mestih. Predpostavljam tudi, da so lezbični, gejevski in transspolni literarni liki stigmatizirani s strani njihovega okolja in da se v obravnavanih romanih ohranjajo tudi stereotipi o lastnostih lezbijk, gejev in transspolnih oseb.

2 SODOBNI ROMAN

Roman je vsestranska oziroma sinkretična tvorba, ki ni omejena ne motivno ne tematsko. Janko Kos je prepričan, da gre vsebinsko za najbolj nedoločeno, odprto in spremenljivo zvrst, zato poznamo vse od ljubezenskih, zgodovinskih do vojnih, komičnih in celo pastirskih romanov. Bolj kot po vsebini je roman določen formalno, in sicer kot besedilo, ki je epsko in zapisano v prozi, vendar tudi to dejstvo ne drži vedno. Od drugih pripovednih oblik se razlikuje predvsem po obsegu, saj gre za eno najobsežnejših pripovednih zvrsti. Medtem ko zgornja meja njegovega obsega ni določena, imajo najkrajši romani 150 ali 100 strani (Kos, 2001: 156). Za roman je značilen epski subjekt oziroma pripovedovalec, katerega govor se nanaša na realnost. Zgodba je večinoma postavljena v preteklost in v neki časovni okvir. Ima začetek, sredino in konec. Nosilci romana so človeški liki, ki z medsebojnimi razmerji ustvarjajo dogajanje epskega tipa (Kos, 1983: 22). Kos je prepričan, da mora biti vsebina romana problemska, pomembna oziroma vsaj pestra podoba neke življenjske resničnosti (Kos, 2001: 156).

Sodobni oziroma moderni roman razumemo predvsem kot nasprotje tradicionalnemu romanu, s čimer označujemo vse evropske romane 18. in 19. stoletja. Če je bila za tradicionalni roman značilna pripoved, ki je potekala linearno in je bila zgrajena na načelu kronološke in kavzalne povezanosti, sodobni roman določajo povsem drugačni postopki. Tako lahko govorimo o eseizaciji, lirizaciji, deskriptivnosti in pojavnosti govora, dialogov in monologov, v sodobnem romanu.

Eseizacija pomeni vnos diskurzivnih elementov v pripovedni tok, s čimer pa prihaja do opuščanja principa epskosti, kontinuitete dogajanja in nenazadnje do razpadanja zgodbe (Zupan Sosič, 2006a: 27). V sodobnem romanu tako zgodba ni več zaokrožena, temveč postane nejasna in celo nepomembna, kar privede do neskljenjene podobe sveta. »Za pripovedovanje je značilen sukcesivni princip časovne postopnosti (impliciten vsakemu jezikovnemu izražanju), ki obsega neko dogajanje kot zaokrožen proces linearnega toka, zaprtega med začetek in konec, v katerega so diskurzivni deli vertikalno zasekani« (Nemec, 137, citirano po Zupan Sosič, 2006a: 27). Za sodobni esejiziran roman je tako za razliko od tradicionalnega, v katerem zgodba poteka linerano, značilno kroženje pripovedi okrog njegovih ključnih tem. Čeprav eseizacija upočasnjuje tok pripovedi, pa

Alojzija Zupan Sosič opozarja, da je ne smemo razumeti kot nepotrebno zaviranje, pač pa kot odpiranje prostora domišljiji, miselno-analitičnim premorom ter posledično poglabljanju in osmišljanju pripovedi (Zupan Sosič, 2006a: 28).

Pomemben postopek oddaljevanja od tradicionalnega romana je tudi lirizacija, kar pomeni, da so vanj umeščene zvočne igre, ritmičnost in metaforičnost besedila, polepotenost slovarja, simbolizem ter avtonomnost posameznih lirskih odlomkov (Zupan Sosič, 2006a: 29). Kadar je postopek lirizacije v romanu uporabljen dosledno, govorimo o lirskem romanu, kadar je uporabljen nedosledno, pa o liriziranem romanu (Novak Popov, 2003, povzeto po Zupan Sosič, 2006a: 28).

Odmik od pripovedovanja s humorjem, ironijo, parodijo in grotesko je prav tako značilnost sodobnega romana. Tako namreč razbija iluzijo predvidljivosti dogodkov in zanesljivih resnic. Gre za nagnjenost k neobičajnim in nepričakovanim miselnim predstavam ter paradoksalnim situacijam (Zupan Sosič, 2006a: 30). Sodobni roman na svojo nezanesljivost opozarja tudi s tipom pripovedovalca. V središču tako ni več pripoved vsevednega pripovedovalca, pač pa tok zavesti in podzavesti prvoosebnega pripovedovalca, njegove zaznave, predstave in misli, kar se izraža predvsem z menjavanjem časovne perspektive, dialogi, monologi ali notranjimi monologi. Zupan Sosič pravi, da ob branju sodobnega romana »[...] pogosto težko razlikujemo delež govora od pripovedi, še težje pa različne govorne vrste med seboj, tesno prepletene v procesu pripovedovanja« (Zupan Sosič, 2015: 183). V zadnjih desetletjih se v romanih ni povečal le delež govornih odlomkov, pač pa tudi sam način pripovedovanja, ki ga Zupan Sosič imenuje posredovanje govora. Govor je namreč postal tesno povezan tudi z drugimi pripovednimi prvinami, kot so pripovedovalec, fokalizacija in literarna oseba, kjer je v središču prav težnja po posredovanju govora, misli, sanj in vizij, torej zavednih in nezavednih stanj človeka. Posredovanje govora razume kot tretji ubeseditveni način, ki je značilen za sodobni roman (Zupan Sosič, 2015: 184).

Sodobni slovenski roman lahko imenujemo modificirani tradicionalni roman, saj je nastal z »[...] medsebojnim součinkovanjem in preoblikovanjem tradicionalnih [in] modernih romanesknih vzorcev« (Zupan Sosič, 2006b: 26). Zgleduje se namreč po tradicionalnem romanu z realističnimi potezami, temelji pa na strnjeni zgodbi in

motiviranih razmerjih med literarnimi osebami. Lirizacija in eseizacija se v njem pojavljata le občasno, prevladujoč proces je pripovedovanje, ki je strukturirano kot nizanje dogodkov. »Zgodbenost odmikajo tradicionalnosti trije preoblikovalci, žanrski sinkretizem¹, prenovljena vloga pripovedovalca in večji delež govornih odlomkov« (Zupan Sosič, 2006b: 26).

Sodobni slovenski roman temelji tudi na varni komunikaciji z bralcem. Namesto postmodernističnih velikih zgodb mu ponuja malo, intimno zgodbo, ki je usmerjena na ožje socialne skupine, kot so partnerji, družina, prijatelji in podobno (Zupan Sosič, 2006b: 38). V njej razkriva bivanjsko tesnobo sodobnika, ki se navadno razkriva skozi ljubezensko zgodbo, zaznamovano s sprevrženostjo medosebnih odnosov ter komunikacijsko blokado (Zupan Sosič, 2005b: 13). Ukvarjanje z intimnostjo je povezano tudi s tipično romaneskno naravnostjo v iskanje identitete, ki se v sodobnem slovenskem romanu kaže predvsem v raziskovanju spolne identitete, preiskovanju lastne identitete v ogledalu drugega oziroma drugačnega spola. »Prav v razmerje med spoli, ljubezensko temo in navezovanjem na literarno tradicijo lahko umestimo vznik posebne (postmoderne) iskrenosti« (Zupan Sosič, 2006b: 42). To Alojzija Zupan Sosič imenuje kot nova emocionalnost, kot čutečnost novih premikov spolne identitete. V tem novem tipu čutečnosti se moška in ženska kategorija prepletata, zamenjujeta in v nekaterih primerih celo ukinjata. Gre za inovacijo pripovedne narave, ki v sodobni slovenski roman prinaša pestrost spolne perspektive in motivike. (Zupan Sosič, 2006b: 42–43).

2.1 Suzana Tratnik

Avtorica sodobnega slovenskega romana z naslovom *Ime mi je Damjan*, ki je temeljno delo literarne analize diplomskega dela, je esejistka, pisateljica, prevajalka, publicistka in aktivistka lezbičnega gibanja v Sloveniji Suzana Tratnik.

¹ Žanrski sinkretizem je termin, ki se uporablja za preplet različnih romaneskni žanrov v okviru enega romana, pri čemer prihaja do stapljanja literarnih in trivialnih žanrov ter rahljanja meje med visoko in nizko literaturo (Zupan Sosič, 2006b: 26).

Rodila se je 20. aprila 1963 v Murski Soboti, diplomirala je iz sociologije na Fakulteti za družbene vede in nato še magistrirala iz antropologije spolov na Fakulteti za podiplomski študij IHS. Leta 1996 je skupaj z Natašo S. Segan uredila Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995. V različnih literarnih revijah je objavila več kratkih zgodb, ki so uvrščene tudi v nemško antologijo evropske lezbične proze z naslovom *Sappho küsst Europa* ter v ameriško antologijo *The Vintage Book of international Lesbian Fiction*. Leta 1997 je izdala prvo zbirko kratkih zgodb z naslovom *Pod ničlo*, ki ji je do danes sledilo še pet zbirk, in sicer *Na svojem dvorišču* (2003), *Vzporednice* (2005), *Česa nisem nikoli razumela na vlaku* (2008), *Dva svetova* (2010) in *Rezervat* (2010). Objavila pa je tudi dva romana, leta 2001 *Ime mi je Damjan*, ki je nato leta 2005 izšel tudi v nemščini, češčini in srbščini, ter leta 2007 roman *Tretji svet*. Leta 2002 je izdala monodramo z naslovom *Ime mi je Damjan*, ki je bila premierno uprizorjena junija istega leta v Ljubljani v produkciji ŠKUC gledališča². Tratnik je bila za svoje delo tudi nagrajena, tako je za kratkoprozno zbirko *Vzporednice* leta 2008 prejela nagrado Prešernovega sklada za literaturo, dvakrat je bila nominirana za Dnevnikovo nagrado fabula za kratko prozo, leta 2007 za delo *Vzporednice* in leta 2013 za zbirko *Rezervat*, leta 2008 pa je prejela tudi nominacijo za nagrado kresnik za roman *Tretji svet*. Njena dela so prevedena v več kot 20 jezikov, sama pa je prevedla več zbirk ameriške in britanske proze, dramatike ter tudi strokovnih besedil (Suzana Tratnik, Biografija).

Tematika v pripovedi Suzane Tratnik izhaja iz margine in s ukvarja z intimnostjo literarnih likov. Osredotoča se predvsem na problematiko vsakdanjega življenja. Zanima jo resničnost z vsemi razsežnostmi, ki jo razume kot »[...] sol, ki neko delo začini in mu zagotovi tisto raven prepričljivosti, ki je potrebna za to, da pripoved vžge« (Ristović Čar, 2004: 11). S povprečnostjo se ne ukvarja, zanimajo jo predvsem posamezniki, ki so drugačni in odstopajo od večine. Za svoje like pravi »[...] da so vsi [...] malo pritegnjeni. Nekoč je nekdo rekel, da če si v današnjem

² ŠKUC gledališče izhaja iz 70. let prejšnjega stoletja, ko je izvajalo odmevne poulične in ambientalne predstave. Po večletnem zatišju je ponovno začelo delovati leta 2000, od takrat dalje pa njegovo delovanje sloni na uprizarjanju besedil, ki tematizirajo vprašanja marginaliziranih družbenih skupin (ŠKUC, Gledališče).

zmešanem svetu utrgan, si pravzaprav prisebnejši od večine. Z norimi primerki si lahko veliko razjasniš o tistih, ki veljajo za nenore, če že ne zdrave. Utrgani vedno prebijajo meje, razmajejo vnaprejšnja pričakovanja in silijo v nove načine razmišljanja« (Tratnik, citirano po Vesenjaku, 2006: 181). Njena dela pogosto prikazujejo posameznikovo nezmožnost vzpostavljanja harmoničnih odnosov, saj sama ne verjame vanjo, predvsem kadar je ta harmonija v resnici izgovor za brisanje razlik oziroma za prilagajanje. Verjame v spoštljivo distanco, ki pa jo je mogoče doseči le z upoštevanjem razlik. Navdihuje jo neusklajenost med posameznikom in družbeno resničnostjo, kratek stik med posameznikovo interpretacijo sveta in tisto, ki mu jo vsiljuje družba (Ristović Čar, 2004: 11). Ne zanima je torej fikcija, pač pa realna problematika vsakdanjega življenja »Ko pišem, pa je moj pristop k realnosti vsekakor narativen, domišljjski, saj nisem kronistka. S svojo sociološko deformacijo bi lahko rekla, da me zanima literatura vsakdanjega življenja« (Tratnik, citirano po Ristović Čar, 2004: 11). Pomembna značilnost njene pisave je, da ničesar ne interpretira, pač pa poskuša čim bolj neposredno prikazovati, kako literarni junaki doživljajo svet (Sagadin, 2006: 214). Njeni junaki se iščejo in nazadnje tudi najdejo v svetu, ki jim je na neki način neznan, tuj, predvsem pa nenaklonjen. Pri tem vzpostavijo neko lastno pozicijo, ki jo poskušajo ohranjati s humorjem, ironijo ali celo zavestnim cinizmom (Vrbnjak, 2007). Tako lahko v pripovedi Suzane Tratnik zasledimo tudi humor in samoironijo, s čimer avtorica želi preprečiti pojav patetike ali zgoščenosti pripovedi (Ristović Čar, 2004: 11). Pogosto pušča odprta tako imenovana prazna mesta, s katerimi bralcu dopušča svobodno interpretacijo (Vesenjaku, 2006: 72).

Kot smo že omenili, je Tratnik ena najvidnejših lezbičnih aktivistk v Sloveniji, zato lahko njeno literarno ustvarjanje povežemo tudi z njenim kulturnopolitičnim angažmajem. »[...] aktivizem in moja politična misel, če se malo pošalim, sta del mojega pisanja, tako leposlovja kot drugih besedil« (Vesenjaku, 2006: 73) Tako je njena literatura pogosto označena kot lezbična, s čimer se sama strinja »[...] pa naj gre nekaterim še tako na živce. Zame oznaka lezbične literature ni le identiteta, ampak pogled na svet – lahko da je ta pogled iz geta, a je legitimen« (Tratnik, citirano po Kumerdeji, 2008). Sebe opredeljuje za lezbično pisateljico, ker je to njena usmerjenost in perspektiva, ne glede na to, ali je lezbičnost glavna tema v njenem tekstu ali pa sploh ni navzoča. Silvija Borovnik se s takšno

označbo literature Suzane Tratnik ne strinja, saj so njene osrednje teme različne oblike odtujenosti, medtem ko tematika istospolne usmerjenosti predstavlja le del avtoričinega ustvarjanja. Po mnenju Borovnikove njena literatura opisuje sodobna urbana okolja in človeške stiske v sodobnem potrošniškem svetu, čemur pa dodaja še različne subkulturne motive in razbijanje družbenih stereotipov (Borovnik, 2007: 79).

2.1.1 Ime mi je Damjan

Romaneski prvenec Suzane Tratnik in temeljni roman naše analize je bil pogosto označen kot prvi slovenski lezbični roman, čeprav zgodba govori o transspolnosti. Delo je prvoosebna pripoved, ki odkrito govori o svetu tako imenovanih spolnih drugačnežev, ki živijo na družbenem robu. Glavni junak je namreč devetnajstletni Damjan, za katerega kasneje ugotovimo, da je bil rojen kot dekle z imenom Vesna. Damjan je na trenutke izgubljen na križišču spolnih identitet, čeprav se večinoma s tem vprašanjem ne ukvarja. Zaradi svoje drugačnosti ima mnogo težav predvsem z družino, ki ga ne razume in ne sprejema. Pošljejo ga namreč v skupino za samopomoč. Temu se na začetku sicer upira in izogiba, kasneje pa tam večkrat spregovori o svojih dogodivščinah, ki so pogosto povezane z alkoholom in zabavanjem, in izraža svoj pogled na svet. Na enem od srečanj posredno razkrije tudi spolno zlorabo iz otroštva, ki jo je zakrivil njegov oče. Damjan se tako na srečanjih skupine začne izpovedovati, zaradi česar se njegova pripoved občasno ustavlja, popravlja in vrača. Srečanja namreč predstavljajo okvirno zgodbo romana, ki se nato razširi z različnimi vložnimi zgodbami, ki bralcu pojasnijo, zakaj je Damjan sploh moral poiskati pomoč (Borovnik, 2007: 82). Posebnost romana je, da ne moralizira, pač pa le dokumentira.

Na začetku vsakega poglavja je zapisan kratek povzetek, neka napoved zgodb, ki jih Damjan pripoveduje. Ti povzetki so v resnici zapiski terapevta Vlada, ki vodi skupino za samopomoč. Tratnik je Vladu namenila pasivno vlogo v romanu, saj svojih opažanj nikoli ne izreka, temveč jih le zapisuje. Če se mu zdi potrebno, postavlja dodatna vprašanja, ki Damjana vodijo v njegovih razmišljanjih, čeprav se temu pogosto upira. O svojih prigodah in doživljanjih tako pripoveduje skozi monolog. Govor v romanu prevladuje nad opisom in pripovedjo. Na mnogih mestih

sta opazna duhovitost in humor, saj literarni junak svoje zgodbe pripoveduje tako, da se vsi smeji, prisotni pa so tudi rahli odtenki samoironije, s katerimi je avtorica preprečila zdrs v patetiko (Ristović Čar, 2004: 11). Roman je napisan v mladostniškem žargonu in na ravni izbire zvrsti jezika je pripoved nekakšno ravnotežje med pogovornim in knjižnim jezikom. Tako lahko najdemo veliko mladostniškega žargona in slenga, s katerim se sporazumevajo ljubljanski mladostniki, kar prispeva tudi k pristnosti romana (Vidali, 2001: 153). Pogosto v njem najdemo tudi izraze iz pivske oziroma barske govorice, saj se Damjan veliko zadržuje v različnih diskotekah in barjih. V delu bralec ne more najti zunanjih opisov oseb, vendar to ne moti, saj je avtorica karakterizacijo likov zelo dobro izpeljala. Tako kot prvoosebni pripovedovalec skozi izpoved izraža svoje misli, občutke, stanja, tudi druge literarne like v romanu spoznamo le skozi njegove oči, kot jih vidi Damjan.

Kritiki so *Ime mi je Damjan* označili kot mladostniški problemski roman, roman o odraščanju, ki je poučen in vzgojen na nemoralizirajoč način. Suzana Tratnik pa se z oznako mladinskega romana nikakor ne strinja, saj Damjana vidi kot odraslo osebo, ki bo pri tridesetih letih razmišljal enako kot zdaj, pri devetnajstih letih (Tratnik v Voglar: 2004). Literarni junak se namreč ne razvija, na koncu romana je v enakem položaju, kot je bil na začetku. Gre za spolnoidentitetno ozaveščen roman, ki obravnava razmerja med spolom, spolno identiteto in spolno usmerjenostjo (Jarh Ciglar, 2011: 45).

2.2 Zuzana Brabcová

Zuzana Brabcová je sodobna češka prozaistka, ki se je rodila leta 1959 v Pragi. Je hči znanega češkega literarnega kritika in zgodovinarja Jiříja Brabcova, podpisnika Listine 77³. Ta je njeno življenje zaznamoval v več pogledih. Kot podpisnik listine je bil skupaj s svojo družino v času socializma na Češkem izločen iz javnega

³ Listina 77 je bila manifest človekovih pravic, s katero so se Čehi borili proti zlomu češkoslovaškega komunizma. Podpisalo jo je 240 ljudi, ki so bili tako liberalci kot katoličani, Judje in reformiranci. Zaznamovala je začetek opozicijskega gibanja, ki pa ni imelo političnega programa, ampak se je borilo za človekove pravice (RTV Slovenija, 2011).

kulturnega življenja in tako prisiljen k skoraj dvajsetletnemu molku. To je seveda vplivalo tudi na Zuzano in njeno socialno življenje. Jiříj pa je na hči vplival tudi s svojim strokovnim znanjem, ki je bilo več kot obsežno. Brabcová je sledila stopinjam svojega očeta in tako vrsto let službovala kot urednica v različnih časopisnih hišah.

Leta 1984 je izdala prvi roman z naslovom *Daleč od drevesa*, ki je bil sprva objavljen v Nemčiji, v Pragi pa šele leta 1991. Leta 1996 je sledila objava romana *Zlodovina*, pri čemer že naslov namiguje na njegovo vsebino, in sicer na zlo, tatove ter zgodovino. Leta 2000 je Brabcová izdala delo *Leto biserov* in nato leta 2012 še roman *Stropi*, za katerega je leta 2013 prejela tudi češko literarno nagrado Magnesia Litera. *Leto biserov*, ki je v diplomskem delu primerjalni roman literarne analize, je ob svoji izdaji dodobra pretreslo češko javnost. Označili so ga namreč za prvi češki lezbični roman, ki se ukvarja s tako imenovano moderno problematiko, to je problematiko spolne identitete. Zanimanje zanj so pokazali tudi mediji, bralci pa so ga razgrabili z neverjetno hitrostjo. Vse je seveda zanimala zgodba o coming-outu poročene ženske in matere srednjih letih. Celotile literarni kritiki so se večinoma ukvarjali le z junakinjo Lucie, mnogi so namreč spregledali raven umetniških oziroma pisateljskih biserov Zuzane Brabcove. Delo so prevedli v italijanščino, madžarščino, hrvaščino in leta 2005 tudi v slovenščino. Letos je posthumno, avtorica je namreč 20. avgusta 2015 po kratkotrajni bolezni umrla, izšel še njen zadnji roman z naslovom *Voliéry* (Češki literarni portal, Zuzana Brabcová).

2.2.1 *Leto biserov*

Roman češke pisateljice ponuja veliko vzporednic z našim temeljnim romanom *Ime mi je Damjan*. Prva je prav gotovo podobnost družbenega in kulturnega prostora ter časa, saj se delo Brabcove prav tako odvija v urbanem okolju, in sicer v Pragi, v sodobnem času. Razmere v slovenski in češki družbi so namreč v mnogih pogledih podobne, obe avtorici pa jih popisujeta globoko, čustveno in odprto. *Leto biserov* ima tudi podobno tematiko kot roman Tratnikove. Glavni literarni lik v češkem romanu je štiridesetletna Lucie, ki je urednica nekega praškega časopisa, poročena in mati najstnice Tereze. Njeno umirjeno življenje

razburkajo dvomi o lastni spolni identiteti, zaplete se namreč v istospolno ljubezensko razmerje z mlado lezbijko Magdo. Ker svoje spolne identitete ne razume oziroma se z njo v mnogih pogledih ne more spoprijeti, se poda v alkohol, kar pa se zaključi tragično, saj družbeno propade in poskuša narediti samomor, zaradi česar pristane tudi v psihiatrični bolnišnici.

Roman *Leto biserov* je tako kot *Ime mi je Damjan* napisan v prvoosebni pripovedni tehniki, le da je zapisan iz ženske perspektive. V samo pripoved pa v češkem romanu ponekod posega še tretjeosebni pripovedovalec, Luciin mož in hči. Pripoved ne teče v kronološkem zaporedju, pogosto se pojavljajo fragmenti iz njene bližnje ali daljne preteklosti, v nekem trenutku celo segajo v čas pred njenim rojstvom. »V mami sem. Opazujem jo in ovohavam od znotraj. Zdi se mi, da se je njen vonj spremenil, dodan je nov odtenek« (Brabcova, 2005: 39). Luciine misli so še bolj nepovezane kot Damjanove, pogosto so pretrgane, polne asociacij, sanj in nočnih mor. Bralec ima pogosto občutek, da je meja med sanjami in resničnostjo pogosto zabrisana. Tudi v češkem romanu je pripovedna perspektiva velikokrat prekinjena z monološkimi razglabljanji, vendar je v romanu *Ime mi je Damjan* več poudarka na dialogih. Reprezentacija prostora v obeh romanah kaže na naklonjenost do zaprtih prostorov, saj se večina dogajanja odvija v zasebnih prostorih, kot sta na primer spalnica in kopalnica, ali v nočnih klubih, v obeh romanah pa je izpostavljena tudi terapevtska ambulanta oziroma psihiatrična bolnišnica. Oba junaka se namreč zaradi psihičnih težav, v Damjanovem primeru so v to prepričani njegovi starši, znajdeta na zdravljenju. Tako Damjan kot Lucie se vdajata alkoholu in zapadata v depresivna stanja, kar pa je v češkem romanu bolj izpostavljeno kot v slovenskem (Jarh Ciglar, 2011: 51–53).

Zuzana Brabcova v veliko večji meri posega po simbolih kot Suzana Tratnik. Bralec v češkem romanu pogosto srečuje simbolne podobe krvi in prisotnost rdeče ter črne barve. Kri in rdeča barva sta mnogokrat povezani, kar je predvsem očitno pri Luciinem soočenju z lastno spolno identiteto. Rdeča barva ima zelo bogato simboliko, največkrat jo povezujemo s »[...] pozitivnimi in negativnimi strastmi, ljubeznijo, sovraštvom, impulzivnostjo, vznemirjenostjo, besom. Vsa ta čustva so v romanu vseskozi prisotna v povezavi z rdečo« (Jarh Ciglar, 2011: 52). V češkem romanu se tako pogosto pojavlja pri opisovanju Magdinih ustnic in s tem nakazuje na njeno strastnost. S črno barvo, ki je simbol tragičnosti in smrti, se bralec sreča

ob prvem srečanju Lucie in Magde »Še vedno plešem v utrujajočem ritmu plastičnih barbik: deluje kot brisalec črnila, ki vam ga nekdo zliwa cele litre skozi ušesa v telo. [...] Črno vino iz njenih ust. Vse naslednje leto je nisem videla piti nič drugega« (Brabcova, 2005: 80). V slovenskem romanu takšnih motivov ne zasledimo. Pomemben motiv je le ključ od ženskega stranišča, ki je ključen element Damjanove (ne)emancipaciji. Prav zaradi teh ključev je Damjan na koncu romana spoznal, da ga njegovi prijatelji ne sprejemajo v tolikšni meri, kot je bil prepričan. Na ta ključ je avtorica opozorila še pred konfliktno situacijo, ko sta se Damjan in Nela vračala z izleta »Ko se je vrnila iz veceja, mi je pomolila ključ, spet tako, brez besed. "Ne tišči me več," sem jezno rekel. "Ampak v avtu si komaj ..." "Zdaj me ne tišči več. – Raje ne bi, no."« (Tratnik, 2013: 139).

Tematika spola, spolne identitete in spolne usmerjenosti si je v zadnjem desetletju svoje mesto izborila tudi v sodobni slovenski in češki literaturi. Čeprav gre za teme, ki v današnji družbi še vedno predstavljajo tabu, si družba vsaj na videz prizadeva, da bi tudi drugačne spolne identitete našle svoje mesto v njej. Ali to prepričanje velja tudi v realnosti, bomo poskušali pojasniti v nadaljevanju diplomskega dela.

3 SPOL IN IDENTITETA

Sociologija kot znanstvena veda se z vprašanjem spola in identitete, ki jo posamezniki na podlagi spola tudi oblikujejo, dolgo časa ni ukvarjala. Izhajala je namreč iz prepričanja, da obstaja nekakšen nevtralen oziroma univerzalen subjekt, čigar spol ni pomemben. Sčasoma so različne študije pokazale, da se ta nevtralni subjekt kaže kot moški, ki je bele rase in pripadnik prevladujoče kulture, tudi religije, v določeni družbi. V 60. letih 20. stoletja pa so se oblikovale različne feministične študije, ki so se osredotočale na raziskovanje žensk in njihovega položaja v družbi. Ta je bil skozi zgodovino večinoma podrejen, ženske so bile koncipirane kot pasivne, v nekaterih primerih celo kot neslišne in nevidne. Moški so imeli v družbi aktivno vlogo, bili so razumljeni kot iniciatorji, kot tvorci in nosilci kulture. Novejše sociološke študije se tako osredotočajo na razumevanje položaja spolov v družbi in razmerja moči, ki ohranjajo takšne položaje. V zadnjih desetletjih pa so svoj položaj v družbi začeli raziskovati tudi moški, tako danes lahko govorimo celo o pojavu moških študij.

Koncept spola in z njim povezane identitete je predmet mnogih socioloških razprav. Pogosto se namreč pojavljajo vprašanja, kaj spol sploh predstavlja, kaj imamo v mislih, ko govorimo o spolu, ali na spol vplivajo tudi kultura, družba, morda celo nezavedne želje. Velikokrat se razpravlja tudi o tem, da je ženska Drugi spol. Kate Bornstein je v svojem delu *Spolni izobčenci* zapisala »Zdravniki pogledajo novorojenca in rečejo: "Ima penis; to je fant." Ali pa rečejo: "Nima penisa, to je dekle." To ima le malo ali nič opraviti z vagino« (Bornstein, 1999: 24). Razpravo o ženski kot o Drugem spolu je namreč začela feministka Simone de Beauvoir, ki je leta 1949 izdala knjigo z enakim naslovom, *Drugi spol*. V njem je avtorica analizirala ženski spol, in sicer tako z biološkega kot s psihoanalitičnega in zgodovinskega stališča. Zagovarjala je stališče, da je v družbi moški tisti, ki je norma, ženska pa je tista, ki je določena glede na moškega in se od njega razlikuje. Torej, moški je tisti, ki ima penis, ženska pa je tista, ki penisa nima, kot je slikovito prikazala Bornstein. Mnogi se sprašujejo, ali je spol res tisto, kar nas določa, nam daje identiteto. Judith Butler, svetovno znana filozofinja, ki deluje na področju feminizma, meni »Če "je" nekdo ženska, to gotovo ni vse, kar ta človek je; terminu se ne posreči izčrpnost, ne zato, ker bi "oseba" pred spolom

prekoračila parafernalijske svojega spola, temveč zato, ker v različnih zgodovinskih kontekstih spol ni vedno konstituiran koherentno ali konsistentno, in zato, ker ga sekajo rasne, razredne, etnične, seksualne in regionalne modalnosti diskurzivno konstituiranih identitet« (Butler, 2001: 281). Pojem spola je tako večplasten in večpomenski. V družbenih vedah je v zadnjih desetletjih prišlo do globokih sprememb v razumevanju odnosa med spoloma in v razumevanju razmerja med telesom in spolom.

3.1 Biološki in družbeni spol

Danes poznamo dve različni kategoriji spola, in sicer biološki spol oziroma *sex* in družbeni spol oziroma *gender*. Biološki spol se nanaša na telesne razlike med moškim in žensko, medtem ko družbeni spol v svoji kategorizaciji vključuje še kulturne, družbene in ne nazadnje tudi psihične razlike med moškim in žensko. Roman Kuhar v svojem delu *Mi, drugi* opozarja »Razlikovanje je pomembno, saj številne razlike med moškim in žensko niso biološko pogojene, niti ne izvirajo iz bioloških razlik« (Kuhar, 2001: 126).

Medicina oziroma biologija novorojena bitja kategorizira na ženski in moški spol, sprva predvsem po vidnih znakih oziroma zunanjih genitalijah, vendar to v resnici še zdaleč ni dovolj. Za določitev biološkega spola treba analizirati tudi druge okoliščine, kot so kromosomi, hormonska stanja, spolne žleze in notranji spolni aparat. Anne Fausto-Sterling, sicer naravoslovka, v svojem delu *Biološki/družbeni spol* pokaže, da razvoj spola ni enoznačen, temveč močno zapleten proces, ki poteka že v času razvoju zarodka v maternici. Že pri združitvi spermija in jajčeca pride do kromosomske določitve spola, nato sledi razvoj fetalnega gonadnega spola, pri čemer se razvijejo embrionalni jajčniki ali embrionalni testisi. Naslednja faza je razvoj fetalnega hormonskega spola, ki vpliva na oblikovanje notranjega reproduktivnega aparata, iz česar se nato razvije maternica ali semenovod. V četrtem mesecu razvoja zarodka pa se oblikuje genitalni spol oziroma zunanje genitalije in nazadnje še možganski spol. Otrok ima tako ob rojstvu razvitih že pet plasti spola, pri čemer se lahko zgodi, da na kateri od teh plasti pride do odstopanj. Po rojstvu pa se začne proces socializacije otroka, ki navadno temelji

na zunanjem oziroma genitalnem spolu otroka, s čimer se začnejo tudi procesi utrjevanja spola (Fausto-Sterling, 2014: 25–39).

Biološki spol posameznika ne odraža nujno dejanskega stanja, kako posameznik sam sebe sprejema oziroma dojema. V tem kontekstu govorimo o družbenem spolu. Ta zajema družbene vidike spolnih razlik, in sicer kako se posameznik dojema, kakšno je njegovo mesto v družbi glede na spol, kakšne osebnostne lastnosti in vloge se mu pripisujejo. Tako govorimo o spolu kot o družbenem ali kulturnem konstrukt, pri čemer je spol rezultat delanja spola. Pri spolu ne gre za to, katerega biološkega spola je posameznik, ampak se posameznik skozi ponavljajoča se dejanja, ki jih družba pripisuje moškim ali ženskam, oblikuje v določen spol. Ta dejanja in vloge, ki jih sprejemamo, nas torej oblikujejo v družbeni spol, ki pa ni nujno skladen z našim biološkim spolom.

Nataša Sukič opozarja na dejstvo, da je interpretacij spola ter konceptov moškosti in ženskosti mnogo, zato natančne opredelitve družbenega spola pravzaprav ne poznamo, saj se v različnih družbenih vedah neprestano spreminja. Prvi, ki je preučeval razlike med pojmom biološki in družbeni spol, je Robert J. Stoller, ameriški psiholog in antropolog, ki je leta 1968 izdal delo z naslovom *Sex and gender*. S pojmom družbeni spol je tako označil široko in kompleksno področje posameznikovega vedenja, občutkov, misli in fantazij, povezanih s spoloma, ki pa niso biološko konotirane. Pomene in koncepte teh pojmov je kasneje feminizem preoblikoval. Kate Milleti je tako leta 1977 v delu *Sexual Politics* izrazila prepričanje, da je razlikovanje med biološkim in družbenim spolom razlikovanje med naravo in družbo. Judith Butler pa je leta 1990 v delu *Gender Trouble* družbeni spol označila kot simbolno formo javnega delovanja, ki nam omogoča prepoznavanje samih sebe kot želeči in želeni subjekt. Ker je družbeni spol dejanje reprezentacije, je bila prepričana, da je spol stvar izbire in da ni vzročna posledica biološkega spola (Sukič, 2001: 333–334).

Problematika opredeljevanja spola se pokaže tudi pri tistih osebah, ki jih Holly Devor označuje kot družbenospolno mešane⁴. »Ti posamezniki: [...] imajo biološke karakteristike enega spola in se z njim tudi identificirajo, hkrati pa skupek karakteristik tako ene kot druge tradicionalno razdeljene družbeno spolne vloge« (Kuhar, 2001: 126). Anne Fausto-Sterling opozarja, da se lahko pri razvoju zarodka vsaka plast spola razvije neodvisno od drugih. Tako nastanejo različne kombinacije, ki jih ne moremo razvrstiti v dve izključujoči se družbeno dogovorjeni kategorizaciji spola, to je moškega ali ženskega, in jih imenuje kot medspolne osebe (Antić Gaber v Fausto-Sterling, 2014: 170).

Znanost je pri raziskovanju spola skozi zgodovino močno napredovala, vendar danes o spolu še vedno vemo zelo malo. Tako družboslovne kot naravoslovne znanosti ves čas odkrivajo nove dejavnike, ki naj bi sodelovali pri določanju spola, pri tem pa se pogosto zastavlja vprašanje, ali je kategorizacija spola, ki temelji na binarnosti, sploh potrebna in čemu služi. Vedno glasnejše so zahteve po brezspolni družbi. Fausto-Sterling v to sicer dvomi, vendar verjame, da bo razumevanje in sprejemanje spolne raznovrstnosti posameznikov v prihodnosti večje. »Morda bo prišel dan, ko na naših voznških dovoljenjih ali v potnih listih ne bo potrebno določiti "moškega" ali "ženskega" spola, kar bo omogočilo ljudem s prezentacijo spola, ki odstopa od njihovega spola pri rojstvu, bolj svobodno življenje« (Fausto-Sterling, 2014: 141). Milica Antić Gaber pa dodaja, da do tega že prihaja. V Nemčiji so namreč leta 2013 sprejeli zakonsko določbo, v skladu s katero lahko starši tistih otrok, ki jih ni mogoče umestiti v moški ali ženski spol, v registru rojstev oznako spol pustijo prazno. Rešitev ni idealna, saj ne omogoča drugačne opredelitve spola, kot je biološko določena, vendar kaže na napredek družbenega dojemanja spola (Antić Gaber v Fausto-Sterling, 2014: 168).

⁴ Holly Devor je takšne posameznike v svojem delu *Gender blending* imenovala z izrazom "gender blenders". Po njenem mnenju prav ti dokazujejo, da ima družbeni spol v družbi veliko bolj pomembno vlogo kot biološki spol (Štular, 1998: 442).

3.2 Oblikovanje spolne identitete

Identiteta se pogosto definira z zastavljanjem vprašanja »Kdo sem,« kar pa ni pravilno. V takšnih primerih gre za zamenjavo pojma identitete s sebstvom oziroma individualnostjo. Tako se namreč sprašujemo po karakterističnih aspektih sebstva kot razločevalne, kontinuirane, enotne celote. Ko se posameznik povprašuje po identiteti, se mora postaviti v odnos in se primerjati z drugimi. »Identiteta lahko nakaže skupne kvalitete strukture, ni pa struktura sama, je proces« (Nastran Ule, 2000: 84). Identiteta sicer izhaja iz notranjih značilnosti, ki jih ima posameznik, vendar, kar je najbolj pomembno, mora te značilnosti prepoznati tudi njegova okolica in se nanje odzivati. Večina opredelitev pojma identitete razločuje med dvema dimenzijama, to je notranjostjo in zunanostjo. Ko govorimo o notranji dimenziji, imamo v mislih posameznikove notranje procese, ki oblikujejo njegovo istost in identičnost v času. Zunanja dimenzija pa se osredotoča na kulturne in družbene strukture ter njihove konvencije, ki vplivajo na to, kako posameznik dojema sam sebe in kako ga dojemajo drugi. Obstajajo pa tudi definicije identitete, ki so interakcijske in poudarjajo neko sredinsko dimenzijo med notranjostjo in zunanostjo. Te pri opredeljevanju identitete preigravajo psihološko notranjost posameznika s sociokulturnim kontekstom (Nastran Ule, 2000: 83–85).

Legebitra je nevladna in neprofitna organizacija, ki zagovarja človekove pravice lezbičnih, gejevskih, biseksualnih in transspolnih skupnosti ter posameznikov. Ta na svoji spletni strani spolno identiteto označuje kot posameznikovo identiteto ter osebno doživljanje lastnega družbenega spola. Pri tem pa ni nujno, da se posameznikova spolna identiteta sklada z njegovim spolnim izrazom⁵ in ne nazadnje tudi z njegovo spolno vlogo⁶ (Legebitra, LGBTQ slovar). Kuhar je prepričan, da je spolna identiteta »[...] družbeni konstrukt, z njim pa je povezana tudi porazdelitev spolnih vlog ter pomenov, pozicij in statusov, ki posamezni vlogi

⁵ Spolni izraz je zunanja vidna predstavitev osebne spolne identitete. Manifestira se z oblačili, ličili, frizuro, mimiko in držo telesa ter vedenjem v javnih in zasebnih družbenih okoljih. Spolni izraz se lahko ujema ali pa ne s posameznikovo spolno identiteto, ki jo določa binarni spolni sistem, moški/ženska (Legebitra, LGBTQ slovar).

⁶ Spolna vloga predstavlja vzorce obnašanja, ki jih je oblikovala in predpisala družba, ter temelji na binarnosti moško/žensko (Legebitra, LGBTQ slovar).

pripadajo« (Kuhar, 2001: 126). Po njegovem mnenju družba izvaja socialni nadzor nad tem, da bodo posamezniki prevzeli pravo spolno identiteto. Zaradi težnje po reprodukciji obstoječe družbe mora biti ta seveda heteroseksualna in tako vključuje družbene vloge, ki so razdeljene po biološkem spolu. Pri tem pa je prezrtih mnogo posameznikov, ki ne ustrezajo danima opcijama moški/ženska, vendar jih vseeno potlači vanju (Kuhar, 2001: 126). Biološko determiniranost spolnih identitet so med drugim ovrgle tudi mnoge medkulturne raziskave. Te so dokazale, da absolutne razlike v karakteristikah moških in žensk ne obstajajo, saj se karakteristike o tem, kaj je moško in kaj žensko, v različnih kulturah med seboj razlikujejo. Družbena percepcija posameznikov kot moških oziroma žensk je tako stereotip in posledično je tudi moškost oziroma ženskost le skup stereotipov, ki se jih posamezniki naučijo že tekom socializacije. Pripisan biološki spol na posameznike učinkuje tako, da skladno z njim razvijajo tudi svoj družbeni spol in spolno identiteto. Gre za proces, ko se okolica do otrok obnaša v skladu z družbeno konstruiranimi značilnostmi pripisanega spola (Štular, 1998: 442–443).

Pri oblikovanju spolne identitete je pomembno, kako okolje prepozna spol posameznika. Torej, če družba posameznika prepozna kot žensko, se bo tako do njega tudi obnašala in pri tem prezrla oziroma zanemarila njegov biološki spol, posameznik pa bo posledično razvil žensko spolno identiteto. Pri razvoju spolne identitete je torej zelo pomemben družbeni vpliv, vendar nanjo vplivajo tako eksterni kot posredno interni dejavniki. Ti niso ločeni in neodvisni eden od drugega, pač pa gre za preplet in medsebojno utrjevanje dejavnikov. Interni dejavniki pri tem predstavljajo psihološko konstrukcijo osebnosti. Potekajo na notranji nezavedni ravni posameznika, zato jih tudi imenujemo interni dejavniki. Posredni pa so zaradi determiniranosti že obstoječe družbene organizacije odnosov med spoloma, pri čemer je najpomembnejši dejavnik primarna vloga ženske, ki skrbi za vzrejo in vzgojo otrok. Eksterni dejavnik pa je okolje. Gre pravzaprav za družbene in kulturne dejavnike, ki prek internih dejavnikov le še utrjujejo že oblikovano spolno identiteto posameznika.

3.2.1 *Interni dejavniki pri oblikovanju spolne identitete*

Klasična freudovska psihoanaliza je trdila, da se otroci zaradi vrojenih predispozicij identificirajo s tistim staršem, ki je enakega spola. Vzgoja otrok pa naj bi bila le faktor poglobljanja biološke determiniranosti, saj razvoj seksualnosti poteka nagonsko. Ta razvoj pa ovirajo le seksualne zavore ali duševne sile, kot na primer občutek sramu, ki pa ni nujno posledica vzgoje. Po freudovskem prepričanju je vzgoja pri razvoju seksualnosti oziroma spolne identitete pomembna le takrat, ko sledi organsko oziroma dedno začrtani poti. Po klasični psihoanalizi oblikovanje družbenega spola in spolne identitete temelji na prisotnosti oziroma odsotnosti moškega spolnega uda⁷. Tako deček v ojdipski fazi občuti očetove grožnje, pri čemer gre pravzaprav za disciplino in avtonomijo, ki jo oče zahteva. Te grožnje se pri dečku na nezavedni ravni izražajo kot fantazije o tem, da ga oče želi kastrirati. Očeta namreč v tem obdobju prepozna tudi kot tekmeca za materino ljubezen. Ko deček zavrne erotična občutja do svoje matere in sprejme očetovo avtoriteto, se z njim tudi identificira ter se tako zave svoje moške spolne identitete. Deklice pa naj bi trpele, ker nimajo penisa, ki predstavlja vidni razločevalni organ. Freud je bil prepričan, da naj bi zato deklice razvrednotile tudi svojo mater in na prvo mesto postavile očeta. Deklica se tako identificira z materjo in s tem vzpostavi žensko spolno identiteto.

Feministične avtorice⁸ so Freuda zavrnile, saj naj bi njegova teorija o oblikovanju družbenega spola in spolne identitete prevelik poudarek namenjala zavedanju otroka o svojih genitalijah. Prepričane so bile, da je v oblikovanje spolne identitete vključenih še mnogo drugih dejavnikov, ki pa so bolj subtilni. Zavrnile so tudi bistvenost ojdipovske faze, menile so namreč, da je pri oblikovanju spolne identitete zelo pomembna predoidipska faza, ki jo imenujemo tudi ekskluzivno materinsko obdobje. V tem času je vzpostavljen odnos mati – otrok. »Moški

⁷ Pri tem pa niso pomembne le anatomske razlike med moškimi in ženskami, torej prisotnost in odsotnost penisa, pač pa Freud tu poudarja tudi simboličen pomen vprašanja moškosti in ženskosti (Kuhar, 2001: 128–129).

⁸ Tu imamo v mislih predvsem Holly Devor, Nancy Chodorow, Dorothy Dinnerstein, Jessico Benjamin in druge.

ženskost, ki jo v procesu identifikacije z materjo pridobijo, na institucionalni in kulturni ravni zatrejo tako, da vse, kar je povezano z ženskami, podvrednotijo. Tudi družbeni pritisk k tovrstni razrešitvi problema, torej k zavrnitvi ženskega in h konformaciji z moškostjo, je na dečke močnejši« (Kuhar, 2001: 130). Deklice pa z materjo ostanejo povezane dlje časa in nikoli ne doživijo takšne ločitve od nje, zaradi česar občutenja o sebi celo življenje pogojujejo z drugimi oziroma preko drugih, sprva preko matere, nato pa preko moža. Spolna identiteta žensk je tako odvisna od drugih. Deček naj bi z zavrnitvijo matere oziroma identifikacije z njo izgubil možnost razumevanja lastnih in tujih občutij ter tesnejše čustvene navezanosti. Ta jim pravzaprav kasneje v življenju predstavlja grožnjo in v njih vzbuja občutke tesnobe, medtem ko je za ženske grožnja pomanjkanje trdne čustvene navezanosti.

Feministična psihoanaliza opozarja tudi na fenomen odsotnosti očeta, saj ta vlogo otrokovega skrbnika prevzema v redkih primerih. Dečku je tako podoba očeta dosegljiva le malokrat, zaradi česar ne poteka identifikacija z očetom, kot je trdil Freud, pač pa identifikacija od matere. Torej kot »[...] negacija primarne identifikacije z materjo in s tem podvrednotenjem ženskega, ki se prenese na institucionalno in kulturno raven« (Kuhar, 2001: 130). Feministične avtorice tako opozarjajo, da bi se otrok ob pogostejši prisotnosti očeta lahko identificiral z obema staršema, kar bi razširilo njegovo možnost dojetja. Posledično pa bi lahko posamezniki izražali ženske in moške vidike sebstva ter postali fleksibilnejši pri izražanju spolne identitete (Kuhar, 2001: 127–130).

3.2.2 Eksterni dejavniki pri oblikovanju spolne identitete

Zagovorniki teorij socialnega učenja so prepričani, da je okolje tisto, ki ima največji vpliv na otrokovo spolno specifično vedenje in posledično na oblikovanje spolne identitete. Po njihovem mnenju glavno težo v tem procesu ne gre pripisati posameznikovim predispozicijam, temveč neposrednemu okolju, ki otroku podaja družbeno sprejemljive vedenjske vzorce. Družba namreč izvaja nadzor nad sprejemanjem že obstoječih spolno diferenciranih vzorcev, s kaznovanjem in nagrajevanjem pa na posameznike celo pritiska, da to vedenje tudi sprejmejo. Otroci se primernega spolnega vedenja naučijo z opazovanjem, pri čemer so za

sprejemljivo vedenje nagrajeni, za nesprejemljivo pa kaznovani. Otrok tako že v zgodnjem otroštvu sprejema kulturne vrednote in norme, ki mu jih okolica posreduje, za svoje lastne. Vlogo družbenega nadzora nad sprejemanjem teh vrednot sprva prevzema otrokova družina, kasneje pa različne institucije, ki si s postavljanjem pravil in oblikovanjem družbeno sprejete spolne identitete zagotovijo lastno reprodukcijo in reprodukcijo družbenega sistema.

Kuhar okolje kot edini faktor pri oblikovanju posameznikove spolne identitete zavrača. Če bi bilo vse odvisno le od okolja, bi bili vsi heteroseksualci, je prepričan. Večina otrok namreč odrašča v heteroseksualnem okolju in ti so za svoje heteroseksualno vedenje nagrajeni, za homoseksualno pa kaznovani. Meni, da je biološka predispozicija pri oblikovanju spolne identitete, čeprav še ni znanstveno potrjena, nujna. To naj bi dokazovale tudi raziskave o spolni usmerjenosti otrok, ki so odraščali v homoseksualnih družinah, saj niso pokazale nobene povezanosti med spolno identiteto staršev in otrok. Kljub homoseksualnim staršem otroci namreč niso razvili homoseksualne spolne identitete. Kuhar ob tem priznava, da vloge okolja pri oblikovanju otrokove identitete vendarle ne smemo zanemariti.

Mnogo študij oblikovanje družbeno spolnih razlik pojasnjuje z dejstvom, da se odnos do dojenčkov moškega spola in do dojenčkov ženskega spola razlikuje. Različni eksperimenti so namreč pokazali, da tako mame kot zdravniško osebje novorojenčke različnih spolov obravnavajo različno. Mame na primer so se novorojenkam bolj nasmihale, jim pogosteje ponujale igračke, medtem ko so bile do novorojencev zadržane in so jim ponujale le tako imenovane moške igrače. Zdravniško osebje pa je o novorojencih pogosteje govorilo kot o čvrstih, krepkih in lepih, medtem ko so bile novorojenke zanje sladke in očarljive. Anthony Giddens je opozoril tudi na dejstvo, da otrok že v zgodnjem otroštvu prejema različna neverbalna sporočila⁹, ki ga usmerjajo k razlikovanju med moškimi in ženskami. Otroci, stari dve leti, naj bi tako imeli vsaj delno zavedanje o družbenem spolu, pri

⁹ Dojenčki naj bi razlikovali med dotikom matere in očeta, zaradi uporabe različnih kozmetičnih pripomočkov naj bi zaznavali tudi drugačen vonj matere in očeta, različno frizuro ter celo oblačila staršev (Giddens, 1995, povzeto po Kuhar, 2001: 133).

čemer naj bi v spol znali kategorizirati tudi sebe. Pri šestih letih naj bi spoznali, da se posameznikov spol ne spreminja in da obstajajo tudi anatomske razlike, ki ljudi umeščajo v enega od spolov (Giddens, 1995, povzeto po Kuhar, 2001: 133). Vse to pa otrokom dodatno potrjujejo tudi različni mediji, kot so televizija in knjige, celo igrače. Pravljice, risanke, celo trgovine so razdeljene na tako imenovani roza in modri oddelek, s čimer se utrjuje zavedanje o ženskosti in moškosti.

»Devor (1978) poudarja, da spolna identiteta ni stanje, pač pa proces, v katerem iz okolja sprejemamo informacije, ki jih nato vključimo v strukturo identitete ali pa zavržemo. Spolna identiteta je kognitivni filter, ki usmerja pri učenju spolnih vlog« (Kuhar, 2001: 133). Kako neko osebo dojemamo, je odvisno tudi od njene spolne vloge. Če značilnosti posameznika odstopajo od značilnosti, ki jih družba pričakuje glede na njegov spol, to osebo pogosto obravnavamo negativno. Holly Devor je prepričana, da je osnova seksistične družbe prav obstoječa družbenospolna shema, saj posameznikom posreduje vzročno zvezo med biološkim in družbenim spolom ter spolno vlogo, ki jo imajo v družbi. Tako vse življenjske situacije lahko upravljajo le preko binarnosti moški/ženska. Če si v prihodnosti želimo družbe, ki ne bi bila tako seksistična, je treba vzpostaviti družbenospolno shemo, ki bo temeljila na družbenospolnem mešanju, je prepričan Kuhar. Ta bo morala zavreči binarno spolno matriko in upoštevati večjo pestrost družbenospolnih variacij tako znotraj posameznega spola kot med obema spoloma. Zatrjuje, da mora družba preseči povezovanje posameznih značilnosti človeka z enim ali drugim spolom in začeti razumeti, da je človeška osebnost veliko bolj kompleksna kot to predstavljata koncepta moškosti in ženskosti (Kuhar, 2001: 131–134).

3.3 Homoseksualna spolna identiteta

Kot smo predstavili v prejšnjem podpoglavju, spolna identiteta vpliva na družbene interakcije in vlogo posameznika v družbi. Družba tako nad posameznikom izvaja nadzor in pritisk, da sprejema tiste vloge oziroma vedenja, ki se pričakujejo glede na njegov družbeni spol. Homoseksualna spolna identiteta pa družbi predstavlja odklon od pričakovanih, družbeno sprejetih vzorcev vedenja. »Nastanek, oblikovanje, realizacija in sprejemanje slednje ovirajo družbeni pritiski in kontrola, homofobija, popačene in vulgarizirane predstave o homoseksualnosti, ki ne

ustrezajo družbenim predstavam in pričakovanjem o moškosti in ženskosti ter izostanek skoraj vsakršnih pozitivnih modelov homoseksualnih vlog« (Kuhar, 2001: 138). Spolna identiteta se tako razvija pred prvim razkritjem, po tem pa se ta proces še pospeši in tudi okrepi.

V nadaljevanju bom tako na kratko predstavila dva modela razvoja homoseksualne spolne identitete, pri čemer je prvi najstarejši, drugi pa najmlajši. Oba modela pa poudarjata »[...] stigmatizirajoči pomen heteroseksualnega konteksta, v katerem poteka izoblikovanje homoseksualne identitete« (Kuhar, 2001: 184). Stigmatiziranje homoseksualcev namreč vpliva na oblikovanje in upravljanje s homoseksualno identiteto. Ta se razvija dlje časa, saj gre za zapleten proces, v okviru katerega se morajo geji in lezbijke soočiti z mnogimi spremembami in jih za uspešno razkritje, ki je končna stopnja oblikovanja homoseksualne identitete, tudi sprejeti. Kuhar je prepričan, da gre pri tem procesu za neke vrste resocializacijo, ki potrebuje tudi potrditev širše družbe, ne samo homoseksualne, pač pa tudi heteroseksualne skupnosti (Kuhar, 2001: 184).

Na koncu pričujočega podpoglavja bom opisala še izsledke raziskave ameriške feministke Carle Golden o oblikovanju lezbične identitete. Ta raziskava je sicer starejša, saj je potekala že v začetku 80. let prejšnjega stoletja, vendar podaja pomemben vpogled v proces in nastanek lezbične identitete.

3.3.1 Model šestletne retardacije in štirih stopenj razkritja po Danku

Prvi tako imenovani model šestletne retardacije in štirih stopenj razkritja po Danku je nastal že v zgodnjih 70. letih prejšnjega stoletja in velja za osnovo, na kateri so kasnejši avtorji gradili nove modele homoseksualne identitete. Barry M. Dank je za izhodišče svojih preučevanj postavil trditev »[...] da je posameznik lahko vključen v homoseksualne heteroseksualne ali sploh nobene spolne odnose, njegova spolna identiteta pa je tako v prvem, drugem ali tretjem primeru lahko homoseksualna, heteroseksualna ali biseksualna« (Dank, 1971, citirano po Kuhar, 2001: 139). Osredotočil se je na raziskovanje, kaj so tisti pogoji, ki posamezniku ponujajo izbiro in tako identifikacijo s homoseksualno spolno identiteto, kar je imenoval razkritje.

Dank je v svojih raziskovanjih ugotavljal, da posamezniki, ki čutijo navezanost do oseb istega spola, nimajo besednjaka, s katerim bi si ta občutja tudi lahko razložili. Iz okolice ti posamezniki navadno le sprejemajo različne vulgarne izraze, za katere sicer ne vedo, kaj točno pomenijo, vendar zaznavajo njihovo negativno konotacijo. Glede na izsledke njegovega raziskovanja med prvim homoseksualnim občutenjem posameznika in prepoznavanjem samega sebe kot homoseksualca v povprečju poteka šestletna retardacija. Prepričan je bil, da za definiranje samega sebe kot homoseksualca ne zadostuje le kontinuirano homoseksualno občutenje in občevanje. Šele s postavljanjem samega sebe v nov socialni kontekst, pri čemer obstajata ideja in vedenje o homoseksualnosti, posameznik pridobi besednjak, ki mu omogoča samoidentifikacijo in razkritje. Pri tem je Dank odkrival, katere so tiste okoliščine, ki posameznika spodbujajo in mu omogočajo razkritje. Govoril je predvsem o okoliščinah, kjer so prisotni tudi drugi homoseksualci, o institucijah, ki so segregirane po spolu, in o prebiranju homoseksualne literature.

Dank z besedno zvezo *the closet queen*¹⁰ označuje tiste, ki homoseksualno željo sicer občutijo in so v nekaterih primerih celo vključeni v homoseksualna spolna razmerja, vendar se nikoli ne razkrijejo in tako ne razvijejo homoseksualne spolne identitete. Ti posamezniki so sprejeli nekatere stereotipe, na podlagi katerih se ne želijo identificirati kot geji oziroma lezbijke. »So v fazi negativne distance, ko njihovo vedenje ni konsistentno z njihovo samodefincijo« (Kuhar, 2001: 143). Na to kaže tudi več kot desetletni interval med prvim zavedanjem homoseksualnih želja in sprejemanjem samega sebe kot homoseksualca, je bil prepričan Dank. Pri tem pa je opozarjal, da sprememba v spolni identiteti ni vedno povezana tudi s spremembo v spolnem vedenju. Tako lahko posameznik sam sebe prepozna kot homoseksualca, čeprav ni vključen v nikakršne homoseksualne odnose. Identifikacija posameznika kot homoseksualca v posamezniku večinoma vzbuja občutke olajšanja. Tisti posamezniki, ki se razkrijejo zunaj interakcij z drugimi geji in lezbijkami, se pogosteje čutijo krive in se šele sčasoma, v nekaterih primerih pa

¹⁰ Angleški izvornik, ki se v slovenščini uporablja kot homoseksualec v klozetu. Beseda *closet* v angleščini pomeni omara, sobica. Gre za termin, ki je nasproten terminu *coming out of the closet* in pomeni ostati nerazkrit. V slovenščini se uporablja fonetični zapis klozet in nakazuje na pomen stranišča oziroma sekreta. (Kuhar, 2001: 185).

celo nikoli, sprijaznijo z lastno homoseksualno identiteto. »[...] saj kontekst interakcij z drugimi homoseksualci ne zagotavlja zgolj besednjaka, ki razlaga, pač pa tudi opravičuje homoseksualno vedenje« (Kuhar, 2001: 145). Dank je bil prepričan, da bolj kot je družba tolerantna, večje je kroženje informacij o homoseksualnosti. S tem pa je povezano tudi posameznikovo razkritje in homoseksualna samoidentifikacija, saj se ta ne more oblikovati, če homoseksualnost kot kognitivna teorija v njegovem okolju sploh ne obstaja. Večja kot je toleranca, lažji je proces samoidentifikacije, medtem ko negativne konotacije in predsodki zavirajo ta proces in pri posamezniku vzbujajo negativno samopodobo (Kuhar, 2001: 139–146).

3.3.2 Idealnotipski štiristopenjski model po Richardu Troidnu

Richard Troiden je konec 90. let prejšnjega stoletja postavil model izoblikovanja homoseksualne identitete, ki opisuje, kateri so osnovni vzorci prevzemanja in sprejemanja homoseksualnosti kot identitete in življenjskega sloga posameznika. Sestavljen je iz štirih stopenj, po katerih posameznik počasi napreduje in si tako povečuje možnosti za pridobitev homoseksualne identitete. Ni pa nujno, da si to tudi pridobi, saj lahko na kateri koli stopnji obstane in tako nikoli ne doseže prevzema homoseksualne identitete in homoseksualnosti kot načina življenja. Napredek med posameznimi stopnjami pa ne poteka linearno »[...] pač pa ga lahko enačimo s horizontalno spiralo, saj napredovanje poteka z “dvigi in padci” ter “koraki naprej in nazaj”« (Kuhar, 2001: 164).

Prva stopnja Troidnovega modela se imenuje senzibilizacija. Geji in lezbijke jo navadno dosežejo še pred puberteto, ko predvidevajo, da so heteroseksualci, če vprašanju lastnega seksualnega statusa sploh posvečajo kaj pozornosti. Na tej stopnji posamezniki le pridobivajo nekatere družbene izkušnje, kot so občutki marginalnosti in drugačnosti, ki temeljijo predvsem na njihovih “nenavadnih” družbenospolnih interesih in vedenju. Te izkušnje posameznike senzibilizirajo in kasneje predstavljajo osnovo za razmišljanje o njihovi homoseksualnosti. Otroci v tem obdobju svojih spolnih igrice in eksperimentov ne označujejo v terminih homoseksualen/heteroseksualen/biseksualen, pač pa tovrstni seksualni kontekst pridobijo šele v obdobju pubertete. »Pomen senzibilizacije je tako predvsem v

pomenih, ki so izkušnjam iz otroštva dani naknadno, in ne toliko v izkušnjah samih« (Kuhar, 2001: 165).

Idealnotipski model drugo stopnjo izoblikovanja homoseksualne identitete imenuje kriza identitete. Ta navadno poteka v času pubertete, ko posamezniki začnejo lastna vedenja in občutke začnejo opisovati v terminih homoseksualnosti ter sebe dojemati kot potencialno homoseksualne. V njih tako začne naraščati nemir, počutijo se negotove, kar pa lahko privede do krize identitete. Troiden je prepričan, da to povzročijo štirje faktorji, in sicer: spreminjajoča se percepcija samega sebe, izkušnja heteroseksualnega in homoseksualnega vedenja, s homoseksualnostjo povezana stigma in pomanjkljive informacije o homoseksualnosti. Posamezniki se v otroštvu dojemajo kot drugačne, v obdobju pubertete pa ta drugačnost pridobi kontekst, gre namreč za seksualno drugačnost. Pri tem ne gre več toliko za socialne izkušnje, to je neskladje z družbenimi interesi, pač pa stopijo v ospredje genitalne izkušnje, to je spolna navezanost na isti spol, in emocionalne izkušnje, to je čustvena navezanost na isti spol. Večina gejev in lezbijk pa v času pubertete pridobi tako izkušnjo heteroseksualnega kot homoseksualnega vedenja, kar v njih pogosto povzroči zmedo glede lastne spolne orientacije. Zahodna družba namreč posameznike predstavlja kot le heteroseksualne ali le homoseksualne, o biseksualnih posameznikih pa skorajda ne govori. Krizo identitete gejev in lezbijk povzroča tudi dejstvo, da je homoseksualnost v sodobni družbi še vedno stigmatizirana. To posameznike ovira pri razglabljanju o svojih seksualnih željah, občutkih in aktivnosti s svojimi starši in vrstniki. Zato svoje občutke pogosto skrivajo, kar pa jih ovira tudi pri spoznavanju drugih homoseksualcev. Pred časom je pomemben faktor nastanka krize identitete predstavljalo tudi pomanjkanje informacij o homoseksualnosti. Posamezniki se namreč niso mogli identificirati kot homoseksualni, če te socialne kategorije sploh niso poznali oziroma so o njej vedeli zelo malo. Danes je dostop do predvsem korektnih informacij veliko boljši, kar posameznikom olajšuje identifikacijo in oznako lastnih nagnjenj ter občutkov.

Geji in lezbijke se s krizo identitete spopadejo s petimi strategijami, je prepričan Troiden. Prva je strategija zanikanja lastnih občutkov, želja in aktivnosti, druga pa je strategija popravila, ko posamezniki iščejo strokovno pomoč, s katero želijo izničiti svoja seksualna nagnjenja. Tretjo strategijo Troiden poimenuje *strategija izogiba*, ko posamezniki lastna občutja že poimenujejo kot homoseksualna, vendar

so ta za njih nesprejemljiva, zaradi česar se jim želijo izogniti. To lahko storijo na več načinov, in sicer da zadržujejo svoja zanimanja za homoseksualnost in omejujejo stike s heteroseksualci, s čimer naj bi okolici preprečili, da bi opazila njihovo nezanimanje za heteroseksualnost. Pri tem si omejujejo tudi dostop do informacij o homoseksualnosti, saj naj bi to pri okolici lahko vzbudilo sum o njihovi homoseksualnosti. Obenem pa prevzemajo tudi antihomoseksualne drže tako, da začnejo napadati in zaničevati homoseksualce. Da bi izničili svoja seksualna občutja, pogosto vzpostavljajo heteroseksualne odnose ali se celo podajo v eskapizem, in sicer z uživanjem drog, ki v njih ublažijo občutke krize identitete in opravičujejo njihova seksualna nagnjenja. Četrta strategija spopadanja s krizo identitete je strategija redefinicije, ko posamezniki svoja vedenja in občutke poimenujejo z bolj "sprejemljivimi termini". Tako pogosto trdijo, da so njihova homoseksualna občutja enkratna, da gre za izreden primer, ki se ne bo več ponovil, ali pa jih opravičujejo z domnevnimi hkratnimi heteroseksualnimi občutki in sebe označujejo kot biseksualce. Pogosto lastno homoseksualnost opisujejo kot neko prehodno fazo v seksualnem razvoju, ki bo minila, saj naj v svojem bistvu ne bi bili geji oziroma lezbijke. Za svoja vedenja krivijo tudi različne situacije, kot je alkoholiziranost. Peto strategijo je Troiden poimenoval kot strategijo sprejetja, ko si posamezniki vendarle priznajo svoje občutke, želje in vedenja kot potencialno homoseksualna. Ob tem iščejo dodatne informacije, ki bi jim lahko jasneje razložile njihovo naklonjenost do predstavnikov istega spola. »Mladoletniki, ki so občutili drugačnost in izolacijo, to zdaj premagujejo s postopnim spoznavanjem, da homoseksualnost obstaja kot socialna kategorija. Ta jim namreč omogoča označitev lastne drugačnosti« (Kuhar, 2001: 176).

Tretja stopnja oblikovanja homoseksualne identitete se imenuje prevzem identitete. Ta poteka v času pozne pubertete oziroma po njej, ko posameznik homoseksualno identiteto ponotranji in se z njo predstavlja tudi drugim homoseksualcem. V tem času se posamezniki začnejo družiti z drugimi geji in lezbijkami ter pri tem spoznavati homoseksualno subkulturo. Troiden meni, da gre na tej stopnji za začetek širšega procesa razkritja. Tu se lezbijke označujejo za homoseksualne predvsem v kontekstu čustvenih odnosov z drugimi ženskami, medtem ko se geji na tej stopnji samoopredeljujejo predvsem v seksualnem kontekstu. »Moška seksualnost se namreč povezuje z aktivnostjo, z zahtevami po

takojšnji zadovoljitvi, in je kot taka odmaknjena od emocionalnih navezav, ženska seksualnost pa poudarja čustva in minimalizira pomembnost takojšnje seksualne aktivnosti» (Kuhar, 2001: 176). Geji in lezbijke so zaradi prevzema homoseksualne identitete pogosto stigmatizirani, s čimer se spopadejo z eno od štirih strategij. S strategijo kapitulacije se posameznik izogiba homoseksualnim aktivnostim, kar lahko vodi do obupa in sovražnih občutij do samega sebe. Če se posameznik posluži strategije popularne kulture, svoja nagnjenja izraža preko pop kulture, kar ustreza pričakovanjem širše kulture, saj je stereotipno in družbenospolno netipično. Strategija pretvarjanja je najpogostejša pri tistih posameznikih, ki se kot geji oziroma lezbijke identificirajo šele krajše obdobje. Ti se sicer zavedajo svoje identitete, vendar natančno nadzorujejo pretok informacij o sebi v okolici, zaradi česar predvsem njihovi starši, prijatelji in sodelavci menijo, da so heteroseksualci. Tako živijo dvojno življenje, ki je striktno ločeno na homoseksualno in heteroseksualno. S strategijo skupinske zaveze je posameznik aktiven v homoseksualni skupnosti, s čimer se navzven predstavlja kot neke vrste bojevnik proti stigmatizaciji. Drugi homoseksualci so tako zanj vir socialne in emocionalne podpore ter seksualne zadovoljitve. Geji in lezbijke so na tej stopnji soočeni z občutki pripadnosti in nepripadnosti hkrati. Čutijo se namreč pripadne homoseksualni skupnosti, vendar so obenem izključeni iz večinske družbe. S to izključitvijo se lahko spopadejo tako, da se potopijo v homoseksualno subkulturo, se izogibajo heteroseksualnim situacijam, ki jih opozarjajo na njihovo stigmatizacijo, z normalizacijo lastnega vedenja, z oplemenitenjem homoseksualnega vedenja, ki mu pripisujejo izredno pomembnost, ali z nihilizacijo heteroseksualnih izkušenj in vzorcev, ki jih označujejo kot deviantne.

Zadnjo stopnjo oblikovanja homoseksualne identitete je Richard Troiden poimenoval kot predanost. Tu naj bi posamezniki vstopili v istospolno partnersko zvezo, s čimer naj bi dokončno sprejeli svojo homoseksualnost kot stil življenja, ki jih zadovoljuje. Tako naj bi tu posamezniki svojo seksualnost in emocionalnost dojemali kot neločljivo celoto. Svojo identiteto naj bi razkrili tudi nehomoseksualni okolici in se tako začeli drugače spopadati s stigmatizacijo, in sicer s strategijo prikrivanja, s strategijo brez skrivanja ali s strategijo adaptacije. S strategijo prikrivanja so posamezniki pripravljene priznati svojo homoseksualnost, saj je očitna. Obenem pa to dejstvo poskušajo skriti pred širšo družbo, ker želijo ohraniti

svoj ugled in dokazati, da so kljub temu vredni spoštovanja. Svojo homoseksualnost tako zaupajo le tistim heteroseksualcem, ki so jim pomembni. S strategijo izogibanja brez skrivanja posamezniki svoje homoseksualnosti širši družbi ne priznavajo in ne zanikajo. Menijo, da je njihova spolna usmerjenost za širšo družbo nepomembna, zato svoje intimno življenje in seksualnost ščitijo. Razkrijejo se le homoseksualcem in izbranim heteroseksualcem. Ti posamezniki pa so vključeni tudi v homoseksualno subkulturo. S strategijo adaptacije posamezniki svojo homoseksualnost destigmatizirajo in celo pretvorijo v vrlino. Predstavljajo jo kot njihovo krepost in ponos. Družbo želijo seznaniti z realnimi informacijami o homoseksualnosti in tako izničiti zatiranje homoseksualcev. Prvi dve strategiji se izogibata stigmatizaciji, medtem ko se zadnja z njo sooča. Strategije prikrievanja in strategije izogibanja se posamezniki poslužujejo izmenično, glede na situacije, s katerimi so soočeni, zato se stopnja predanosti homoseksualni identiteti spreminja glede na kontekst, čas in prostor, v katerem se znajdejo posamezniki, opozarja Troiden. Pri tem pa zatrjuje, da se posameznik le z razkritjem popolnoma identificira kot homoseksualec (Kuhar, 2001: 164–183).

3.3.3 Vrste lezbične identitete Carle Golden

Carla Rappaport Golden, ameriška psihologinja, ki se ukvarja predvsem z ženskimi študijami in študijami spolov, je med letoma 1977 in 1983 na severovzhodni ameriški ženski univerzi raziskovala, kako mlade ženske dojemajo svojo spolno in osebno identiteto. Za večino vprašanih žensk je bilo to obdobje prehajanja, ki se je nanašalo predvsem na spremembe v njihovih spolnih občutjih, vedenju in tudi identiteti. Čeprav je bilo mnogo žensk spolno aktivnih že pred prihodom na univerzo, so različni dejavniki v novem okolju v njih vzbudili vprašanja, ki so se nanašala na njihovo seksualnost in spolno identiteto. Pri tem je bil pomemben aspekt ta, da so bile daleč proč od svojih staršev in se jim tako ni bilo treba ukvarjati z vprašanjem, če in kako bodo ti sprejeli njihove občutke in spolno privlačnost do žensk. Golden poudarja, da je bil pomemben dejavnik prevpraševanje tudi dejstvo, da so živele v okolju, kjer so bile prisotne le ženske in so bile močne vezi med njimi visoko cenjene oziroma zaželeni, pogostokrat pa so celo presegle odnose, značilne za sošolke. Značilnost ženskih univerz so bili prav trdni odnosi med študentkami, saj te mlade ženske niso skupaj le študirale, ampak

tudi živele, odraščale in se ne nazadnje tudi ljubile. Posebno ozračje je ustvarjalo tudi takratno novo gibanje, imenovano feminizem, ki se je še posebej uveljavilo na takih univerzah. Vsi ti dejavniki so vplivali na študentke, da so se začele spraševati o sebi, o možnostih, ki so jim na voljo, o svojem načinu življenja in tudi o seksualnosti.

Prepoznavnost lezbijk na takšnih univerzah je bila precej večja kot sicer in tudi lezbični aktivizem je bil veliko glasnejši. Tamkajšnji rektorji in profesorji so ves čas zagotavljali, da tovrstne univerze niso "leglo" lezbištva, ampak da je delež lezbijk povsem enak deležu v širši družbi, le da so tu veliko bolj vidne. S takšnimi trditvami se Carla Golden ni strinjala, a je obenem opozarjala, da jih ni nikoli sistematično raziskovala. Po njenem mnenju je tovrstno okolje tako strukturno kot psihološko spodbujalo vznik lezbične identitete pri mnogih ženskah. Opažala je namreč, da so študentke, ki so bile pred prihodom na univerzo prepričane o svoji heteroseksualnosti, in študentke, ki so prej sumile, da so lezbijke, vendar so to poskušale zanikati oziroma spregledati, na univerzi spoznale, da je lezbištvo nekaj pozitivnega in se tako začele ponosno označevati kot homoseksualke (Golden, 1987: 22–24).

Pri raziskovanju lezbične identitete je spoznala, da med lezbijkami obstajajo razlike in da jih lahko delimo na dva pola, in sicer med tako imenovane primarne lezbijke in elektivne lezbijke. Primarne naj bi bile tiste lezbijke, ki so trdno prepričane, da nad svojimi nagnjenji nimajo nadzora, da so se takšne že rodile. Te so se že v otroštvu in v obdobju pubertete počutile drugačne, saj so jih že takrat privlačile predstavnice istega spola. Elektivne lezbijke pa naj bi bile nasprotno prepričane, da so svojo lezbično identiteto izbrale zavestno. Njihova izbira naj ne bi temeljila toliko na politični pripadnosti kot na erotični privlačnosti, ki so jo čutile do drugih žensk. Te lezbijke se v otroštvu in puberteti tako niso počutile nič drugače kot druga dekleta, čeprav so se nekatere od njih že v zgodnji mladosti tudi zaljubile in bile celo spolno aktivne s predstavnicami istega spola. Okolica jih ni nikoli obsojala za njihova dejanja ali jih označevala za deviantne, prav tako se tudi same niso nikoli presojale na ta način. Mnoge tako imenovane elektivne lezbijke so bile kasneje vpletene v heteroseksualna razmerja, vse pa so se identificirale kot heteroseksualke, čeprav tega nikoli niso eksplicitno izražale. O sebi niso nikoli menile, da se v čem razlikujejo od večine, od drugih "povprečnih"

žensk. Zaradi tovrstnega samoidentificiranja so mnoge primarne lezbijke menile, da se elektivne lezbijke pretvarjajo, nekatere so bile celo prepričane, da imajo težave s ponotranjeno homofobijo¹¹. Po njihovem mnenju se elektivne lezbijke niso bile pripravljene odpovedati privilegijem, ki so jih bile deležne kot heteroseksulke (Golden, 1987: 22–29).

Raziskava Carle Golden je tako pokazala, da se spolno vedenje in identiteta v vsakdanjem življenju močno prepletata in tako izmikata trdnim definicijam. Za ženske, ki se označujejo kot lezbijke, je namreč značilnih več načinov spolnega vedenja. Nekatere se obnašajo kot izključno heteroseksualke, druge kot biseksualke, tretje kot izključno lezbijke. Mnoge med njimi so celo spolno neizkušene, pri čemer same sebe označujejo za tako imenovane politične lezbijke. Tovrstne ženske navadno ne živijo v partnerskem razmerju z ženskami, a vso svojo energijo, tako psihično kot erotično, poklanjajo ženskam in ne moškim (Tratnik in Segan, 1995: 135).

3.4 Transspolnost in transseksualnost

Pojma transseksualnost in transspolnost se pogosto uporabljata kot sinonima, kar ni pravilno. V zadnjem času se je v transspolni skupnosti bolj kot pojem transseksualnost uveljavil pojem transspolnost (Tratnik, 2013: 113). Transspolnost predstavlja različne spolne identitete ter spolne izraze, ki presegajo koncept cisspolnosti¹², in tako zajema vse spolne identitete, ki niso v skladu s cisnormativnostjo¹³. Je krovni pojem za vse spolne identitete, ki so osnovane oziroma preoblikovane glede na to, kako se posameznik čuti in doživlja. K transspolnosti tako štejemo različne spolne identitete, ki presegajo, modificirajo ali negirajo družbene norme, povezane s spolom in spolnimi identitetami.

¹¹ Ponotranjena ali internalizirana homofobija je homofobija, ki je prisotna med lezbijkami in geji. Navadno je posledica notranjih norm, vrednot, predstav in odnosov do homoseksualnosti, ki se oblikujejo tekom socializacije gejev in lezbijk.

¹² Cisspolnost je spolna identiteta tiste osebe, pri kateri se spolna identiteta, kot jo doživlja sama in kot ji jo je ob rojstvu pripisala družba, ujema (Legebitra, LGBTQ slovar).

¹³ Cissnormativnost je predpostavka, da so vse osebe cisspolne. Tako cisspolnim osebam daje družbeno moč in občutek, da so vredne več kot transspolne osebe (Legebitra, LGBTQ slovar).

Transspolne osebe so torej tiste, katerih spol, ki jim je bil pripisan ob rojstvu, se ne ujema s spolno identiteto oziroma spolnim izrazom, s katerim se posameznik identificira. Gre za neujemanje spolne identitete posameznika, kot jo doživlja sam, in spolne identitete, ki mu jo je pripisala družba. »Transspolne osebe so torej transspolne ženske in moški, oboje hkrati, nič od tega [...]« (Koletnik in drugi, 2016a: 26). Med transspolne identitete tako štejemo transseksualne, nebinarne¹⁴, kvirspolne¹⁵, bispolne, trispolne¹⁶, aspolne¹⁷, spolno fluidne¹⁸ identitete, transvestite ter transvestitke itn. (Koletnik in drugi, 2016a: 24–29).

Transspolnost lahko vključuje tudi tranzicijo. To je proces, skozi katerega posameznik na različne načine potrdi svojo spolno identiteto, ki se ne ujema s spolom, ki mu je bil pripisan ob rojstvu. Te potrditve so lahko telesne oziroma medicinske ali pa potekajo le na družbeni ravni. Za medicinske potrditve spolne identitete štejemo hormonske terapije in operacije za potrditev spola, medtem ko gre na družbeni ravni za spremembo imena, zaimkov, pravnega priznanja spola in podobno. Osebe, ki se odločijo za proces tranzicije oziroma telesne potrditve spola, imenujemo transseksualci (Koletnik in drugi, 2016a: 26). Tako poznamo dve vrsti transseksualnosti, in sicer MVŽ in ŽVM. MVŽ predstavlja operativno spremembo moškega spola v ženskega, medtem ko ŽVM obratno opisuje operativno spremembo ženskega spola v moškega (Tratnik, 2013: 114).

Jana Zirkelbach v prispevku *Nepravi spol* piše, da imajo transseksualci občutek, da v moškem telesu biva ženska oziroma da v ženskem telesu biva moški, zato se počutijo utesnjene, zdi se jim, da so ujeti v svojem telesu. Do lastnih anatomskih spolnih značilnosti čutijo odpor, nekateri celo gnus in sovraštvo. Zaradi igranja

¹⁴ Nebinarne osebe so osebe, ki se ne identificirajo kot ženske in ne kot moški oziroma je njihova identiteta onkraj binarnega spolnega sistema (Koletnik in drugi, 2016a: 26).

¹⁵ Kvirspolne osebe se ne identificirajo izključno kot moški ali ženske oziroma je njihova identiteta onkraj binarnega spolnega sistema (Koletnik in drugi, 2016a: 26).

¹⁶ Bispolne osebe čutijo, da imajo dva spola oziroma spolni identiteti, medtem ko trispolne osebe čutijo, da imajo tri spole oziroma spolne identitete, na primer ženska, moški in nebinarna oseba (Koletnik in drugi, 2016a: 29).

¹⁷ Aspolne so osebe brez spolne identitete (Koletnik in drugi, 2016a: 29).

¹⁸ Spolno fluidne so osebe, ki nimajo fiksno definirane spolne identitete ali ta prehaja med različnimi spolnimi identitetami (Koletnik in drugi, 2016a: 29).

vloge, ki jim jo je družba predpisala glede na njihove telesne značilnosti, so neprestano pod pritiskom in trpijo. Ravno zato si transseksualne osebe tako močno želijo medicinske potrditve spola (Zirkelbach, 2007: 265). Kate Bornstein, ameriška queerovska¹⁹ teoretičarka in MVŽ transseksualka, pa se s Zirkelbachovo ne strinja »Ljudje mislijo, da morajo sovražiti svoje spolne organe, če so transseksualci/ke. Nekateri transseksualci/ke resda ne marajo svojih spolnih organov in jih zato spremenijo. Vendar mislim, da transseksualci/ke najbrž ne sovražijo "naravno" svojih prirojenih spolnih organov – nisem opazila ničesar takega« (Bornstein, 1995: 110). Meni, da ljudje na splošno ne sovražijo nobenega svojega dela telesa, če tega niso bili naučeni. »Naučeni smo sovražiti dele telesa, ki niso "naravni" – kot je penis pri ženski in vagina pri moškem – in videti je, da naravo določajo zdravniki« (Bornstein, 1995: 110).

Pojem transseksualnosti so si namreč izmislili zdravniki. Gre torej za medikaliziran fenomen, ki je v vladajoči kulturi predstavljen kot duševna bolezen. Prva država v Evropi, ki je transseksualnost izbrisala s seznama duševnih bolezni, je bila Francija, in sicer šele leta 2010 (Kuhar v Tratnik, 2014: 165). Mednarodna zdravstvena organizacija v Mednarodni klasifikaciji bolezni in sorodnih zdravstvenih problemov za statistične namene²⁰ transspolne osebe še vedno označuje kot bolne izključno na podlagi njihovih spolnih identitet, transseksualnost oziroma transseksualizem²¹ pa uvršča med duševne in vedenjske motnje (Zavod TransAkcija). »Tako to gre: učijo nas, da smo bolni [...] In ko končno pridemo do zdravnika, nam ta pove, da bomo ozdrav[e]li le, če postanemo pripadniki enega ali drugega spola« (Bornstein, 1995: 59). Medicina pa je prepričana, da bi morali ti "bolniki" o svoje "bolezni" molčati, da ne bi smeli razglasati svoje transseksualnosti, razen ko je to zaradi intimnosti nujno potrebno.

¹⁹ Queer je kritika vseh oblik normativnih spolnih usmerjenosti, kot sta heteroseksualnost in homoseksualnost, in poudarja raznolikost. Tako nasprotuje tudi gejevsko-lezbičnemu gibanju, poskuša prikazati, da je homoseksualnost enako "normalna" kot heteroseksualnost. Queer nasprotuje tudi politiki identitete, saj trdi, da se kot queer ni mogoče identificirati, ampak lahko posameznik le živi v skladu s queerovskimi vrednotami. Poleg normalizacije zavrača tudi asimilacijo (Legebitra, LGBTQ slovar).

²⁰ Izvirno ime: International Statistical Classification of Diseases and Related Health Problems – ICD.

²¹ Po mednarodni klasifikaciji bolezni ima transseksualizem oznako F64.0 in se kot motnja spolne identitete (F64) uvršča med motnje osebnosti in vedenja v odrasli dobi (F60–F69) (Inštitut za varovanje zdravja, 2013: 274, 278–279).

»Transseksualce, ki se v tej kulturi razkrijejo zaradi terapije, usmerjajo v sistem, ki jim pripisuje bolezen (transseksualnost), in terapija zanjo so laganje, skrivanje ali drugovrstno molčanje« (Bornstein, 1995: 59). Transseksualce naj bi tako pozdravil operativni poseg, ki pa ni ravno preprost. Gre za dolg proces, ki zahteva leto ali dve individualnih terapij, po katerih terapevt potrdi, da je posameznik primeren za operativno tranzicijo. Takrat posameznik začne uživati hormone in se poda na tako imenovani življenjski preizkus, kar pomeni, da vsaj eno leto neprestano živi kot pripadnik nasprotnega spola. Na ta način se želi medicina prepričati, ali je posameznik na tranzicijo res pripravljen, ali bo lahko tako socialno kot ekonomsko preživel. Šele ko posameznik ta preizkus tudi prestane in ima hormonska terapija nanj dovoljšen učinek, je pripravljen na operativni poseg (Bornstein, 1999: 18).

Argument transspolnih gibanj se glasi »[...] sami si izberemo spol in spolno usmerjenost – ali pa nič od tega« (Tratnik, 2013: 115). Tako lahko povzamemo tudi delo Kate Bornstein, ki velja za eno najznamenitejših del o transspolnosti z naslovom: *Spolni izobčenci: o moških in ženskah in nas ostalih*. Avtorica je bila namreč pred operacijo belopolti heteroseksualni moški »Preden sem se začela ukvarjati s spremembo spola, sem imela zlato člansko kartico v vladajoči kulturi« (Bornstein, 1999: 58). Po operaciji pa je postala lezbična ženska, ki danes tudi to več ni, saj »Ravno v času, ko sem začela pisati pričujoče delo, je moja ljubica Katherine postala moj ljubimec David« (Bornstein, 1999: 205). Zato opozarja, da je koncepta spola in spolnosti oziroma spolne usmerjenosti treba ločevati. »Seks je primarni dejavnik spola, zaradi česar je krvno povezan z razpravo o spolu: seksualna usmerjenost, kot ljudje pravijo temu, če verjamejo, da je prirojena, ali seksualno nagnjenje, kot ljudje pravijo temu, če verjamejo, da imamo pri vsej stvari več izbire in besede« (Bornstein, 1999: 32). V vladajoči kulturi namreč prevladuje mišljenje, da seksualna usmerjenost temelji le na spolu. S tem se pojma seksualna usmerjenost in spol ne le zamenjujeta, temveč postajata tudi medsebojno odvisna. Kate Bornstein opozarja, da temu ni ravno tako, da obstaja vrsto različnih odnosnih dinamik, kot je na primer razmerje heteroseksualke z gejem, geja z lezbijko, lezbijke s heteroseksualko, geja z biseksualcem in podobno. Dinamike vseh teh razmerij se med seboj razlikujejo, vsem pa je skupno, da vsaka kombinacija oblikuje lastno jasno prepoznavno dinamiko, je prepričana. Problematika povezanosti pojmov spola in spolne usmerjenosti se

kaže v tem, da vladajoča kultura ne prepozna nobene od teh dinamik, saj za njo obstaja le binarnost seksualne usmerjenosti, torej heteroseksualnost in homoseksualnost. »Čeprav širša kultura ne pr[e]poznava teh dinamik, so vsi ti zgledi odvisni od partnerjevega spola. Posledica je minimiziranje, če že ne popolno izključevanje, drugih dinamičnih odnosnih zgledov, ki bi lahko bili pomembnejši od spola in pogosto povedo več o pravi naravi seksualne želje« (Bornstein, 1999: 33).

Danes se avtorica ne identificira ne kot moški in ne kot ženska. »Nisem moški. Nisem ženska. [...] Med vsemi možnostmi izbire, ki jih imam, sem najraje dekle. [...] Pisala naj bi o tem, kako biti dekle. Ne vem, kako biti dekle. In gotovo ne vem, kako biti fant. In po sedemintridesetih letih poskušanja, kako biti moški, in po osmih letih poskušanja, kako biti ženska, sem ugotovila, da ni ne eno ne drugo zares vredno truda« (Bornstein, 1999: 211–212). Tako se identificira kot "ostali", ki so ostanek spolne identitete, pogosto imenovani tudi kot spolni izobčenci (Bornstein, 1999: 133). Želi si, da bi bila kategorija spola nekoč odpravljena, s čimer bi pridobili sposobnost prostega gibanja med spoli in spolnimi vlogami, ne nazadnje pa tudi zunaj njih (Bornstein, 1995: 112).

3.5 O spolu in identiteti v literaturi in literarni vedi

Družbene spremembe in s tem problematika spola, spolne identitete in spolnih manjšin v zadnjem času postajajo tudi osrednja tema sodobne literature. Skozi zgodovino je bilo izdanih že vrsto literarnih del z istospolno motiviko, v zadnjem času pa se vse več literarnih del eksplicitno in v celoti posveča problematiki spolne drugačnosti. V Sloveniji se je tako imenovana lezbična in gejevska literatura institucionalizirala v drugi polovici 20. stoletja. V tem času so bile namreč ustanovljene založbe, ki so začele izdajati izključno gejevsko in lezbično literaturo, sčasoma pa tudi literaturo drugih spolnih manjšin, kot na primer transspolnih oseb in biseksualcev. Kljub nekajdesetletni tradiciji pa se v literarni vedi še danes vzpostavlja vprašanje, kaj gejevska oziroma lezbična literatura sploh je, kaj je tisto, kar neko literarno delo definira kot takšno. Ali v to kategorijo spadajo dela, ki govorijo o homoseksualnosti, ali kot takšna označujemo le tista dela, katerih avtorji

so geji oziroma lezbijke? Ali obstaja kaj takšnega, kot je gejevska oziroma lezbična pisava ali estetika? (Jarh Cigler, 2011: 43).

S takšnimi vprašanji se ukvarja tako imenovana gejevska in lezbična literarna veda. Posveča se predvsem odkrivanju in razkrivanju istospolnosti v književnih besedilih, kar se danes kaže v produkciji mnogih antologij in razprav o gejevski/lezbični književnosti. Gejevska in lezbična perspektiva v literarni vedi pa zahteva meddisciplinarno preučevanje književnosti, saj je pri njenem obravnavanju nujna vpetost v širša družbena prizadevanja. Pri branju literarnih besedil namreč gejevska in lezbična literarna veda zagovarja odkrivanje simbolov, strahov in predsodkov, ki so lahko interpretirani kot znaki za prisotnost homoseksualnosti. Izhaja iz bolj ali manj trdnih seksualnih identitet in tako vzpostavlja kanon gejevskih in lezbičnih pisateljev oziroma pisateljic kot jasno razpoznavno literarno tradicijo. Prepoznava gejevske in lezbične epizode ter literarne like in jih kot takšne tudi obravnava. Gejevsko in lezbično samoidentifikacijo razume kot zavedni upor proti vzpostavljenim normam, kot prekoračitev družbeno določenih meja in kategorij. V ospredje postavlja istospolne aspekte literarnih besedil, ki so bili doslej neodkriti ali celo prikriti, kot je na primer izrazita homoerotičnost poezije prve svetovne vojne, ter literarne zvrsti, ki so jih druge literarne vede prezrle, na primer pisma in dnevnike, a so pomembno vplivale na ideale o moškosti in ženskosti. Obenem pa razkriva tudi homofobičnost literature in literarne vede nasploh.

Poleg tradicionalne gejevske in lezbične literarne vede je danes prepoznavna tudi queer teorija, ki se je kot nov koncept razvila v 90. letih prejšnjega stoletja. Queer kot družbeno gibanje nasprotuje vsakršnim poskusom reguliranja in prisilne identifikacije posameznikov ter kakršnim koli biološkim konceptom spola. Gejevsko in lezbično gibanje namreč vztraja pri tem, da morajo biti identitete jasno izoblikovane na podlagi spolne usmerjenosti, definirajo se kot družbena manjšina, vendar zahtevajo enakopravnost z družbeno večino in zakonsko zaščito. Queer pa tej gejevski in lezbični želji po normalnosti oziroma normativnosti nasprotuje in poudarja, da so človeške spolne prakse kompleksne in raznolike, zato ne bi smele biti kakor koli označene. Medtem ko tradicionalna gejevska in lezbična literarna veda odkriva resnico o spolni usmerjenosti posameznega avtorja, literarnega junaka ali besedila nasploh, queer teorija v literarni vedi analizira, zakaj so

določeni pogledi družbi samoumevni in po katerih mehanizmih deluje heteronormativnost. Ne zanima je ustanavljanje in definiranje gejevske in lezbične književnosti, pač pa daje poudarek nestandardnim oblikam spolnosti in prevprašuje tradicionalne klasifikacije spolne identitete, kamor vključuje tudi gejevsko in lezbično identiteto. »Če je gejevska [/lezbična] literarna veda osredotočena na razmerje med resnično zgodovinsko izkušnjo in besedilo, queer teorijo zanimajo preseki med različnimi vrstami diskurzov, [...] queer kritiki iščejo in analizirajo aporije, ki so zgodnejšim gejevskim [/lezbičnim] branjem pogosto ostale nevidne« (Martin in Piggford, 1997, citirano po Zavrl, 2007: 105). Queer teorija tako v ospredje postavlja koncepte spola in spolnosti ter drugih vidikov branja, ki vplivajo na razkrivanje medbesedilnih povezav, opisov spolnih želja, poželenj in identifikacij (Zavrl, 2007: 97–105).

Tudi naratologija kot področje literarne teorije, ki se ukvarja z raziskovanjem pripovedi, je v 90. letih prejšnjega stoletja začela poudarjati diahroni vidik raziskovanja pripovednih besedil. Tako imenovana postklasična teorija pripovedi je začela raziskovati interdisciplinarno, saj je veljalo prepričanje, da je pripoved večplasten pojav, ki je usmerjen tudi na okoliščine in posledice različnih branj. Začela se je ukvarjati z etičnimi vprašanji in dialoškim posredovanjem pomenov. Zanimalo jo je, kakšen odnos ima pripovedovanje do določenih tipov diskurza ter do posameznih identitetnih skupin, ki so razdeljene glede na spol, raso, nacionalnost ipd. Tako so se razvile različne veje postklasične teorije pripovedi, in sicer kulturna, kognitivna, retorična, feministična naratologija in naratologija družbenih spolov (Zupan Sosič, 2013: 498–500). Feministična naratologija in naratologija družbenih spolov, ki je v mnogih pogledih nadaljevala delo prve, sta v svojih obravnavah presegli binarizem spolnih razlik, za kar je bila predklasična naratologija povsem slepa. Tako sta za opis strukturnih vidikov pripovedi in pripovednih strategij vpeljali pojme biološkega in družbenega spola, spolne identitete ter spolnosti (Koron, 2007: 53). Zgodnje feministične študije so se usmerjale predvsem v obravnavo literarnih besedil žensk, naratologija družbenih spolov pa je začela raziskovati konstrukcije spolne identitete v moških in ženskih

tekstih ter besedilih ostalih spolov²². Danes feministična naratologija družbeni spol upošteva kot predobstoječi pogoj recepcijskega procesa, medtem ko ga naratologija družbenih spolov obravnava kot besedilni učinek (Zupan Sosič, 2013: 504). Alenka Koron pa meni, da je treba pri obravnavi spolnoidentitetno ozaveščenih pripovedi izhajati iz »[...] kombinacije feminističnih, queer in družbenospolnih naratoloških predpostavk, da se spolna identitet[a] v pripovednih besedilih konstruira na podlagi tekstualnih znakov, kulturnih ključev, bralčevega poznavanja spola avtorjev in njegovih drugih del ter njegove spolne izobraženosti in kultiviranosti« (Koron, 2007: 59). Prepričana je, da je spol »[...] sestavni del tekstualnosti literature in ne le domena ideološkega ali biografskega sidranja teksta« (Koron, 2007: 59). Tako naj bi gejevska in lezbična literatura ter literatura manjšinskih skupnosti nasploh podajala specifično perspektivo razumevanja družbenih razmerij, moči in spola. Omogočala naj bi tudi vpogled v različne družbene procese izključevanja na ravni nacionalnih in individualnih identitet (Koron, 2007: 59).

3.5.1 Spol in identiteta v sodobnem romanu

Spreminjanje oziroma sprejemanje spola je vneslo tako imenovano spolno zmedo tudi v sodobni roman, ki se v zadnjih desetletjih pogosteje ukvarja s spremembo spolne identitete. Ta se pogosto izraža skozi ljubezensko zgodbo, v kateri se literarni liki ukvarjajo z lastno intimnostjo in iskanjem lastne identitete. Sodobni roman, tako slovenski kot evropski, prikazuje, kako je v današnji družbi podoba spolne identitete odvisna od procesa preoblikovanja ustaljenih, največkrat stereotipnih predstav. »Bivanjska tesnoba spolne identitete je v večini slovenskih romanov jedro (osnovne) identitete problematike. Identitetna kriza literarnih oseb je največkrat posledica soodvisnosti napačne/negativne samopodobe, lastne ambivalentnosti in odsotnosti uspešne medspolne komunikacije« (Zupan Sosič,

²² Zupan Sosič poudarja, da spola nista le dva, ampak jih lahko preštejemo na več načinov. Glede na biološki spol našteva pet spolov: nesporni moški in nesporna ženska, hermafrodit ter moški in ženska, ki sta operativno zamenjala svoj spol. Glede na psihološki in družbeni spol pa našteva 10 spolov: pravi moški, prava ženska, gejevski moški, lezbična ženska, transvestitski moški, transvestitska ženska, transseksualni moški, transseksualna ženska, biseksualni moški in biseksualna ženska (Zupan Sosič, 2013, 503).

2005a: 103). Z rahljanjem tradicionalnih spolnih vlog in mehčanjem heteronormativnosti s homoseksualno motiviko in tematiko je sodobni roman prisluhnil težavam, povezanim s spolno identiteto. »Izpovedovanje medspolne komunikacijske blokade ter rahljanje in rušenje spolnih stereotipov zaznamuje nov tip iskrenosti, razkrinkajoč represivnost heteroseksualne matrice [...] na nesentimentalen način – s humorno, ironično ali parodično razdaljo« (Zupan Sosič, 2005a: 108). Tako v sodobnem slovenskem romanu lahko najdemo nov tip emocionalnosti, ki se ukvarja z najintimnejšimi vprašanji eksistence, spolno identiteto pa obravnava s subtilno intelektualnostjo ter tako prenavlja ustaljene obrazce, oblike in žanre, kar je Alojzija Zupan Sosič poimenovala z novo emocionalnostjo.

V sodobnem slovenskem romanu se tako pogosto oglašajo spolne manjšine, kot so geji, lezbijke, biseksualci, transseksualci in podobni. »V njem t. i. mala zgodba razkriva bivanjsko tesnobo najpogosteje skozi ljubezensko zgodbo, odločilno zaznamovano s heteroseksualno matrico, v kateri je motivika spolnih manjšin omejena večinoma na homoseksualce« (Zupan Sosič, 2005a: 108). Motiviko homoseksualnosti tako najdemo v devetih sodobnih slovenskih romanih²³, medtem ko se problematiki spolne drugačnosti v celoti posvečajo trije romani, eden izmed njih je tudi roman Suzane Tratnik z naslovom *Ime mi je Damjan*, ki ga kot temeljni roman analiziramo v našem diplomskem delu (Zupan Sosič, 2005a: 98–108).

3.5.1.1 Spolna identiteta v romanu *Ime mi je Damjan*

Roman je prvoosebna pripoved, ki prikazuje Damjanovo utemeljevanje lastne identitete. Devetnajstletni glavni junak je pravzaprav dekle po imenu Vesna, ki zavrne svojo žensko identiteto in se nekega dne preprosto preimenuje ter tako stopi na svojo novo pot, Damjanovo pot. Gre torej za spolnoidentitetno ozaveščen roman, ki obravnava razmerja med spolom, spolno identiteto in spolnostjo (Jarh Ciglar, 2011: 45). Alenka Koron ga je označila za tipično zgodbo o razkritju spolne

²³ Alojzija Zupan Sosič v tem kontekstu prešteva romane, ki so nastali od leta 1990 do leta 2005.

identitete, ki z zamenjavo ženskega in moškega spola orisuje pripovedovalčevo iskanje identitete in hkrati tudi njeno samozanikanje (Koron, 2007: 60). Dejstvo, da je Damjan transspolna oseba, bralec izve šele na sredini romana, podatke o njem namreč pripovedovalec podaja postopno. Na začetku romana sicer pove, da se je pri sedemnajstih letih preimenoval, da pa je ob tem spremenil tudi spol izvemo šele kasneje. Ta suspenz oziroma postopnost podajanja informacij pa Damjanu daje pripovedno prednost, s tem namreč bralcem onemogoča vnaprejšnje obsojanje tako njega kot njegove zgodbe. Pri junaku je zanimivo to, da se sam, z vprašanji spola, spolne identitete in spolne usmerjenosti sploh ne ukvarja, zanj ta vprašanja sploh niso prednostna, čeprav se vsa dinamika romana odvija prav okoli njih. Ne ozira se na stališča drugih, pomembno je njegovo vedenje, zato svoje napetosti tudi sam razrešuje in ne neka zunanja distanca, kot na primer avtorica ali bralci. »Interpretacija njega samega in vrednotenje dogodkov, ki se mu dogajajo, je v njegovi domeni. Nobena beseda ni močnejša od njegove, ne psihologova ne tista od staršev ne od prijateljev. Zato je roman napisan v prvi osebi. [...] besedo ima Damjan« (Velikonja, 2014: 257). To pa poudari že sam naslov romana: Ime mi je Damjan, torej prva junakova gesta je, da se predstavi. Velikonja je prepričana, da gre za deklaracijo, da je stvari vzel v svoje roke, se postavil zase in se preimenoval, kar je tudi prvi korak k njegovi emancipaciji.

To njegovo dejanje družbo provocira, zato pogosto tudi naleti na pritisk spolne konformnosti v družini, njegove spremembe spola namreč njegova družina ne sprejema (Velikonja, 2014: 257). Damjanova mati je sicer prikazana kot pasivna opazovalka, medtem ko je oče do njega nasilen »Ležal sem na tleh svoje sobe, foter pa na meni in s koleni mi je pritiskal na prsi, takrat se mi je že začela delati tema, foter pa je stiskal zobe in sikal, da me bo raje ubil, kakor da bi me kdaj priznal za svojega sina« (Tratnik, 2013: 20). Manj težav ima sicer pri prijateljih, ti ga sprejemajo, vendar le do prvega spora »[...] mahal mi je s ključem pred nosom in se drl: "Kaj je zdaj? A si baba ali dec?" [...] "Na, tu ga imaš, baba!" je odvrnil Bine in mi vrgel ključ v glavo« (Tratnik, 2013: 149–150). Junak pa se za sprejemanje prav nič ne bori »Nimam pojma, kaj si ljudje mislijo o meni, ko me vidijo in slišijo, a jaz se počutim normalno« (Tratnik, 2013: 72). Kljub temu do dogajanja ni neprizadet, prav nasprotno, čuti se nerazumljenega in nesprejetega, zato v njem pogosto divjata bes in agresija. Suzana Tratnik tako skozi roman

kritizira sodobno slovensko družbo in prikazuje njeno majhnost ter omejenost, saj ne sprejema in celo zavrača posameznike, ki so drugačni. »Čeprav je Damjan prikazan v ožjem socialnem krogu okolju, je to okolje zrcalo širše družbe in njenih norm. Pripoved je torej družbena kritika, odziv okolice na Damjanovo nesprejemanje biološkega spola [...]« (Jarh Ciglar, 2011: 45).

Roman poleg spolne identitete izpostavlja tudi spolno usmerjenost glavnega lika. »Četudi nas misli vlečejo k ideji, da je Damjan homoseksualno usmerjen, to morda ni ustrezno [...]« (Velikonja, 2014: 258). Damjan sam nase gleda kot na fanta, zato se mu njegova ljubezen do pripadnic ženskega spola zdi povsem samoumevna. O sebi ne razmišlja kot o ženski, zato se z lezbijkami ne identificira. »Damjan zavrača nekovencionalnost svoje spolne izbire in torej tudi seksualne identitete. Toda njegova transspolna identiteta je tako izrazita, da v družbi, [...] najde le ozek in spet zgolj individualiziran izhod« (Velikonja, 2014: 258). Tako pri vprašanju spolne identitete kot pri vprašanju spolne usmerjenosti, je junak predpolitičen, ne zanimajo ga družbeni koncepti identitet. »Res ne vem, kaj je tem lezbijkam, kaj hudiča, se grejo. Jaz že nisem takšen [...] Jaz se počutim normalno. Sploh ne štekam tistih žensk, s katerimi se družijo Nela in ki same sebi pravijo lezbijke [...]« (Tratnik, 2013: 114). Zanj je vse samoumevno. Sam zase meni, da je popolnoma normalen fant, ki ljubi ženske, na primer Nelo.

Nela pa je lezbijka in tudi lezbična aktivistka ter tako povsem ozaveščena o tem, kakšen odnos ima družba do drugačnih in kakšen odnos imajo ti včasih do sebe. Velikonja je prepričana, da je Nela nekakšen katalizator Damjanove emancipacije in da se tudi on sam tega delno zaveda. »Norel sem zaradi kepe v želodcu, zaradi teme, pojma nimam, zaradi česa vse, dokler nisem srečal nje, ki sem ji lahko povedal svoje pravo ime« (Tratnik, 2013: 26). Vendar se Damjan ni sposoben ponesti do zadnjega momenta emancipacije, do spoznanja, kaj so vzroki in posledice njegove zgodbe. To pot mu Nela želi pokazati, ko mu reče »Lepa si« (Tratnik, 2013: 142). S tem ga ne želi utelesiti v ženski spol, temveč mu pokazati »Da je spol vse manj določevalna lastnost [...] Da imamo telo, ne spol« (Velikonja, 2014: 260). Toda Damjan tega ne razume in tako do ultimativnega momenta emancipacije, kot ga je poimenovala Nataša Velikonja, ne pride. Damjan se soočenju s spoznanjem in z izvori družbenih konfliktov ter svojega nelagodja izogiba, raje se oprijema malih dejanj, ki mu pomagajo preživeti iz dneva v dan,

čeprav gre za počasno, a vztrajno samouničevanje. Vendar je Damjan to sprejel kot svoje življenje. Z Nelo se razideta in tako Damjan nadaljuje svojo pot, ki lahko poteka v neskončnost. Avtorica literarnega junaka pusti v njegovi dinamiki, da se njegova zgodba ponovno odvrti, saj na koncu romana spet pove »Ime mi je Damjan. Še enkrat bom povedal, kaj se pravi početi pizdarije, rezati žile za šalo, piti in plesati brez predaha [...] In vse to na Damjanovi poti« (Tratnik, 2013: 153).

3.5.1.2 Spolna identiteta v romanu *Leto biserov*

Tema spolne identitete je prisotna tudi v češkem romanu pisateljice Zuzane Brabcove z naslovom *Leto biserov*. Glavni lik romana je štiridesetletna Lucie, ki je poročena in mati najstnice, njeno ustaljeno ter umirjeno življenje pa razburkajo dvomi o lastni spolni identiteti. V praškem lezbičnem nočnem klubu namreč spozna mlado lezbijko po imenu Magda, s katero se spusti v strastno ljubezensko razmerje. Literarna junakinja, tako kot Damjan, odkriva svojo spolno identiteto, kar je za njo precej travmatično »Kajti, kaj je drugega kot katastrofa, če se nekega dne zbudite in ugotovite, da ste nekdo drug« (Brabcova, 2005: 96). Tudi v tem romanu sta v ospredju intimna problematika in spolnoidentitetna drugačnost literarne junakinje. Ker je okolje ne razume, se poda v alkohol, kar pa se konča tragično, saj družbeno propade in poskuša narediti samomor, zaradi česar pristane tudi v psihiatrični bolnišnici. Delo je, tako kot slovenski roman, postavljeno v sodobni čas v evropsko prestolnico in predstavlja kritiko današnje konservativne vzhodnoevropske družbe, ki ne pokaže razumevanja do drugačnih posameznikov, ampak jih obsoja in celo zavrže. Roman odgovarja na vprašanje, kaj v sodobnem času in vzhodnoevropskem prostoru pomeni biti biseksualec. Problem Lucie je splošni problem biseksualcev, vendar je njena individualnost postavljena v središče, s čimer je oblikovana ideologija individualne identitete. Roman tako predstavlja tudi kritiko družbe na posameznikovo izbiro in razkritje spolne identitete (Jarh Ciglar, 2011: 51–54).

Pomembno vlogo pri razkritju spolne identitete literarnih junakov ima tudi reprezentacija prostora v obeh romanih. Večina romanesknega dogajanja se namreč odvija v zasebnih prostorih, kot sta na primer spalnica in kopalnica. »Magda je ležala v banji in srkala neskafe z izrazom, kot bi jo ravnokar snemali za

reklamo. [...] In potem se mi je v betici čisto utrgalo: taka, kot sem bila, v majici in v kavbojkah, sem se vrgla k njej v banjo« (Brabcova, 2005: 144). V obeh romanih je izpostavljena tudi terapevtska ambulanta oziroma psihiatrična bolnišnica. Zdi se, da se junaki, nekateri eksplicitno, drugi implicitno, skrivajo pred očmi širše družbe. Bralec dobi občutek, da se drugačne spolne identitete lahko izražajo le za zaprtimi vrati, v temi, daleč stran od oči širše družbe. Lucie in Magda se skrivata celo pred policisti »Obrnem se, takoj me spusti, kot bi se v tem trenutku spremenila v zrak in zavzeto stopi proti steklu. Mimo ravno odločno korakata dva policista, srečanje je neizbežno« (Brabcova, 2005: 109).

Romana si nista podobna le v tematiki, ki ju obravnavata, med njima lahko potegnemo še mnogo drugih vzporednic, kot je podobnost družbenega in kulturnega prostora, dogajalnega časa in družbenih razmer. V obeh pa lahko prepoznavamo tudi, kako se družba odziva na drugačno spolno identiteto in usmerjenost literarnih junakov, o čemer bomo še razpravljali v nadaljevanju našega diplomskega dela.

4 HOMOFBIJA

Izraz homofobija se danes uporablja za negativen in diskriminatoren odnos do gejev in lezbijk. Zgodovinsko gledano pa je ta termin nastal za označitev fizičnega odpora do homoseksualcev. Pojem homofobija je prvič objavila ameriška revija Time leta 1969, dve leti kasneje pa ga je razširil ameriški klinični psiholog George Weinberg v svojem delu *Družba in zdrav homoseksualec* (Kuhar, 2006: 546). V tem času se je namreč za sovražnost proti gejem uporabljalo več terminov, kot na primer homoerotofobija, heteroseksizem, homoseksufobija, homoseksizem, homonegativizem, antihomoseksualizem in podobno. Čeprav je termin homofobija malo neposrečen, je vendarle prešel v splošno rabo (Herek, 1991: 3). Weinberg je namreč termin sestavil iz grške besede phobos in predpone homo, pri čemer v mislih ni imel latinskega pojma homo, ki pomeni človek, temveč je izhajal iz pojma homoseksualnost. V dobesednem prevodu tako homofobija ne pomeni strahu pred človekom, ampak strah pred istostjo. Kuhar tu opozarja, da čeprav je beseda sestavljena nerodno, je pravzaprav strah pred istostjo pomemben del homofobije kot strah pred geji in lezbijkami. »Homofobija namreč ni zgolj strah pred tistimi, ki so identificirani kot homoseksualci, pač pa tudi (ali celo v prvi vrsti) bojazen pred tem, da bi bil (homofobičen) posameznik kot del Drugega, kot eden od homoseksualcev, torej "isti"« (Kuhar in drugi, 2011: 23).

Weinberg tudi pri sami zasnovi termina ni bil ravno jasen. Svoje delo je namreč opisal takole »Ta knjiga je razprava o bolezni, imenovani homofobija – gre za stališče, ki je skupno marsikateremu neheteroseksualcu in najverjetneje večini homoseksualcev v državah, kjer obstaja diskriminacija proti homoseksualnosti« (Poudaril R. K., citirano po Kuhar in drugi, 2011: 22–23). Tako je pri prvi uporabi termina v svojem delu homofobijo hkrati opredelil kot bolezen in stališče, kot patologijo in določen svetovni nazor. Zatem pa je homofobijo opredelil tudi kot predsodek, samosovraštvo in kot strah biti v bližini homoseksualcev. S homofobijo je namreč želel označiti tudi reakcije svojih prijateljev, ki so nenehno iskali vrsto izgovorov, da ne bi spoznali Weinbergovih homoseksualnih znancev. V enem od svojih intervjujev je povedal »Vedno so našli kakšen izgovor, da mojih gejevskih prijateljev ne bi povabili k sebi domov. Ugotovil sem, da gre za klasično klavstrofobijo, agorafobijo, le da so bili ti znaki vezani na homoseksualce«

(Nichols, 1997, citirano po Kuhar in drugi, 2011: 23). Pomembnost te izjave se skriva v obrnjeni perspektivi razumevanja homoseksualca kot bolnika. Do leta 1991 je bila namreč homoseksualnost označena kot duševna bolezen, Weinberg pa je že dvajset let pred tem kot bolnike označil homofobe oziroma homofobično družbo, ne pa homoseksualce.

Homofobije sicer danes načeloma ne razumemo v takšnem smislu, kot jo je Weinberg. Homofobija v sodobnosti označuje različne oblike splošnega političnega, družbenega, moralnega in osebnega nestrinjanja s homoseksualnostjo kot tako. »Termin vključuje tako obsojanje, odpor, nestrinjanje, nasilje kot tudi omalovaževanje, obsojanje in diskriminacijo istospolno usmerjenih posameznikov in posameznic« (Kuhar in drugi, 2011: 21–22). Baird pa trdi, da homofobija lahko tudi mutira in je pogosto odvisna od konteksta, v katerem se pojavlja. Tako je lahko homoseksualnost označena tudi kot bolešno stanje, kot nekaj grešnega, kot nepatriotska in podobno (Baird, 2004, povzeto po Kuhar, 2011: 22).

Čeprav homofobije večinoma ne označujemo več kot strah pred bližino z geji in lezbijkami, Kuhar pri takšnem razumevanju termina opozarja, da moramo vendarle upoštevati njeno pomembno razliko od drugih fobij. Namreč klavstrofobija, agrofobija in preostali tovrstni strahovi se od homofobije razlikujejo v tem, da se ti praviloma ne spreobrnejo v nasilje, medtem ko pri homofobiji lahko pride do verbalnega, fizičnega in celo spolnega nasilja. Strah pred fizičnim stikom z gejem ali lezbijko se tako lahko razreši prav s fizičnim obračunom, ki danes še vedno ni povsem odsoten in predstavlja del tako imenovane kulture strahu pred geji in lezbijkami (Kuhar in drugi, 2011: 21–24).

Roman Kuhar je prepričan, da je ne glede na to, kako razumemo homofobijo oziroma s katerega vidika pristopamo k njeni analizi, vedno povezana s telesom in seksualnostjo (Kuhar, 2006: 541). Definira jo kot sredstvo za vzpostavljanje opozicije do Drugega, to je homoseksualca kot subjekta. »Princip razmerja med nami in Drugim pa je podoben vsem tovrstnim binarnim razmerjem, kjer so v Drugega projicirani lastni manki, le da so ti prek projekcije interpretirani kot negativni, nesprejemljivi in ogrožajoči« (Kuhar in drugi, 2006: 35). Homoseksualnost tako lahko razumemo kot negativ heteroseksualnosti. V

kontekstu seksualnosti je namreč homoseksualnost definirana kot perverzija, v katero se steka višek spolne energije. Tako je heteroseksualno razmerje označeno kot družbeno razmerje, homoseksualno razmerje pa predvsem ali celo izključno kot seksualno razmerje. »Ko nas poimenujejo lezbijke in geji, obstaja nevarnost, da se izgubi kompleksnost naših življenj. Čeprav lahko trdimo, da smo pripadniki določene rase, vere [...] človeštva kot takega, se vse to izgubi za dominantnim seksualnim označevalcem: ne-heteroseksualen« (Richardson, 2000, citirano po Kuhar in drugi, 2011: 36).

Tudi v raziskavi o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk v Sloveniji, ki sta jo izvajala Alenka Švab in Roman Kuhar, so respondenti pogosto izpostavili problem seksualizacije homoseksualnosti: Ksenija je izpostavila »Mene najbolj boli to, da me tako gledajo, seksualno. To me najbolj razoroži. To, da je človek lezbijka, to je tako, kot da imaš seks napisano čez glavo.« Matjaž pa je povedal »Če se razkrijem pred nekom, s katerim sem v stiku prvič ali drugič, kar opaziš, kako se oddalji od pogovora. Psihično in fizično. Zagrne se zavesa in zavrti se film, kako si predstavljajo mene v postelji z mojim fantom« (Kuhar in drugi, 2011: 36).

4.1 Pojasnitve homofobije

Michael Groneberg govori o treh tipih pojasnitve homofobije. Prva je tako imenovana inercialna razlaga, ki homofobijo pojasnjuje kot posledico več stoletij trajajočega preganjanja homoseksualnosti s pravnega, verskega in moralnega vidika. Kuhar je prepričan, da gre za nekakšno pasivno pozicijo, ki poskuša homofobijo pojasniti kot pojav, od katerega se družba oddaljuje in tako napreduje k večji strpnosti do homoseksualcev. Ta pojasnitev predvideva, da bo homofobija sčasoma izginila, da družba ne bo več nestrpna do gejev in lezbijk.

Za drugi tip pojasnitve lahko rečemo, da je socialno-psihološke narave, saj v nasprotju s prvo pojasnitvijo trdi, da homofobija ni posledica zgodovinskih odnosov do homoseksualnosti, pač pa se v družbi vzpostavlja neprestano. Bila naj bi celo nekakšen fenomen moderne družbe. Izhaja iz predpostavke, da je homoseksualnost v družbi že stigmatizirana in da so geji in lezbijke že označeni kot marginalizirana družbena skupina. Po tem razumevanju naj bi se homofobija ohranjala zaradi dominacije moškega spola, ki se kaže v neenakosti med spoloma

in spolnih vlogah, zaradi potrebe po politični diskvalifikaciji sovražnikov, ki je opazna skozi stigmo in nacionalizem, ali zaradi potrebe po sproščanju agresije, celo nasilja, usmerjenega v marginalizirane družbene skupine, kamor se prištevata tudi geje, lezbijke, biseksualce²⁴, transspolne osebe itn. Tako imenovani socialno-psihološki tip pojasnitve homofobije je tudi najpogostejši v sodobnih znanstvenih prispevkih.

Tretji tip vzroke za homofobijo pojasnjuje na podlagi preteklosti, vendar v primerjavi z inercialnim tipom v njej išče globlje, strukturne razloge zanjo. Te pa lahko odkriva le s pomočjo rodoslovnega raziskovanja sodobne subjektivitete. Homofobijo torej pojasnjuje z nekimi elementi, ki so se oblikovali že v starodavnih časih in so skozi zgodovino vplivali na sodobno konstrukcijo subjektivitete. »[...] posega v tiste vidike, ki so stigmatizacijo homoseksualnosti v zgodovini šele omogočili in še vedno delujejo ter vzpostavljajo nove oblike homofobije« (Kuhar in drugi, 2011: 26–27). Groneberg pa poudarja predvsem konstrukcijo moške subjektivitete, saj naj bi bilo ravno v njej največ vzrokov za pojav homofobije. Subjektiviteta namreč ni naravno dana, prav tako ni oblikovana le v nekem točno določene družbenem ali političnem kontekstu, pač pa so vanjo močno zakoreninjene kulturne determinante, ki so s pomočjo mitologije konstruirale tako moške kot tudi ženske (Groneberg, 2011, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 26–27).

4.2 Funkcije homofobije

Gregory Herek je avtor funkcionalistične analize homofobije, ki jo razume kot pojav, ki se prepleta z ideologijo seksualnosti in ideologijo spola. Njegova analiza pravzaprav govori o heteroseksizmu, ki ga pojmuje kot ideološki sistem, ki zanika in stigmatizira vse, kar ni heteroseksualno. Herek ločuje med kulturnim in psihološkim heteroseksizmom. Pri prvem gre za institucionalizirano obliko

²⁴ Biseksualci se ne soočajo s homofobijo, ampak s bifobijo. Gre za termin, ki označuje iracionalen strah, nestrpnost in sovražen odnos do biseksualnih oseb. Biseksualne osebe so pogosto izbrisane oziroma postanejo nevidne, saj so na mnogih mestih predstavljene kot heteroseksualne osebe oziroma kot lezbijke ali geji (Legebitra, LGBTQ slovar).

diskvalifikacije vseh tistih seksualnosti, ki niso heteroseksualne, medtem ko psihološki heteroseksizem pomeni internalizacijo heteroseksualnih norm kot ideologije, ki se kaže v obliki homofobičnih predsodkov. Herek je tako skušal pojasniti, zakaj so nekateri heteroseksualci sovražni do homoseksualcev, drugi pa so strpni do njih. Pri svojem raziskovanju je oblikoval tri osnovne funkcije homofobije, ki jih opravljajo posameznikova homofobična občutja, reakcije in vedenje, in sicer o izkustveni, simbolni ter defenzivni funkciji.

Izkustvena funkcija utemeljuje posameznikove pretekle izkušnje z geji in lezbijkami ter uravnava nadaljnje vedenje do njih. Torej, če je imel posameznik v preteklosti pozitivne izkušnje z geji in lezbijkami, je te izkušnje generaliziral in ima tudi v nadaljnje pozitivno stališče do njih. Če pa je imel posameznik v preteklosti negativne izkušnje s homoseksualci, so te v njem še dodatno utrdile stereotipe o gejih in lezbijkah ter negativen odnos do homoseksualnosti. Izkustvena funkcija homofobije torej temelji na izkušnjah, ki jih ima posameznik z geji in lezbijkami, pa tudi z biseksualci in transspolnimi osebami.

Simbolna funkcija homofobije pa deluje tako, da utrjuje posameznikovo samopodobo. Tu lahko govorimo o dveh vrstah, in sicer o vrednotno- in družbeno-ekspresivni funkciji homofobije. Vrednotno-ekspresivna funkcija posameznikovo samopodobo utrjuje z izražanjem vrednot, ki so v središču lastnega razumevanja sebe, kot je na primer izražanje homofobičnih stališč kot oblike utrjevanja posameznikovih verskih prepričanj in vrednot. Družbeno-ekspresivna funkcija homofobije pa posameznikovo samopodobo utrjuje z izražanjem tistih stališč, ki mu dajejo podporo v družini, pri prijateljih ali v širši družbi, ta se na primer kaže v fizičnih napadih na homoseksualce. Mnogi posamezniki namreč prav z nasiljem nad geji in lezbijkami želijo dokazati svojo pripadnost neki skupini ali družbi nasploh. Herek je prepričan, da je ta funkcija homofobije v družbi najpogosteje prisotna (Herek, 1991, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 27–28).

Wayne D. Myslik je prepričan, da posamezniki svojo vdanost družbenospolnim vlogam dokazujejo z znašanjem nad marginaliziranimi skupinami, ki jih je družba označila kot tako imenovane sprejemljive žrtve. Takšno nasilje torej ni le posledica nestrpnosti posameznikov nad geji in lezbijkami, pač predvsem posledica nestrpnosti družbe in kulturnega heteroseksizma, ki to dopušča (Myslik, 1996,

povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 28). Kaufman pa trdi, da je družbeno-ekspresivna funkcija homofobije pravzaprav protislovna izkušnja moči hegemonске moškosti. Po njegovem mnenju jo povzroča razlikovanje med moškim spolom in atributi ali vlogami, ki so mu pripisane, ter dejanskemu ustrežanju tem pričakovanjem. V procesu, ko moški poskuša ustrezati družbeni definiciji moškosti, pa v sebi zatre ogromno lastnih čustvovanj, potreb in potencialov, ki ne ustrezajo kulturnim ali družbenim definicijam hegemonске moškosti. Ta njegova čustva in potrebe pa niso izbrisane iz njegovega sebstva, pač pa so le zatrite in neizražene, zaradi česar moški postane še bolj čustveno odvisen, saj izgublja možnost, da bi lahko poskrbel sam zase. »[...] tako imenovano "moško bolečino" povzroča razkorak med družbeno močjo, ki jo imajo moški kot skupina, in individualnim občutjem moči, ki je za številne moške nično, čeprav menijo, da jim moč pripada« (Kuhar in drugi, 2011: 29). Moški se na svojo bolečino odzovejo na dva načina, in sicer s preusmerjanjem te bolečine navznoter ali na druge, ki so po njegovem prepričanju manjvredni in šibkejši. Kaufman je prepričan, da iz teh izkušenj izhaja strah, ki se v družbi izraža kot homofobija (Kaufman, 1994, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 28–29).

Tretja funkcijo homofobije pa Gregory Herek imenuje kot defenzivno funkcijo, ki pomeni zmanjšanje posameznikovih občutkov nelagodnosti in anksioznosti, ki jo lahko homoseksualnost sproži v njem. Anksioznost je namreč pogosto povezana s tem, da je posameznik v nekakšnem konfliktnem odnosu z lastnim seksualnim ali spolnim statusom. »Funkcija obrambe tako projicira lastne nezaželene lastnosti na skupino homoseksualcev, na ta način pa posamezniki simbolično obračunajo z nesprejemljivimi vidiki samih sebe« (Kuhar in drugi, 2011: 29–30). Groneberg pa je prepričan, da potlačitev občutkov ne nazadnje privede do posameznikovega uničenja homoerotične želje, saj se ta preoblikuje v sovražnost, ki se prenese na nekoga, ki v njem sproža tovrstne želje. Posameznik pa pri tem ne prepozna, da je ta sovražnost pravzaprav strah pred lastnimi homoerotičnimi občutki (Groneberg, 2011, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 30). Bogdan Lešnik pa trdi, da posamezniki z dominantnim nastopom želijo prikriti, da jih predstave o lastnem homoseksualnem užitku vzbujajo. Po njegovem mnenju ne drži, da ljudem, ki agresivno zavračajo homoseksualnost, tovrstne spolne aktivnosti niso všeč.

Ravno nasprotno, homoseksualnost, ki jo zavračajo, je del njihovih lastnih vzgibov, ki pa so zanje pasivni in nesprejemljivi (Lešnik, 2010: 302).

Gregory Herek je svojo funkcionalistično razpravo zaključil s prepričanjem, da se lahko s homofobijo najučinkoviteje spopadamo le tako, da v obzir vzamemo tisto primarno psihološko funkcijo, ki ji homofobija služi (Herek, 1991, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 30). Kuhar pa opozarja, da njena psihologizacija depolitizira, saj za konstrukcijo homofoba kot pacienta v resnici stoji strukturno, ekonomsko in institucionalno nasilje ter represija, ki jih lahko psihološki in psihoanalitični pristop kaj hitro prezrejo (Kuhar in drugi, 2011: 30). Medtem ko sta Rothblum in Blum mnenja, da je izraz homofobija problematičen, ker se omejuje na kontekst fobije kot individualnega pojava in tako ne zavzema tudi njenih širših družbenih pojavov, kot je diskriminacija. Trdita, da je bolje kot o homofobiji govoriti o heteroseksizmu kot obliki diskriminacije na podlagi posameznikove spolne usmerjenosti (Rothblum in Blum, 1996, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 30). Pri heteroseksizmu gre torej za širši pojem, zaradi česar so mnogi prepričani, da je ustrežnejši od pojma homofobija.

Queerovska teorija pa je Herekova koncepta kulturnega in psihološkega heteroseksizma združila v nov koncept, ki ga imenuje heteronormativnost. Gre za princip, ki organizira skorajda vse vidike družbenega življenja, tudi tiste, ki na prvi pogled s seksualnostjo nimajo nikakršne veze (Kuhar in drugi, 2011: 27).

4.3 Vrste in manifestacije homofobije

Poznamo več vrst homofobije oziroma heteroseksizma. Christopher Banks v osnovi ločuje med institucionalno in kulturno homofobijo oziroma heteroseksizmom. Institucionalna homofobija se nanaša na različne prakse, s katerimi vlada, podjetja, izobraževalne ustanove, cerkve in druge institucije diskriminirajo posameznike na podlagi njihove spolne usmerjenosti. Te organizacije in ustanove z različnimi politikami delovanja, sredstvi in nenapisanimi

pravili določajo ravnanje ter obnašanje svojih zaposlenih oziroma članov na načine, ki so diskriminatorni. Tako na primer mnoge verske organizacije javno zavračajo delovanje LGBT²⁵ gibanj, mnoge izobraževalne ustanove odklanjajo dodelitev finančnih sredstev za namene izobraževanje LGBT skupnosti, veliko podjetij pa s postavljanjem lastnih norm in vrednot ne podpira udeležbe istospolnih partnerjev svojih zaposlenih na različnih družabnih dogodkih, medtem ko so heteroseksualni partnerji zaposlenih več kot dobrodošli. Tako imenovana kulturna homofobija oziroma heteroseksizem pa se nanaša na kulturne norme in standarde, ki zapovedujejo, da so heteroseksualci večvredni in bolj moralni kot LGBT posamezniki. V kontekstu tovrstnega heteroseksizma vlada prepričanje, da bi vsakdo moral biti heteroseksualec. Ti standardi sicer ne veljajo izrecno in niso kakorkoli uzakonjeni, vendar se v družbi kažejo na različne načine. Tako na primer v različnih televizijskih oddajah predvajajo le tiste vsebine, ki kažejo na heteroseksualne odnose. Prav tako je večina staršev prepričanih, da se bodo njihovi otroci, ko odrastejo, poročili z osebo nasprotnega spola. Banks trdi, da se mnogo heteroseksualcev teh kulturnih standardov in norm sploh ne zaveda, saj so zanje popolnoma samoumevni, medtem ko LGBT posamezniki tovrstno diskriminacijo občutijo skorajda vsak dan, kar jim daje občutek, da so socialno izključeni (Banks, 2003: 6–7).

Nataša Velikonja v svojem prispevku *Izobraževanje proti homofobiji* ločuje tudi med iracionalno in racionalno homofobijo. Po njenem prepričanju je iracionalna homofobija zavračanje in sovražnost do vsega, kar ne podpira binarnega koncepta spolov. Je posledica popolne socializiranosti posameznikov v heteroseksističnem svetu. Racionalna homofobija pa je načrtna, v mnogih primerih celo organizirana aktivnost, ki je usmerjena v zatiranje lezbičnosti in gejevstva. Obe vrsti homofobiji pa sta pravzaprav obliki izvajanja družbenega nadzora (Velikonja, 1998).

Pogosto pa je tudi razlikovanje med personalno in interpersonalno homofobijo. Prvo opredeljujemo kot predsodke in stereotipe, ki se oblikujejo na podlagi posameznikovih prepričanj, da so LGBT posamezniki manjvredni, nemoralni in

²⁵ Lezbijke, geji, biseksualci in transspolne osebe oziroma transseksualci.

bolni. Personalna oziroma osebna homofobija tako vključuje tudi različne predsodke, ki LGBT osebe povezujejo s pedofilijo in promiskuiteto. Interpersonalna oziroma medosebna homofobija pa se izraža v obliki verbalnih, čustvenih in fizičnih napadov na LGBT posameznike. Takšni napadi pa lahko v skrajnih primerih privedejo celo do umorov (Plahutnik Baloh, 2015: 44/45).

Homofobija oziroma heteroseksizem pa se lahko manifestira na različne načine. Tako imenovano zunanjo homofobijo Banks definira kot odkrito opazovanje ali doživljanje notranjih odstopanj v družbi, kot je na primer socialno izogibanje, verbalno ali fizično nasilje ter diskriminacija s strani večinske družbe. Medtem ko notranjo oziroma interno homofobijo oziroma heteroseksizem opredeljuje kot naučena odstopanja LGBT posameznikov, da se vključijo oziroma da ponotranjijo lastnem sistem prepričanj (Banks, 2003: 6). Interna homofobija se nanaša predvsem na predsodke, kateri posamezniki znotraj LGBT gibanj so "normalni". Gre za očrnitev biseksualcev in transspolnih oseb s strani gejev in lezbijk, ki svojo "normalnost" dokazujejo z lastnim širšim sprejemanjem v družbi.

Homofobija pa ni omejena le na občutke in reakcije heteroseksualcev do homoseksualcev oziroma v kontekstu heteroseksizma do LGBT skupnosti, pač pa je prisotna tudi med samimi geji, lezbijkami, biseksualci in transspolnimi osebami. To imenujemo ponotranjena homofobija in je posledica ponotranjenih norm, vrednost, predstav ter odnosa do homoseksualnosti, ki se oblikujejo v skupnostih, kjer LGBT posamezniki odraščajo. Ponotranjena homofobija je tako posledica socializacije v heteronormativnem okolju, odraža pa se v oblikovanju posameznikove samopodobe, v njegovem lastnem vrednotenju ter predstavi, kakšno mesto zaseda v družbi. Gre za strah LGBT posameznika pred samim seboj, pred lastnimi seksualnimi željami, vedenji, identitetami, za strah da bi bil v družbi prepoznan kot homoseksualec. Tako neprestano nadzorujejo svoja dejanja in besede, saj se bojijo, da bi bili etiketirani kot geji oziroma lezbijke, kar pa zahteva ogromno energije in neprestane potlačitve lastne identitete (Kuhar, 2006, 553). Ponotranjena homofobija je v mnogih pogledih najhujša oblika homofobije. »Nasilje, ki ga geji in lezbijke zaradi družbenega pritiska na poti k "normalnosti" izvajajo nad samim seboj, je neprimerljivo z vsemi drugimi oblikami nasilja, ki so ga sicer izkusili zaradi svoje istospolne usmerjenosti« (Švab in Kuhar, 2005: 124). Eden od respondentov, ki so sodelovali v raziskavi o vsakdanjem življenju gejev in

lezbijk v Sloveniji je ponotranjeno homofobijo opisal takole »Četudi bi me topli, ne verjamem, da bi bila to tako huda oblika nasilja, kot sem ga nekaj let izvajal sam nad seboj« (Kuhar, 2006: 553). Družba namreč LGBT posameznikom sporoča, da niso normalni, da so bolni, celo iztirjeni, tako ti sčasoma začnejo verjeti v takšno podobo, ki postane resnična predvsem v svojih posledicah. »To pomeni, da so nekateri geji in lezbijke, predvsem v začetnih obdobjih spoznavanja svoje istospolne usmerjenosti, z različnimi oblikami nasilja nad samim seboj želeli postati "normalni" oziroma družbeno sprejemljivi. Pri tem niso prevpraševali (homofobičnih) družbenih norm in pričakovanj, hkrati pa v svoji okolici niso dobili ali pa so domnevali, da ne bodo deležni podpore in razumevanja« (Švab in Kuhar, 2005: 124).

4.4 Razlogi za homofobijo

Tematizacija homofobije lahko kaj hitro zdrsne v binarno razdelitev homoseksualcev kot žrtev in heteroseksualcev kot zatiralcev. Tovrstne razprave se pogosto zaključijo tudi z delitvijo na nas "normalne" in njih "drugačne" oziroma "nenormalne". Kuhar pa pri tem izpostavlja, da boj proti homofobiji v resnici ni boj proti heteroseksualnosti, pač pa boj proti heteronormativnosti, stigmatizaciji in diskriminaciji. Pomemben dejavnik homofobije pa so tudi predsodki in stereotipi (Kuhar, 2006: 553).

4.4.1 Heteronormativnost

Eden od ključnih konstitutivnih dejavnikov homofobije je seksualnost, ki se jo interpretira kot nenormalno in nenaravno. Tako so percipirane vse seksualnosti, ki so neheteroseksualne. S tem pa je povezan tudi občutek sramu, najbolj grozljive so namreč tiste seksualnosti, ki so s strani družbe označene kot sramotne.

Nancy Chodorow trdi, da moški, ki so v pasivni vlogi, naj tako ne bi bili pravi moški, medtem ko naj bi bil problem lezbijk v tem, da niso moški (Chodorow, 1998, povzeto po Kuhar, 2006: 547). V sodobni zahodni družbi je koncept moškosti namreč močno povezan s heteroseksualnostjo, zaradi česar tudi zavrača homoseksualno razmerje med dvema moškima. Miller pa trdi, da moška

heteroseksualnost ni definirana kot želja po ženski, pač pa kot negacija želje po moškem (Thomas, 2000, povzeto po Kuhar, 2006: 547). Kuhar to razume kot, da heteroseksualni moški pravzaprav potrebujejo homoseksualne moške, saj lahko šele v odnosu do njih vzpostavijo svojo moškost. S tem pa homoseksualci postanejo objekt zavrnitve preko posmeha in diskreditacije. »Tovrstna družbena konstrukcija moškosti (in heteroseksualnosti) prek zavrnitve homoseksualnosti svojo samoumevnost nato dobi prek interpelacije v biologijo« (Kuhar, 2006: 547).

Heteroseksualnost je namreč edina seksualnost, ki je pojmovana kot naravna, ker omogoča reprodukcijo. Institucionalizirana je kot posebna oblika prakse in odnosov, ki ni le naravna, pač pa tudi fiksna, stabilna in predvsem univerzalna. Hennessy zatrjuje, da je heteroseksualnost tista družbena institucija, ki ne organizira le področja seksualnosti, pač pa so z njo definirane vse samoumevne družbene norme (Hennessy, 1995, povzeto po Kuhar, 2006: 548). To imenujemo heteronormativnost in Fairclough jo označuje kot obliko dominantnega diskurza, katerega cilj je priznanje njegove dominantnosti preko nepriznavanja arbitrarnosti kot dojemanja določene problematike na več različnih načinov. Ko pa dominanten diskurz zatre dominirane diskurze, postane naturaliziran, legitimen in nevprašljiv (Fairclough, 1992, povzeto po Kuhar, 2006: 548). Rener pri tem opozarja, da se heteronormativnost lahko vzpostavlja le z represijo in nasiljem. Če bi ta v resnici bila samoumevna, normalna in naravna, potem ne bi potrebovala toliko nasilja za svojo reprodukcijo. V tem primeru se ji tudi ne bi bilo treba neprestano uprizarjati in potrjevati (Rener, 2005, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 33).

Judith Butler pa je prepričana, da je heteroseksualnost v resnici hegemonška institucija, ki ne predstavlja nič drugega kot le poskus imitacije svoje lastne idealizacije, ki se vedno znova ponavlja. Heteroseksualnost je namreč neoprijemljiva, saj subjekti lahko vedno znova igrajo lastno heteroseksualnost, zato ima neko skrito potrebo po tem, da se vedno znova dokazuje, zagovarja in vztraja (Butler, 1993, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 33).

Gregory Herek trdi, da obstajajo razlike v stopnji homoseksualnosti med spoloma. Po njegovem mnenju zavrnitev homofobije ni integriran del družbene konstitucije ženskega spola in identitete, saj te načeloma ne zavzemajo homofobičnih stališč oziroma v veliko manjši meri kot moški. Prav tako naj bi se moška

homoseksualnost v družbi percipirala povsem drugače kot ženska, razlog pa naj bi bil v subverziji tako imenovane naravne spolne matrice. Res je, da do subverzije pride tako v ženskih kot v moških homoseksualnih razmerjih, vendar je ta veliko bolj ogrožajoča pri gejih. »Homofobija je namreč oblika upravljanja s strahom pred potencialno lastno feminilnostjo, skrito v slehernem moškem, vendar prek homofobije projicirano v konstitutivni element moške homoseksualnosti« (Kuhar in drugi, 2011: 34). Na to pa vpliva seksizem, ki feminilnost označuje kot manjvredno lastnost. Moška homoseksualnost je tako bolj ogrožajoča, ker je heteronormativnost definirana kot moška nadrejenost ženski. Moška homoseksualnost se smatra kot problematična, ker moški v spolnem odnosu nadomesti žensko in se tako podredi oziroma reducira na raven ženske. Če pa je moška homoseksualnost element izključevanja, je ženska homoseksualnost element vključevanja. Lezbična spolna razmerja so namreč na neki način zaželeni, saj so pomemben del moških heteroseksualnih fantazij (Herek, 1991, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 34).

4.4.2 Predsodki in stereotipi

Tudi predsodki in stereotipi so pomemben dejavnik v kulturi strahu pred homoseksualnostjo. Niko Toš in njegovi sodelavci so leta 1999 izmerili socialno distanco do homoseksualnosti²⁶, pri čemer so ugotovili, da več kot 50 % sodelujočih ne želi homoseksualca za soseda, leta 2008 pa je ta delež padel na 35 %. Zanimive rezultate pa kaže kontrolno vprašanje, ki so ga leta 1994 ob meritvah socialne distance postavili raziskovalci. To je namreč pokazalo, da več kot 95 % tistih, ki niso želeli biti sosede s homoseksualci, pravzaprav sploh ne poznajo nobenega geja ali lezbijke in z njimi še niso imeli nikakršnih stikov. S tem so meritve jasno potrdile, da je izmerjen strah Slovencev pred homoseksualci pravzaprav povezan z nepoznavanjem in odsotnostjo izkušenj z geji in lezbijkami

²⁶ Te meritve so se izvajale v sklopu raziskave Slovensko javno mnenje – SJM, ki poteka že od leta 1968 in je najširša longitudinalna družboslovna empirična raziskava v Sloveniji. Tako v okviru SJM potekajo različne raziskave s področja socialne stratifikacije in mobilnosti, migracij, političnega javnega mnenja, volilnih procesov in političnih strank, razširjenosti množičnih medijev in podobno (Center za raziskovanje javnega mnenja).

ter produkt stereotipov in predsodkov. Gre za vzpostavljanje tako imenovanih varljivih korelacij, ki temeljijo na selektivni percepciji in selektivnem spominu. Selektivna percepcija pomeni posameznikovo sprejemanje tistih novih informacij, ki so skladne z njegovimi stereotipi o gejih in lezbijkah, medtem ko selektivni spomin odstrani tiste informacije, ki niso v skladu s posameznikovo predstavo. S procesom varljivih korelacij se neka nezaželenost lastnost posploši na celotno skupino posameznikov. Pri tem se vzpostavi dve skupini, kjer se *out skupini* pripiše negativna lastnost, medtem ko je ta v *in skupini* nevidna, čeprav obstaja. *Out skupine* so tako prikazane kot ogrožajoče predvsem za najšibkejše pripadnike *in skupine*, kot so otroci. To pa pojasnjuje dejstvo, zakaj se homoseksualnost prikazuje kot najbolj ogrožajoča takrat, ko gre za stik z otroki, na primer ko se razkrijejo učitelji, vzgojitelji ali različni vaditelji, in zakaj se homoseksualnost pogosto povezuje s pedofilijo²⁷. Precej jasno sliko o tem v slovenskem prostoru prikazujejo rezultati ankete v *Delu*²⁸, kjer je 43 % vprašanih menilo, da slovenska družba ni dovolj strpna do pripadnikov druge rase, spolne ali verske usmeritve, pri tem pa je 60 % teh zatrdilo tudi, da ne bi dovolili, da bi homoseksualec varoval njihove otroke (Kuhar, 2006: 541–542).

4.4.2.1 Predsodki

Predsodki so posebna duševna dejavnost in nastanejo iz začasnih sodb. »Začasne sodbe postanejo predsodki le tedaj, ko jih navkljub vplivu novega spoznanja ne moremo opustiti« (Allport, 1954, citirano po Nastran Ule, 1999: 13). Po svoji fenomenologiji naj bi predsodki spadali med najbolj trdovratne tvorbe v človeški zgodovini. Posamezniki namreč s sprejetjem in prevzemom nekega predsodka v sebi vzpostavijo nekakšen teroristični sistem, vendar se tega ne

²⁷ Povezovanje homoseksualnosti in pedofilije je v družbi stalna praksa. Tvrstni primer je na primer odločitev Rimskokatoliške cerkve, ki je na pedofilsko afero znotraj duhovniških krogov odgovorila z odločitvijo, da tako imenovani aktivni homoseksualci ne smejo več opravljati duhovniškega poklica. Vodja slovenskega škofijskega odbora za mladino Andrej M. Poznič pa je v časopisu *Nedelo* zatrdil, da je: » od homoseksualnosti do pedofilije [...] le kratek korak, otroke pa je treba nujno zavarovati« (Hočevar, 2005, Zupančič, 2006, povzeto po Kuhar, 2006: 542).

²⁸ Časopisna hiša *Delo* je julija leta 2011 izvedla telefonsko anketo, v kateri je sodelovalo 405 vprašanih (Kuhar, 2006: 542).

zavedajo. Tako podležejo tvorbam, ki so pomešane z njihovimi fantazijami in realnimi izkušnjami (Nastran Ule, 1999: 14–15).

Mirjam Nastran Ule piše, da se predsodki razvijajo in delujejo v vsakdanjem življenju ljudi, z vsakodnevnimi interakcijami z drugimi in drugačnimi, vendar segajo na vsa področja družabnega življenja. Izražajo se skozi govor, fraze, šale in dvoumnosti. Pojavljajo se tako v javnem govoru, kot so mediji, popularna kultura, pravni in politični diskurz ter državne institucije, kot tudi v znanosti in visoki kulturi. Kažejo se v nespoštljivem, netolerantnem oziroma prezirljivem odnosu do drugačnih, torej do pripadnikov drugih narodov, etničnih skupin, ras, kultur, do ljudi z drugačnim načinom življenja, verskimi in ne nazadnje tudi spolnimi usmeritvami. »Dokler gre za vsakdanje situacije, za odzive posameznikov na mimobežna srečanja z drugimi in drugačnimi ljudmi, se zdijo predsodki nenevarni, nedolžni. Tedaj jih skorajda ne opazimo [...]« (Nastran Ule, 1999: 299). Vendar lahko kaj hitro postanejo družbeno vezivo množic, pri čemer se spremenijo v agresijo, napovedujejo javno linčanje drugačnih in postanejo opravičilo diskriminacije, preganjanja ali celo izganjanja (Nastran Ule, 1999: 299–300).

Allport pa je bil prepričan, da obstaja pet stopenj izražanja predsodkov. Na prvi stopnji se tako predsodki po njegovem mnenju izražajo z opravljanjem drugih skupin, vendar je to opravljanje prikrito s humorjem. Na drugi stopnji se predsodki izražajo z izogibanjem oziroma z vzpostavljanjem socialne distance do skupin, ki so predmet predsodkov, na tretji stopnji pa z diskriminacijo, to je z izražanjem predsodkov, ki so usmerjeni neposredno proti skupinam, katerim se preprečuje enakopravnost do na primer določenih dobrin. Četrta stopnja je po Allportovem prepričanju nasilje, pri čemer je nakazoval predvsem na fizično nasilje, medtem ko je zadnja in najbolj ekstremna stopnja izražanja stereotipov genocid skupine, ki jo predsodki zadevajo (Kuhar, 2009: 39).

Kljub temu pa Nastran Ule opozarja, da so predsodki redko organizirani v koherentne celote stališč in prepričanj, saj se najpogosteje opirajo na določene institucije. »Delujejo vzporedno z mikrostrukturo delitve moči v vsakdanjem svetu na robu zavesti posameznikov. Neredko so “zadnja opora” naših dejanj in opravičil za ta dejanja. Predsodki so posebna oblika ideologij – so najtrdovratnejše mikroideologije vsakdanjega sveta« (Nastran Ule, 1999: 300). Ko pride do njihove

posplošitve ali organiziranja v večje ideološke sisteme, postanejo pripomoček določene politike in ideologije, nekakšen propagandni sistem. Kadar pa želimo predsodke prekriti z vsakdanjostjo, se njihova moč in vpliv povečujeta. Na ta način se namreč nezavedno naselijo v jezik, predstave, želje in fantazme posameznikov ter s tem vplivajo na njihovo samopodobo. Tako postanejo podlaga osebni in socialni identiteti posameznikov ter kolektivnih praks skupin, vendar ne le pri tistih, ki posedujejo predsodke, pač pa tudi pri tistih, v katere so predsodki in diskriminacije usmerjeni. Ravno tu se nato pokaže največja tragičnost predsodkov, in sicer da se njihove žrtve poistovetijo z njihovo vsebino. Ta postane del njihove samopodobe in vsakdanjih praks. »Tako pride do znane "samoizpolnjujoče se napovedi", ko žrtve predsodkov same s svojim obnašanjem legitimirajo predsodke. Krog se zaključí« (Nastran Ule, 1999: 300). Tisti posamezniki, skupine ali celo družba, ki izražajo predsodke, dobijo potrditve za svoja dejanja prav od posameznikov, ki jih zadevajo. Predsodke pa lahko delegitimizira le kritična javnost z odvzemom motivacijske moči, vendar pa je za njihovo dokončno izničenje potrebno še veliko več, saj so mikroideologije vsakdanjega sveta navadno trdno vpete v družbene mehanizme moči. Prav razlike v spolu in spolni usmerjenosti sprožajo ene največjih in najmočnejših predsodkov v družbi (Nastran Ule, 1999: 300–301).

Herek je prepričan, da se negativni stereotipi oblikujejo skozi zgodovinske kulturne ideologije, ki so navzoče v vsakdanjem diskurzu, na primer prek množičnih medijev, s čimer se posamezni stereotipi nenehno krepijo. Nekateri tako odražajo ideologije, ki so značilne za *out skupine*. Tu kot primer lahko omenimo prepričanje, ki vlada v kulturi, da lastnosti homoseksualcev niso skladne s kulturno predpisanimi značilnostmi posameznega spola. Tako za geje velja, da so poženščeni, medtem ko naj bi bile lezbijke možače. Posamezniki, ki kažejo tovrstne lastnosti, so tako v kulturi prej označeni za homoseksualce kot drugi (Herek, 1991: 5). Adam pa je ugotovil, da obstajajo celo določene skupne kulturne podobe homoseksualcev, črncev in židov, saj so vsi označeni kot živalski, hiperseksualni, preveč izpostavljeni, krivoverski in zarotniški (Adam, 1987, povzeto po Herek, 1991: 7).

Roman Kuhar pri tem opozarja, da je za nastanek in ohranjanje predsodkov na osebni ravni pomembna primarna socializacija. V tem obdobju namreč

posamezniki pridobimo prve posplošene sodbe o svetu. Medsebojna odvisnost predsodkov, ki jih gojijo starši, in predsodkov, ki jih posedujejo njihovi otroci, je namreč zelo velika. Pomembno vlogo pa ima tudi sekundarna socializacija, kjer učenci prek skritega učnega kurikulumu pridobivajo vrsto stereotipnih informacij, v katerih kar mrgoli predsodkov (Kuhar, 2009: 40). Analiza šolskih beril je pokazala, da so moški in ženske v njih predstavljeni v izključno stereotipnih podobah (Hrženjak, 1999, povzeto po Kuhar, 2009: 40) Pri nastanku in ohranjanju stereotipov pa so pomembne tudi osebne krize in nezadovoljstvo. Velja namreč, da več ko ima posameznik frustracij in bolj ko je nezadovoljen s svojim življenjem, hitreje in v večji meri pristaja na predsodke, za katere ni nujno, da se jih sploh zaveda. Britanski znanstveniki²⁹ so pokazali, da pri ljudeh, ki gojijo predsodke do katere koli etnične skupine, obstaja dvakrat večja verjetnost, da gojijo tudi predsodke do gejev in lezbijk, in celo štirikrat večja verjetnost, da imajo predsodke tudi do hendikepiranih posameznikov. To povezovanje predsodkov pa Gay Moon imenuje kot intersekcija predsodkov (Moon, 2006, povzeto po Kuhar, 2009: 40).

4.4.2.2 Stereotipi

Mirjam Nastran Ule piše, da je v prejšnjem stoletju večinoma veljalo prepričanje, da so stereotipi neutemeljeno in s predsodki obremenjeno mišljenje. »Veljajo za nesprejemljive, rigidne, izkrivljene predstave, ki ne upoštevajo individualnih razlik in družbenih sprememb. Odražajo in spodbujajo družbene predsodke« (Nastran Ule, 1999: 62). S stereotipi naj bi tako označevali vse, kar je v splošno sprejetem mišljenju pomanjkljivo (Asch, 1952, povzeto po Nastran Ule, 1999: 62).

Zadnjih 30 let pa prevladujoči pogled na stereotipe prevzema kognitivna analiza, ki sta jo prva razvila Gordon Allport in Henri Tajfel. Tu je »[...] stereotipiziranje v osnovi dojeta kot produkt socialne kategorizacije in perceptivnega poudarjanja znotrajskupinskih podobnosti in medskupinskih razlik. Kot kategorizacija torej velja za nekaj temeljnega, normalnega in nujnega. Je učinkovito, prilagodljivo in

²⁹ Raziskovalna skupina MORI je za organizacijo Stonewall izvedla raziskavo z naslovom *Profiles od Prejudice*, ki je potekala na vzorcu 1183 oseb (Kuhar, 2009: 40).

koristno, vendar, strogo vzeto, ni natančno« (Nastran Ule, 1999: 62). Allport (1954) je stereotipe pojmoval kot poenostavljene sodbe posameznika o drugih posameznikih ali skupinah, predsodke pa kot sovražna čustva do njih, ki temeljijo na napačnih posplošitvah negativnih stereotipov. Stereotipe in predsodke je označil kot mehanizme socialne kategorizacije oziroma kot kognitivne sheme, ki »poenostavljajo in organizirajo posameznikovo videnje družbenega sveta« (Nastran Ule, 1999: 303–304). Kot poseben primer kategorizacije zaznav v zaznavnem procesu je izpostavil socialno kategorizacijo. Ta omogoča delitev ljudi na tiste, ki pripadajo določenim skupinam, in na tiste, ki tem skupinam ne pripadajo. »Socialne kategorije homogenizirajo razlike med člani iste kategorije in potencirajo razlike med člani različnih kategorij« (Nastran Ule, 1999: 304).

Henri Tajfel pa poleg kognitivne funkcije omenja še štiri druge funkcije stereotipov. Tako poleg zmanjševanja heterogenosti sveta stereotipi ohranjajo in predstavljajo tudi pomembne družbene vrednote določene skupine, kar Tajfel imenuje motivacijska funkcija. Z normativno funkcijo stereotipi ustvarjajo skupinske norme in prepričanja, medtem ko z razlagalno funkcijo razlagajo družbene pojave. Razlikovalna funkcija stereotipov ohranja razlike med skupinami v korist lastne skupine, kar pomeni, da ustvarja in ohranja na "mi" in "oni". To pa naj bi izhajalo iz potrebe po pozitivni samoocelitvi lastne družbene identitete (Tajfel, 1981, povzeto po Kuhar, 2009: 36–37).

Kuhar je prepričan, da stereotipi vodijo do dveh vrst napak. Prva je, da so ljudje, o katerih vladajo stereotipne predstave, obravnavani kot bolj podobni skupini, ki ji pripadajo, in kot bolj različni od članov drugih skupin, kot so v resnici. Druga napaka pa je, da skupino, ki ji posameznik pripada, načeloma ocenjuje bolje od tistih, ki ji ne pripada. Ta napaka je tako izhodišče diskriminacije. Pri tem pa Kuhar opozarja, da funkcije stereotipov niso izgovor za njihovo uporabo, če so izhodišče diskriminatorne obravnave posameznikov ali skupin. »Uporaba stereotipov namreč ni zgolj psihološki proces, ki ga uporabljamo, da reduciramo heterogenost sveta okrog sebe in da zadostimo potrebi po pozitivni samopodobi, ampak so hkrati tudi politični proces« (Kuhar, 2009: 37). Razvrščanje skupin na družbeni lestvici je v svojih posledicah vedno tudi politično dejanje, saj posameznikova kognicija ni nekaj povsem individualnega in zasebnega, ampak nanjo vplivajo tudi skupine, družbene norme, vrednote itn. Proces predelave

informacij namreč nikoli ne poteka zunaj konteksta družbe, ampak je posameznikovo delovanje vedno tudi družbeno posredovano (Kuhar, 2009: 37).

4.4.2.3 Spreminjanje predsodkov in stereotipov

Danes vse več avtorjev opozarja, da se je izražanje predsodkov in stereotipov spremenilo. Kuzmanić tako ugotavlja, da zdaj lahko govorimo o kulturnem rasizmu in ksenofobiji, ki pa nista več utemeljena v bioloških in fizičnih konceptih, pač pa v kulturi in kulturnih razlikah (Kuzmanić, 2002, povzeto po Kuhar, 2009: 42). Mirjam Nastran Ule opozarja na kvalitativne spremembe v izražanju predsodkov, saj tu ne gre več za eksplicitnost in neposrednost, ampak se ti kažejo na prikriti in simbolni ravni, v pasivnem zavračanju *Drugih*. Zunanje oziroma površinske razlike med ljudmi ne igrajo več ključne vloge, v ospredje se tako postavljajo kulturne razlike, ki jih ni moč opaziti na prvi pogled, kot so na primer stopnja izobrazbe, življenjski stil, zdravstveno stanje itn. (Nastran Ule, 2005, povzeto po Kuhar, 2009: 43).

Sodobni obliki izključevanja sta postali ignoriranje in distanca, ki vodita v prikrito in simbolno diskriminacijo. Tanja Rener to označuje s kultiviranjem nasilja, ki postaja splošno sprejeto. Tovrstno nasilje in diskriminacije pa je veliko težje opaziti in se posledično bojevati proti njemu. Včasih se celo zdi, da v kulturi vlada prepričanje, da je takšno nasilje upravičeno in dopustno ter da si ga njegove žrtve zaslužijo. Avtorica prav tako ugotavlja, da je v javnosti vse manj eksplicitno seksističnega govora, saj je označen kot ekscesen in posledično tudi sankcioniran, nadomestila pa ga je politična korektnost. Tako je na eni strani opaziti omejevanje sovražnega govora, vendar so na drugi strani tisti, ki si upajo uporabljati izključevalni govor, deležni odkrite podpore, češ da si upajo na glas povedati, kaj mislijo (Rener, 2008, povzeto po Kuhar, 2009: 43). V ospredje prihajajo nove družbene skupine, ki so tarče predsodkov in stereotipov, na primer kadilci, kar pa ne pomeni, da jih tako imenovane stare družbene skupine, kot so LGBT skupine, niso več deležne (Rener, 2008, Ule, 2005, povzeto po Kuhar, 2009: 43).

Tanja Rener tako govori o treh posledicah spreminjanja predsodkov in stereotipov. Prva posledica je, da izražanje predsodkov in stereotipov danes ni več povezano z vprašanjem, ali si te skupine zaslužijo enakopravnost. V kulturi vlada prepričanje, da so to enakopravnost že dosegle in si zdaj prizadevajo za njen presežek, da si

želijo več pravic, kot jim jih pripada. Druga posledica je, da prihaja do selektivnega ocenjevanja pripadnikov marginaliziranih skupin in posledično do delitve na dobre in slabe pripadnike, zaradi česar prihaja do razdorov v skupini. Tako na primer geji obtožujejo druge geje, da so poženščeni, zaradi česar naj bi bili negativno koncipirani vsi geji. Danes torej tudi pripadniki manjšinske skupnosti prevzemajo govorico tistih s pozicijo moči in lastno skupino obtožujejo izključevanja. Tretja posledica spreminjanja stereotipov in predsodkov je povezana z ideologijo varnosti, v kateri je diskriminacija označena kot racionalna in opravičljiva. Primer takšnega mišljenja je »Nič nimam proti njim, ampak ...«, kjer drugi del izjave posameznikov opravičuje diskriminacijo (Rener, 2008, povzeto po Kuhar, 2009: 43–44). Do tovrstnega pojava je v Sloveniji prišlo tudi leta 2009 ob napadu na LGBT skupnost v Ljubljani pred Cafe Open, ko so različni politični predstavniki to homofobično nasilje sicer javno obsodili, vendar so k temu dodali še besedo ampak. Debate so namreč nadaljevali z izjavami, da se z istospolnimi porokami ne strinjajo in da so striktno proti temu, da bi istospolni partnerji posvajali otroke. Kuhar pravi, da gre tu za šolski primer kultivirane diskriminacije, kjer je bilo najprej opaziti podpiranje manjšinske skupine, nato pa je zaradi ideologije varnosti prišlo do diskurza, ki je že v osnovi pripeljal do homofobičnega nasilja (Kuhar, 2009: 44).

4.4.3 Diskriminacija

Danes je diskriminacija označena kot neprimerno ločevanje oziroma nedopustno razlikovanje. Gre torej za negativno ovrednotena dejanja, ki potekajo na podlagi različnih kategorij ali pripadnosti določenim družbenim skupinam. »Gre za različne osebne okoliščine, ki posameznike in posameznice povezuje v ločeno družbeno skupino« (Kuhar, 2009: 13). Te okoliščine so lahko rasa, narodnost, spol, jezik, vera, politično prepričanje, izobrazba, družbeni položaj, spolna usmerjenost in tako dalje. S pravnega vidika diskriminacija pomeni z zakonom prepovedano neenako obravnavanje osebe ali skupine v primerjavi z drugo osebo ali skupino zaradi teh osebnih okoliščin. S sociološkega vidika pa jo razumemo kot družbeno prakso, ki temelji na predsodkih in stereotipih, ki so zakoreninjeni v kulturi določene družbe. Diskriminacija tako privede do formalne ali neformalne segregacije, marginalizacije oziroma družbenega izključevanja. »[...] to pomeni, da je diskriminacija vsaka praksa, ki določenim posameznikom ali skupinam onemogoči uživanje njihovih

pravic in svoboščin in jih v primerjavi s preostalimi člani in članicami določene politične ali družbene entitete postavlja v slabši položaj in v fizičnem ali simbolnem smislu odrinja na rob družbe» (Kuhar, 2009: 15).

Čeprav je diskriminacija negativno ovrednotena in jo lahko označimo za prakso neenotnosti, poznamo tudi tako imenovano pozitivno diskriminacijo. Gre za pozitivne ukrepe, pri čemer to ločevanje posamezniku ali skupini prinese prednosti. Večinoma so to neki začasni ukrepi, s katerimi manjšinske oziroma ranjivejše družbene skupine postavimo v ugodnejši položaj z namenom, da jim zagotovimo enake možnosti. Primer pozitivne diskriminacije v Sloveniji je na primer politika aktivnega zaposlovanja, v katero so vključeni starejši, Romi ipd. (Kuhar, 2009: 13).

4.4.3.1 Oblike diskriminacije

Diskriminacijo lahko kategoriziramo na več načinov. Najbolj pogosta je razdelitev glede na osebne okoliščine. Tako lahko govorimo o etnični ali rasni diskriminaciji, ki je zgodovinsko gledano povezana z rasističnimi politikami, in o diskriminaciji na podlagi spola, ki izhaja iz sistema patriarhata ter z njim povezanim seksizmom. Na podlagi osebnih okoliščin ločujemo še med starostno diskriminacijo, versko diskriminacijo, diskriminacijo na podlagi hendikepa, spolne usmerjenosti in podobno (Kuhar, 2009: 16).

Philomen Essed opisuje tri pojavne oblike tako imenovanega vsakdanjega rasizma, ki se med seboj prepletajo in jih je mogoče razširiti tudi na druge vrste diskriminacij, kot sta seksizem, homofobija in podobno. Prva oblika je po Essedovem mnenju marginalizacija tistih posameznikov ali skupin, ki so v etničnem oziroma nacionalnem smislu dojeti kot *Drugi* oziroma kot drugačni od večine. S tem pa je v okviru vsakdanjega rasizma povezana tudi problematizacija njihove kulture oziroma identitete. Kot tretjo pojavno obliko je označil različne načine strategije represije ali rezistence, ki posameznike oziroma manjšinske skupine onemogočajo z upiranjem njihovim zahtevam (Essed, 1991, povzeto po Kuhar, 2009: 16).

Kogovšek in Petković med oblike diskriminacije vključujeta tudi neposredno in posredno diskriminacijo, ki je po njunem mnenju najosnovnejša kategorizacija oblik diskriminacije. O neposredni diskriminaciji govorimo takrat, ko je posameznik oziroma skupina zaradi različnih osebnih okoliščin obravnavana neenakopravno na neposreden način. Pri posredni diskriminaciji pa so uporabljena na videz nevtralna merila, ki posameznike z določeno osebno okoliščino postavljajo v manj ugoden oziroma neenakopraven položaj (Kogovšek in Petković, 2007, povzeto po Kuhar, 2009: 16–17). V tem kontekstu ločujemo tudi med individualno in sistemsko oziroma strukturno diskriminacijo. Prva opisuje diskriminacijo, ki jo izvaja ena oseba ali skupina v odnosu do druge osebe ali skupine, medtem ko je sistemska diskriminacija vpisana v sam sistem oziroma pravila delovanja posamezne družbene institucije, kot je na primer diskriminacija, ki je vpisana v določenih zakonih (Kuhar, 2009: 17).

4.4.3.2 Diskriminatorne prakse

Prakse diskriminacije so najrazličnejši načini delovanj posameznikov ali skupin, katerih posledica je družbena izključitev *Drugih* oziroma drugačnih. Najpogosteje gre za nadlegovanje, viktimizacijo, etnično profiliranje in diskriminacijo prek povezave. Za nadlegovanje označujemo takšne vrste delovanj, ki so povezana s posameznikovimi osebnimi okoliščinami, kot je na primer spol ali spolna usmerjenost, in so do njega žaljiva, ponižujoča ali celo sovražna. Viktimizacija pa je praksa delovanja, ko je posameznik zaradi lastne izpostavitve diskriminaciji pri iskanju pomoči izpostavljen negativnim posledicam. Tako se viktimizacije pogosto bojijo osebe, ki so bile žrtve spolnega nadlegovanja na delovnem mestu, vendar ga ne želijo prijaviti, saj jih je strah posledic prijave. Etnično profiliranje je praksa, ko se skupine zaradi pripisovanja določenih lastnosti razvrščajo glede na etnično, rasno in tudi versko pripadnost. Takšnim skupinam se tako lahko pripisujejo kriminalna dejanja, manjše sposobnosti delovanja, nekatere negativne osebne lastnosti in podobno. Diskriminacija prek povezave pa je diskriminatorna praksa, ko je posameznik ali skupina diskriminirana zaradi okoliščine, ki je nima sama, pač pa jo imajo drugi posamezniki ali skupine, ki so z njo povezani. Tako je na primer gej, ko na delovnem mestu razkrije svojo spolno usmerjenost, odpuščen, ker je splošno razširjeno mnenje, da je večina gejev okužena z virusom HIV, čeprav sam

ni okužen. Na tak način je posameznik diskriminiran zaradi zdravstvenega stanja nekaterih pripadnikov iste skupine.

Pomembna oblika diskriminatorne prakse je tudi podajanje navodil za diskriminacijo. V tem primeru neki posameznik ali skupina posreduje navodila drugim, na kakšen način naj diskriminirajo, segregirajo ali marginalizirajo določenega posameznika oziroma skupino. Zelo pogosta praksa pa je tudi sovražni govor. Kuhar opozarja, da to ni kar vsakršno mnenje, ki posamezniku ali skupini ni všeč, čeprav meni, da je grobo in nespoštljivo. Sovražni govor vedno vsebuje določen namen, ki je jasno izražen. Lahko rečemo, da gre za neke vrste podpihovanje k marginalizaciji, fizičnemu ali verbalnemu nasilju določene skupine oziroma posameznika (Kuhar, 2009: 17–18).

Poseben sklop diskriminatornih praks je tako imenovana diskurzivna praksa, ki je sicer tesno povezana s sovražnim govorom. Kate Boréus je to opisala kot uporabo lingvističnih sredstev, s katerimi neenakopravno oziroma manj ugodno obravnavamo posameznike ali skupino, za katere menimo, da pripadajo določeni skupini. (Boréus, 2006, povzeto po Kuhar, 2009: 18). Primer te prakse je, ko so posamezniki označeni za “pedre” ali “lezbače” zaradi določenih lastnosti, ki so pripisane gejem in lezbijkam, čeprav ti niso istospolno usmerjeni. »Pred to vrsto diskriminacije varuje tudi zakon, ki pravi, da je prepovedana diskriminacija zaradi osebne okoliščine in torej ne zahteva, da diskriminirani posameznik to osebno okoliščino tudi zares ima, ampak mu je lahko zgolj pripisana« (Kuhar, 2009: 18).

Boréus ločuje med štirimi osnovnimi tipi diskurzivne diskriminacije. Prvega imenuje kot negativne reprezentacije *Drugih*, kjer gre za vzpostavljanje razlike med “nami” in “njimi”. Ta se pojavlja z zavestno uporabo oznak, ki so negativno konotirane, na primer peder ali lezbača, ali celo v primerih, ko ni na voljo izrazov, ki ne bi bili žaljivi oziroma ponižujoči. Sem štejemo tudi pripisovanje tipičnih lastnosti ali vedenj, kot na primer za vse geje velja prepričanje, da imajo feminilne lastnosti, za lezbijke pa, da imajo moške lastnosti. Drugi tip diskurzivne diskriminacije je izključevanje. Tu govorimo o izključevanju glasu, ki je povezano z neobstojem določenih tipov glasov v različnih medijskih ali političnih razpravah oziroma so ti glasovi le povzeti, predstavljeni kot obrobni ali slučajni. Druga praksa izključevanja pa je vzpostavljanje nevidnosti določenih posameznikov ali skupin, kar pomeni, da

se o njih oziroma o njihovi kulturi sploh ne poroča oziroma se poroča le v negativnih kontekstih. Tretji tip diskurzivne diskriminacije je nelingvistična oblika manj ugodnega obravnavanja, ki se sicer ne pojavlja le na ravni jezika, a v svojih posledicah povzroča posledice v psihološkem, fizičnem ali družbenem smislu. Avtorica kot tipičen primer podaja argumentacijo, saj ta v svojih posledicah lahko vodi do izključevanja določenega posameznika oziroma skupine. Zadnji tip diskurzivne diskriminacije je tako imenovana diskriminatorna objektivizacija, do katere prihaja, ko se o določenem posamezniku ali skupini razpravlja, kot da je predmet oziroma objekt. Takšen diskurz pa posameznika oropa subjektivitete (Boréus, 2006, povzeto po Kuhar, 2009: 18–21). Med zadnji tip diskurzivne diskriminacije lahko štejemo tudi slovenski Zakon o registraciji istospolne partnerske skupnosti, opozarja Kuhar. V njem so namreč istospolne zveze z izrazom registracija označene kot nekakšen objekt, ki ga je treba registrirati, tako kot na primer prevozna sredstva (Kuhar, 2009: 21).

4.4.4 Stigma

Termin stigma so vzpostavili že Stari Grki. Nanašal se je na telesne znake posameznikov, pri čemer je izpostavljal njihovo nenavadnost in negativnost moralnega statusa. Te znake so Grki vrezovali ali vžigali v telo, saj so z njimi želeli prikazati neke vrste socialni status posameznikov, kot je na primer suženjstvo, hudodelstvo, izdajalstvo, torej kakršno koli omadeževanost teh oseb in s tem opozorilo, da se jih je treba, predvsem na javnih mestih, izogibati. V sodobnosti se pojem stigma v širšem smislu uporablja v podobnem smislu, le da gre bolj kot za telesne znake za sramoto posameznikov. Erving Goffman, teoretik stigme, pri tem opozarja, da danes prihaja do sprememb pri vrstah sramote in prav to je tisto, kar je zaskrbljujoče.

Družba namreč določa načine kategoriziranja oseb in niz lastnosti, ki so za pripadnike teh kategorij povsem običajni ter naravni. Socialno okolje pa določa kategorije posameznikov, ki se pojavljajo v njem. Z običajnimi načini vzpostavljanja socialnih stikov se tako lahko v tem okolju srečujemo z drugimi osebami, ne da bi jim pri tem posvečali posebno pozornost ali premislek. Prvi vtis je tisti, ki omogoča predvidevanje kategorij in lastnosti neznancev, torej njihovo

socialno identiteto, ki je v resnici navidezna. Ob dejanskem stiku se namreč lahko izkaže, da imajo te osebe določene lastnosti, ki se razlikujejo od drugih pripadnikov te kategorije, s čimer postanejo manj zaželene, v skrajnih primerih pa negativne, šibke ali celo nevarne. Tako se spremenijo iz običajnih, morda celo popolnih oseb v pomanjkljive oziroma nepopolne. Goffman pojasnjuje, da je takšna lastnost stigma, še posebno v primerih, ko je učinek te diskreditirajoče lastnosti na posameznika zelo širok. Stigma tako povzroča izrazito neskladje med navidezno in dejansko socialno identiteto posameznika. Gre torej za lastnosti posameznikov, ki so močno diskreditirajoče (Goffman, 2008: 11–12). Stigma je vedno relacijska, saj je enaka lastnost posameznika v nekaterih kontekstih oziroma okoljih povsem vsakdanja, medtem ko v drugih povzroča stigo, kar lahko privede do diskriminacije in izključitve posameznika iz družbe. »Stigma je pravzaprav posledica kontinuiranega prepoznavanja določenih znakov kot ogrožajočih, kar hkrati pomeni, da so ti znaki tudi izhodišče za diskriminacijo« (Kuhar, 2009: 81). Gre za začaran krog, ti znaki namreč postanejo stigma, ki vedno znova sproža nove diskriminacije. Neenakost v obravnavanju je tako posledica reakcij na stigo in poskusov preprečevanja potencialne diskriminacije (Kuhar, 2009: 81).

Poznamo tri vrste stigem, in sicer telesno odbojnost, značajske lastnosti in skupinske stigme. Telesna odbojnost se pravzaprav nanaša na fizične iznakaženosti, medtem ko se značajske pomanjkljivosti nanašajo na neodločnost, nebrzdanost, pretirano strastnost, nepoštenost, skrajna ali zastarela prepričanja. O njih pa sklepamo na podlagi že znanih dejstev o posameznikih, kot je na primer duševna bolezen, zaporna kazen, odvisnost, brezposelnost, samomorilnost, radikalno politično obnašanje in ne nazadnje tudi istospolna usmerjenost. Pri skupinskih stigmah pa gre za stigmatiziranje družbenih skupin oziroma manjšin na podlagi njihove rase, narodnosti, vere, spolne usmerjenosti in podobno. Te stigme se navadno prenašajo iz generacije v generacije in enako prizadevajo vse pripadnike skupine (Goffman, 2008: 13).

Posameznika, ki je stigmatiziran, družba ne dojema kot pravega človeka. Goffman pravi, da je že takšna oznaka oziroma dojetje posameznika diskriminacija. Z diskriminacijo pa se zmanjšujejo življenjske možnosti posameznika, čeprav se družba tega večinoma ne zaveda. Družba tako ustvarja teorijo stigme oziroma

ideologijo, s katero pojasnjuje posameznikovo manjvrednost in dokazuje njegovo nevarnost. Pogosto pa družba stigmatiziranemu posamezniku pripisuje še vrsto drugih "napak" (Goffman, 2008: 14). Kuhar pri tem opozarja, da pri diskriminaciji ne gre vedno za zavestno izključevanje oziroma neenako obravnavanje posameznikov. V nekaterih primerih lahko pride posredno, prek odzivov na stigmo, ki pa so za posameznika žaljivi ali celo ponižujoči. Prepričan je, da danes nastajajo nove skupine, ki so diskriminirane prav zaradi tega pojava. Stigmatizirana identiteta je tako lahko povod za diskriminatorno obravnavo posameznika, in sicer zaradi neke vrste neprijetnosti, ki jo čuti okolica ob stigmi (Kuhar, 2009: 81–82).

Stigmatizirani posamezniki se na svoj položaj pogosto odzivajo tako, da poskušajo neposredno ali posredno popraviti tisto lastnost, zaradi katere so stigmatizirani. Neposredno to storijo tako, da se na primer tisti posamezniki, ki so telesno iznakaženi, odločijo za plastične operacije, geji in lezbijke pa se udeležujejo psihoterapij. Goffman pri tem opozarja, da ti posamezniki večinoma nikoli ne pridobijo popolnega statusa "normalnih" ljudi, ampak se le spremenijo iz nekoga, ki je imel neki madež, v nekoga, ki je ta madež odpravil. Posredni odziv na stigmatizacijo je na primer, da posamezniki poskušajo obvladovati tiste lastnosti oziroma okoliščine, zaradi katerih so stigmatizirani. Tako se na primer hrome osebe naučijo plavati, jahati, voziti avto in podobno (Goffman, 2008: 17–18). Eden od načinov upravljanja s stigmo je tudi skrivanje stigme, kar pomeni, da posamezniki vzpostavijo neke vrste samonadzor nad tem, kako se kažejo navzven. Tako, kjer je le mogoče, prekrivajo znake svoje stigme, saj se želijo izogniti diskriminaciji (Kuhar, 2009: 83).

Stigma pogosto deluje kot okužba, saj v mnogih primerih niso stigmatizirani le tisti posamezniki, ki so nosilci stigmatizirane lastnosti oziroma okoliščine, ampak tudi ljudje okoli njega. Zato so s strani bližnjih pogosto deležni pritiskov k ustrežanju norme, ki vlada v družbi, oziroma k skrivanju stigme, saj se ti bojijo diskriminacije

prek povezave³⁰. Do teh pritiskov prihaja predvsem v primerih, ko je določena identiteta v družbi dojeta kot sramotna. V raziskavi o vsakdanjem življenju gejev in lezbijk, ki sta jo izvedla Švab in Kuhar, je bilo mnogo gejev in lezbijk podvrženih pritisku, naj skrivajo svojo spolno usmerjenost. Tako je eden izmed respondentov povedal »Moji mami sem povedal [da sem gej] dve leti nazaj in je bilo zelo neprijetno. Ni najbolje sprejela in se tudi danes noče o tem pogovarjati. [...] Moti jo, da bo družina uničena, da ne bo imela več nikogar, ker jo bodo vsi tako gledali. Bolj jo skrbi to, kaj bodo drugi rekli« (Tomaž, citirano po Kuhar, 2009: 84).

4.5 Strategije spopadanja s homofobijo

Judith Butler je v delu *Imitation and Gender Insubordination* zavrnila tezo o unificirani gejevski in lezbični identiteti ter poudarila, da je gejem in lezbijkam skupna le izkušnja homofobičnega nasilja (Butler, 1991, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 91).

Tako so Kuhar in njegovi sodelavci v projektu *Citizens in Diversity: A Four Nation Study on Homophobia and Fundamental Rights*, katerega rezultate so predstavili tudi v delu *Obrazi homofobije*, na podlagi fokusnih skupin z geji in lezbijkami odkrili pet idealnotipskih strategij, ki se jih geji in lezbijke poslužujejo pri spopadanju s homofobijo. To so samocenzura, senzibilizacija, resignacija, akomodacija in kompenzacija. V realnosti se te strategije med seboj pogosto prekrivajo in se jih posamezniki večinoma poslužujejo istočasno (Kuhar in drugi, 2011: 91). Izbor, katero strategijo bodo ubrali, je predvsem povezan s posameznikovo stopnjo razkritosti v družbenem kontekstu, v katerem delujejo, in z njihovimi lastnimi interpretacijami, kako je homoseksualnost koncipirana v družbi (Kuhar in drugi, 2011: 95).

Ker je homoseksualnost, kot smo že ugotovili, danes še vedno pogosto dojeta kot deviantnost, mnogi geji in lezbijke menijo, da gre za stigmo. Tako lahko strategije

³⁰ Diskriminacija prek povezave je diskriminacija, ki je posameznik ne doživlja zaradi svoje identitete, temveč zaradi identitete nekega posameznika, s katerim je povezan (Kuhar, 2009: 84).

soočenja s homofobijo razumemo tudi kot načine upravljanja z določeno stigmo. Strategije, ki so jih Kuhar in njegovi sodelavci identificirali na podlagi fokusnih skupin, sicer nekoliko presegajo Goffmanove štiri tipične odzive stigmatiziranih oseb, vendar jih lahko povežemo z njimi. Tako samocenzura, senzibilizacija in akomodacija spadata v prvo Goffmanovo kategorijo, ki jo imenuje popravila, kompenzacija v drugo in resignacija v četrto kategorijo, to je osamitev (Kuhar in drugi, 2011: 91–92).

4.5.1 Samocenzura

Samocenzuro lahko razdelimo na prostovoljno in prisilno, pri čemer se med seboj razlikujeta predvsem v subjektu, ki posameznika spodbuja k samocenzuri. O prostovoljni samocenzuri govorimo takrat, ko se istospolno usmerjen posameznik sam spodbudi k samocenzuri, lahko rečemo tudi, da si jo sam vsili, medtem ko je prisilna samocenzura posamezniku vsiljena oziroma spodbujena od drugih. Kuhar in njegovi sodelavci pri tem opozarjajo, da je prostovoljna samocenzura v resnici velikokrat prisiljena, torej, da se posameznik sam spodbudi k njej zaradi družbe, ki ga stigmatizira, pri čemer posameznik to lastno pozicijo le ponotranji.

Prostovoljna samocenzura se najpogosteje pojavlja v povezavi z delovnim mestom istospolno usmerjenega posameznika, saj ta prostor dojemajo kot heteronormativnega, v katerem so definicije zaželene ženskosti in moškosti jasno vpisane. Večina gejev in lezbijk je prepričanih, da bi njihovo razkritje spolne usmerjenosti najverjetneje negativno vplivalo na delovno okolje in položaj, ki ga imajo v njem. Tako se s prostovoljno samocenzuro želijo izogniti diskriminaciji in homofobiji, pri čemer pa za ohranjanje navidezne heteroseksualnosti porabijo veliko energije. Prostovoljne samocenzure pa se posamezniki pogosto poslužujejo tudi po razkritju prijateljem, saj jih je strah, da bi prijatelji določene dotike ali izjave po razkritju razumeli napačno, čeprav so bili ti pred razkritjem povsem samoumevni in vsakdanji. Linda, ena od respondentk v omenjenih fokusnih skupinah, je povedala »Takoј potem[,] ko sem se razkrila dvema prijateljicama, sem se v bistvu malo umaknila, tako da slučajno ne bi mislili, da kaj hočem od njiju« (Kuhar in drugi, 2011: 93).

Do prisilne samocenzure istospolno usmerjenih posameznikov najpogosteje prihaja po njihovem razkritju. »Gre za nekakšen “dogovorni molk” o homoseksualnosti« (Kuhar in drugi, 2011: 93). V določenih okoljih namreč posameznikova spolna usmerjenost lahko postane tabu tema, o kateri se ne razpravlja. Pri tovrstni samocenzuri gre pravzaprav za ponovni vstop v klozet, kar Kuhar imenuje tudi transparentni klozet. Tu pomembno vlogo igrajo razmerja moči, kar je predvsem opazno v nekaterih družinskih okoljih, ko starši po razkritju otrokove spolne usmerjenosti diskurz o homoseksualnosti pogosto regulirajo in mladostnika prisilijo v molk. Tako vse skupaj postane neke vrste družinska skrivnost, o kateri se ne govori. Ta tišina se lahko v družini ohranja zelo dolgo, kar geji in lezbijke doživljajo kot obliko nasilja, v katero so bili s samocenzuro prisiljeni. Čimo, respondent v fokusni skupini Kuharja in njegovih sodelavcev, je pojasnil »To, da doma vedo, a se o tem ne pogovarjamo, se mi zdi nekakšen psihični stres. [...] To je zame še hujše, kot če bi bili odkrito nestrpni. Tako vsaj veš, pri čem si in lahko prekineš stike. Tako pa ... ve se, a se o tem ne govori« (Kuhar in drugi, 2011: 94).

4.5.2 Senzibilizacija

Druga pomembna strategija soočanja s homofobijo je senzibilizacija oziroma informiranje javnosti o homoseksualnosti. Velja namreč, da večina predsodkov o gejih in lezbijkah oziroma vseh LGBT posameznikih izhaja iz nevednosti oziroma neinformiranosti. Pomembna oblika senzibilizacije je tako že razkritje posameznika pred sorodniki, prijatelji in nenazadnje tudi pred širšo javnostjo. Respondenti fokusnih skupin so namreč poročali, da so se pogledi njihovih prijateljev in sorodnikov po razkritju povsem spremenili, kar so pripisali dejstvu, da so postali boljše informirani o homoseksualnosti.

Za večjo sprejetost homoseksualnosti v družbi pa je potrebna predvsem institucionalna senzibilizacija. Respondenti so prepričani, da bi bilo homofobije veliko manj, če bi bila senzibilizacija pogosteje prisotna v procesih izobraževanja. Menijo, da se v šolah premalo govori o homoseksualnosti (Kuhar in drugi, 2011: 94).

4.5.3 Resignacija

Resignacija kot ena izmed oblik soočanja s homofobijo pravzaprav pomeni umik gejev ali lezbijk iz tistih situacij, ki jih doživljajo kot homofobne. Pri tem je treba opozoriti, da ne gre za neproaktivno delovanje. Umik iz homofobične situacije je namreč proaktiven v smislu lastne zaščite istospolno usmerjenega posameznika in tako predstavlja strategijo aktivnega upravljanja s stigmatom. Kuhar in njegovi sodelavci so to strategijo označili za resignacijo, ker se posameznik vda v usodo, pri čemer se zaveda, da situacije ne more spremeniti in se tako raje umakne.

Resignacije so se respondenti pogosto posluževali v situacijah, ki so bile povezane s sprejemanjem novega predloga Družinskega zakonika leta 2009³¹, pri čemer so bile tako v medijih kot v parlamentu prisotne homofobične diskusije. Večina sodelujočih v fokusnih skupinah je poročala, da so to dogajanje nehali spremljati ravno zato, da bi se izognili homofobičnemu govoru (Kuhar in drugi, 2011: 94–95).

4.5.4 Akomodacija

Četrta strategija soočanja s homofobijo je akomodacija, pri čemer gre predvsem za posameznikove različne načine upravljanja z lastno spolno usmerjenostjo v različnih situacijah. Večina gejev in lezbijk je namreč razkritih le v nekaterih okoljih, kar močno determinira njihov način vedenja v različnih situacijah. Respondenti so pri tem predvsem izpostavili javne prostore, kjer veljajo nenapisana pravila obnašanja. Tako morajo geji in lezbijke v takšnih okoljih svoje vedenje akomodirati do te mere, da se ne izpostavljajo. Prepričani so namreč, da bi v takšnih

³¹ Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve Republike Slovenije je jeseni leta 2009 v javno razpravo poslalo nov predlog Družinskega zakonika, ki naj bi nadomestil Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih iz leta 1976. Ključna novost v tem predlogu, ki je naletela tudi na največji odpor javnosti, je bila spremenjena definicija družine in zakonske zveze. Želel je vzpostaviti inkluzivno definicijo družine, v kateri v osredju ni bila več biološka vez med starši in otroci, temveč socialna vez med njimi. Zakonsko zvezo pa je želel definirati kot zvezo dveh oseb, ne glede na spol. Ta predlog je bil leta 2009 zavržen prvič, nato pa so ga državljani Republike Slovenije zavržili tudi na dveh referendumih, in sicer leta 2012 in 2015. Parlament je za istospolne partnerje vzpostavil nov institut Zakon o partnerski zvezi, ki je začel veljati šele 24. maja 2016, uporabljati pa se bo začel februarja leta 2017 (Kuhar in drugi, 2011: 60).

heteronormativnih javnih prostorih vsak znak homoseksualnosti lahko sprožil grožnjo nasilja. »Eden od respondentov je tako menil, da je homoseksualnost v Sloveniji sprejemljiva, če ostaja nekje med vidnostjo in nevidnostjo« (Kuhar in drugi, 2011: 95). Homoseksualnost je tako pogosto sprejemljiva le, če se v heteronormativno matrico vklaplja tako, da je ne spreminja ali ne ogroža. Rok je temu dodal »Homoseksualnost v Sloveniji je sprejemljiva, če je ne kažeš preveč. Če se obnašaš v skladu s heteroseksualnim vzorcem, heteronormativno [...] Takoj ko postaneš preveč feminiziran, preveč izstopajoč homoseksualec, potem je to zelo nesprejemljivo Takrat bo vsaj kakšna beseda, če ne že kaj drugega, priletelo za tabo« (Kuhar in drugi, 2011: 95).

4.5.5 Kompenzacija

Večina gejev in lezbijk meni, da morajo biti zaradi svoje spolne usmerjenosti veliko bolj uspešni v vseh segmentih svojega življenja, če želijo dosežati enake cilje kot heteroseksualci. Lastno homoseksualnost celo pogosto dojemajo kot manko, zaradi česar želijo biti uspešnejši na drugih področjih. Prepričani so namreč, da bodo le tako bolje sprejeti v družbi. Kuhar in njegovi sodelavci pa se ob tem sprašujejo, ali ta manko, ki ga doživljajo, ni morda le ponotranjenje družbeno vsiljene percepcije, da je homoseksualnost inferiorna. Nadja, respondentka v fokusnih skupinah, je podala svoj pogled na kompenzacijo »Zares prevzemamo veliko odgovornost za to pripisano drugačnost. Hočemo biti boljši "ačiverji". Recimo v odnosu do staršev ... ne vem, delaš izpite z deset [...] Tako so vsaj nekje lahko ponosni nate, če že ne morejo biti povsod. [...] Zdi se mi, da smo bolj strogi do sebe zaradi te okoliščine« (Kuhar in drugi, 2011: 96).

4.6 Navidezno spreminjanje homofobije

Raziskava, v kolikšni meri slovenska javnost pozna pojem homofobija, sicer še ni bila izvedena, vendar so Kuhar in njegovi sodelavci prepričani, da je ta pojem v zadnjih 15 letih postal del vsakodnevnega besednjaka Slovencev. Menijo, da so k temu prispevali predvsem mediji, različne javne razprave o homofobičnih incidentih ter različna prizadevanja slovenskega gejevskega in lezbičnega gibanja. Za ključno točko, ko je homofobija kot termin vstopila v javno zavest, pa

označujejo homofobični incident, ki se je zgodil leta 2001 v Ljubljani³² in je spodbudil organizacijo prve parade ponosa v naši državi³³. V tistem trenutku je LGBT skupnost vstopila v javni prostor, slovenski množični mediji pa so začeli resneje obravnavati to problematiko. Zapisi o homofobiji so se v slovenskih medijih sicer začeli pojavljati že v drugi polovici 90. let prejšnjega stoletja, vendar se je s poročanjem o tem incidentu zavest o homofobiji usidrala globlje v slovensko javnost (Kuhar in drugi, 2011: 58). »Glavnina medijskih poročil se je takrat ukvarjala z vprašanjem homofobičnosti slovenske družbe, nekaj medijskih zapisov pa je celo posebej izpostavljalo besedo "homofobija" kot novo besedo, ki se je pojavila v javnem diskurzu« (Kuhar, 2001, citirano po Kuhar in drugi, 2011: 59).

Danes je v slovenski javnosti moč opaziti veliko večje sprejemanje gejev in lezbijk ter strpnost do njih, vendar je ob tem treba poudariti, da se je v zadnjih 15 letih močno spremenilo tudi delovanje homofobije. Kuhar in njegovi sodelavci tako govorijo o novi homofobiji. Ta naj bi nastala kot posledica sprememb v delovanju predsodkov, stereotipov, diskriminacije in nasilja do različnih družbenih skupin, ki smo jih v delu že opisali (Kuhar in drugi, 2011: 58). Anna Marie Smith je prepričana, da ta nova homofobija v resnici hlina strpnost do gejev in lezbijk, saj homoseksualne identitete vključuje v družbene okvire delovanja pod pogojem, da se te asimilirajo v zdajšnjo heteroseksistično družbo (Smith, 1997, povzeto po Kuhar in drugi, 2011: 60). Gre pravzaprav za pojav, ki ga je v kontekstu akomodacije kot strategije soočenja s homofobijo opisoval že Rok, eden od respondentov v fokusnih skupinah, ko je dejal »Homoseksualnost v Sloveniji je sprejemljiva, če je ne kažeš preveč. Če se obnašaš v skladu s heteroseksualnim vzorcem, heteronormativno [...]« (Kuhar in drugi, 2011: 95). V Sloveniji je torej homoseksualnost oziroma kakršna koli drugačnost sprejemljiva le, če ostaja znotraj obstoječih okvirov delovanja družbe. Tanja Rener dodaja »"Drugačni" so

³² Incident se je zgodil 8. junija 2011 v baru Cafe Galerija v Ljubljani, ko varnostnik dvema gejema, pesniku Branetu Mozetiču in njegovemu kanadskemu gostu na festivalu Živa književnost, pesniku Jeanu Paulu Daoustu, ni dovolil vstopa vanj, češ da naj se že navadijo, da ta bar ni za takšne ljudi (Kuhar in drugi, 2011: 58).

³³ Prva parada ponosa v Sloveniji je bila organizirana kot vrhunec protestov omenjenemu incidentu, in sicer 6. julija 2001 v Ljubljani (Kuhar in drugi, 2011: 59).

še v redu, dokler so nevidni in nemi; ko se pokažejo in spremenijo, postanejo moteči, če pa bi bili v čem – bogvedaj – boljši od nas, bi postalo nevzdržno« (Rener, 2008, citirano po Kuhar in drugi, 2011: 60–61).

5 TRANSFOBIJA

Transspolne in cispolno nenormativne osebe, kot smo že ugotovili, zavračajo družbeno uveljavljeno binarno spolno matrico, saj se želijo izražati v skladu z lastnimi občutki spola oziroma spolne identitete. Njihov spolni izraz tako ni skladen s spolom in spolno vlogo, ki sta jim bili pripisani ob rojstvu na podlagi njihovega biološkega spola. Prav zato veliko takih posameznikov družba obravnava negativno in diskriminatorno. Večina jih dojema kot čudne, nenormalne, v nekaterih primerih celo kot bolne. To imenujemo transfobija. Gre za termin, ki označuje predsodke in diskriminacijo do tistih oseb, ki so prekoračile oziroma porušile meje binarne spolne matrice oziroma binarnih družbenih spolnih vlog in pravil. Kaže se v reakcijah strahu, sovraštva, odpora oziroma diskriminatornega odnosa in je usmerjena proti transspolnim oziroma cispolno nenormativnim osebam. Takih posameznikov se družba izogiba, jih ignorira, omalovažuje, zlorablja na različne načine, deležni pa so tudi verbalnega in celo fizičnega nasilja.

Heteronormativna družba vztraja pri prepričanju, da morajo transspolne osebe svoj biološki spol razumeti kot bolj resničnega od lastne spolne identitete. To pa se pogosto kaže tudi v načinu, kako družba naslavlja te posameznike. V mnogih primerih namreč kljub opozorilom ne želi uporabljati tistih osebnih zaimkov, ki jih je transspolna oseba izbrala zase, in jih tako neprestano naslavlja na podlagi njihovega biološkega spola. Pogosto so deležni tudi različnih diskriminatornih izjav, ki jih dehumanizirajo, kot na primer »Izgledaš kot prava ženska, nikoli ne bi rekla, da nisi ženska« (Koletnik in drugi, 2016a: 120). Raziskava potreb transspolnih oseb v Sloveniji³⁴ je pokazala, da je 69 % vprašanih že doživelo diskriminacijo na podlagi svoje spolne identitete, pri čemer so bili te večinoma deležne v javnih ustanovah pri javnih storitvah, v izobraževalnih ustanovah, doma in na delovnem mestu. Drži sicer dejstvo, da se družba v nekaterih primerih sicer

³⁴ Raziskava potreb transspolnih oseb v Sloveniji je potekala leta 2015 pod okriljem Transfeministične iniciative TransAkcija in DIC Legebitra. Gre za prvo raziskavo, ki je bila namenjena specifično in izključno transspolnim osebam ter katere namen je bil pridobiti čim več informacij o tem, kaj si transspolne osebe v Sloveniji želijo in kaj potrebujejo (Legebitra, Vprašalnik o potrebah transspolnih oseb). V njej je sodelovalo 65 transspolnih oseb, starih med 15 in 65 let (Košir, 2015).

ne zaveda, da diskriminira tovrstne posameznike, vendar je diskriminacija do njih v večinoma namerna in sistemska (Koletnik in drugi, 2016a: 118–122).

5.1 Sistemska in osebna diskriminacija transspolnih oseb

»Sistemska diskriminacija se nanaša na situacije, v katerih je celotna skupina ljudi na temelju neke skupne lastnosti prikrajšana za določene možnosti, pravice in zaščito v primerjavi s preostalimi pripadnicami_ki družbe« (Koletnik in drugi, 2016a: 120). Osebna diskriminacija označuje transfobno obnašanje posameznikov do transspolnih in cispolno nenormativnih oseb. Anja Koletnik in njeni sodelavci ob tem opozarjajo, da je osebna diskriminacija tudi sistemska oziroma da gre za njen produkt. Izraža se v občutkih strahu ali zgražanju nad transspolnimi osebami. Tako so tovrstni posamezniki osebne diskriminacije mnogokrat deležni, ko jim na primer stanodajalci ne želijo oddati stanovanje ali ko jih delodajalci ne želijo zaposliti (Koletnik in drugi, 2016a: 121, 123). Rezultati raziskave o transspolnih osebah v ZDA³⁵ so tako pokazali, da je brezposelnost transspolnih oseb v primerjavi s splošno populacijo dvakrat večja, 97 % vprašanih je doživelo nadlegovanje ali diskriminacijo na delovnem mestu, 47 % vprašanih pa je bilo odpuščenih, niso dobili zaposlitve oziroma jim je bilo onemogočeno napredovanje na delovnem mest zaradi svoje spolne identitete (Koletnik in drugi, 2016a: 124–125).

Najbolj reprezentativen primer sistemske oziroma institucionalne diskriminacije transspolnih oseb je, da večina držav ne priznava oziroma ne daje možnosti spremembe pravnega priznanja spola. (Koletnik in drugi, 2016a: 120). »Pravno priznanje spola je postopek spremembe imena ter uradnih osebnih podatkov o spolu v uradnih dokumentih in registrih z namenom priznanja spolne identitete posameznice_ka. Pravno priznanje spola bi moralo temeljiti na enem samem izhodišču: samoidentifikaciji osebe in posamezničini_kovi osebni odločitvi za

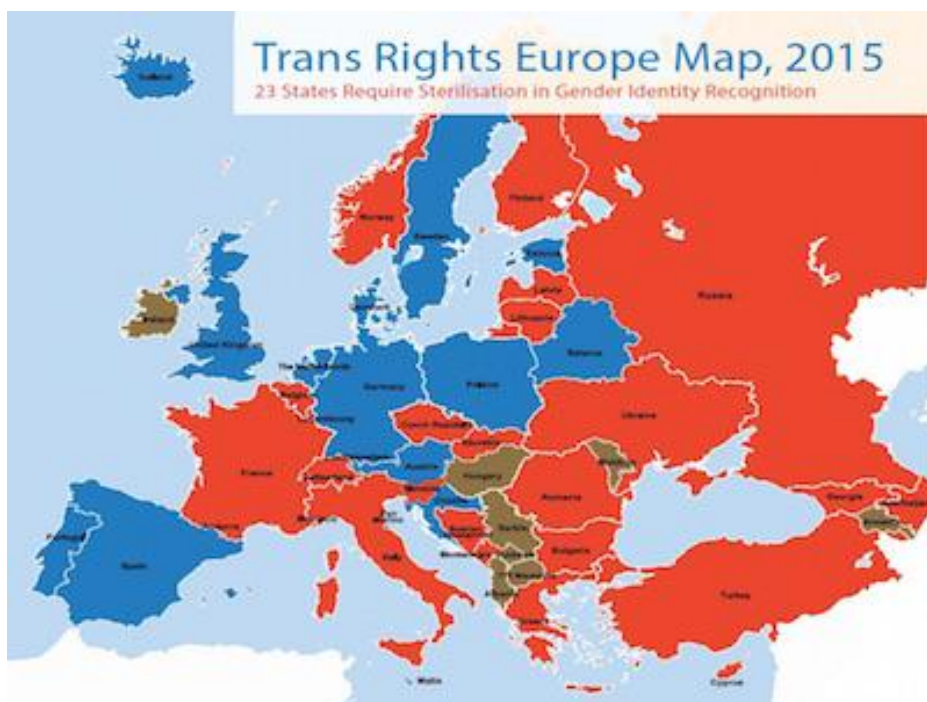
³⁵ Raziskavo o transspolnih osebah sta Nacionalni center za enakost transspolnih oseb in Nacionalna skupina za LGBTQ izvedla v vseh zveznih državah ZDA. V njej je sodelovalo 6.450 transspolnih oseb (Koletnik in drugi, 2016a: 124).

pravno priznanje spola« (Koletnik in drugi, 2016b: 7). Osebni dokumenti posameznika, ki dokazujejo njegovo istovetnost niso pomembni le za transspolne osebe, temveč za vsakega posameznika. Posedovati osebne dokumente, ki niso skladni z dejstvi, kdo oseba je in kot kdo se predstavlja, je za transspolne osebe zelo nelagodno, povzroča pa jim številne stiske in težave. Ko se mora namreč transspolna oseba legitimirati z dokumentom, ki ne vsebuje podatka o njenem dejanskem spolu, ampak le o pripisanem spolu, je prisiljena v razkritje lastne spolne identitete. »S tem se zgodi nedovoljen poseg v človekovo pravico do zasebnosti, kar velikokrat nadalje vodi do nerazumevanja, zasmehovanja in diskriminacije« (Koletnik in drugi, 2016b: 7).

Tudi v Sloveniji nimamo posebnega zakona, ki bi urejal pravno priznanje spola in druge pravice ter potrebe transspolnih oseb. Trenutno slovensko pravo niti ne pozna dikcije pravno priznanje spola, temveč uporablja navedbo sprememba spola³⁶, kar ureja podzakonski akt v Pravilniku o izvrševanju zakona o matičnem registru. Ta določa, da mora oseba na upravni enoti predložiti potrdilo predstojnega zdravnika, iz katerega je razvidno, da je spremenil spol, pri tem pa ne določa, kdo je pristojni zdravnik in kaj sprememba spola v resnici sploh pomeni oziroma kaj točno je prepoznano kot sprememba spola. V praksi takšna potrdila navadno izdajajo psihiatri, pri katerem morajo osebe pridobiti tudi diagnozo transseksualizma. Tako morajo transspolne osebe za uradno spremembo spola pridobiti diagnozo motnje spolne identitete, ki je, kot smo že povedali, klasificirana kot duševna motnja. Koletnik zatrjuje, da so transspolnim osebam v Sloveniji pri tem kršene vsaj tri človekove pravice, to je pravica do nedotakljivosti človekove telesne in duševne celovitosti, do osebnega dostojanstva in varnosti, pravica do zdravja in pravica do spoštovanja zasebnosti. Res pa je, da trenutna ureditev zagotavlja vsaj en vidik zasebnosti posameznika, ki je opravil spremembo spola v osebnih dokumentih, in sicer da ta ni nikjer vidna, da torej ne obstaja zaznamka, ki bi "opozarjal", da je oseba spremenila spol (Koletnik in drugi, 2016b: 9).

³⁶ Sprememba spola je termin, ki se mu v diskurzih, v katerih želimo biti spoštljivi do transspolnih oseb, izogibamo. Ta termin namreč nakazuje na konotacijo, da oseba lahko spremeni svoj spol le z operativnim posegom (Koletnik in drugi, 2016b: 9).

Indeks pravic transspolnih oseb je pregled zakonskega stanja s področja enakopravnosti in diskriminacije, povezane s spolno identiteto ter spolnim izrazom posameznikov in izpostavlja predvsem zakonske zahteve pri postopkih priznanja spolnih identitet. Slika 1 tako prikazuje zemljevid ureditve pravic transspolnih oseb v Evropi iz leta 2015. Z rdečo barvo so označene države, ki v svojih pravnih aktih za pravno priznanje spola zahtevajo sterilizacijo, z rjavo barvo so označene države, kjer pravna priznanje spola sploh ni mogoče, in z modro države, v katerih sterilizacija za pravno priznanje spola ni potrebna. Z zemljevida je tako razvidno, da v kar osmih evropskih državah pravno priznanje spola sploh ni možno, medtem ko je v 23 državah za to potrebna sterilizacija. V Sloveniji sicer ne obstaja eksplicitna zakonska zahteva, ki bi določala, da morajo transspolne osebe za spremembo spola v pravnih dokumentih biti sterilizirane (TransAkcija, Pravni položaj transspolnih oseb). Koletnik pa pri tem opozarja, da je bila v praksi večina transspolnih oseb deležna vsaj hormonske terapije (Koletnik in drugi, 2016b: 9).

Slika 1: Zemljevid ureditve pravic transspolnih oseb v Evropi za leto 2015
(Vir: TransAkcija)

Kot primer dobre prakse pravnega priznanja se mnogokrat navajajo države, kot so Danska, Malta, Irska ter Argentina, saj njihova zakonodaja omogoča pravno priznanje spola izključno na podlagi samoidentifikacije posameznika. Tako

transspolne osebe v teh državah ne potrebujejo nikakršnega tretjega mnenja, potrdila ali diagnoze s področja duševnega in telesnega zdravja. Argentina in Malta pa sta sprejeli celo ureditev, ki vključuje tudi pravno urejanje spola za mladoletne osebe. Te so tako pridobile povsem enake pravice kot odrasle transspolne osebe (Koletnik in drugi, 2016b: 13, 15). Parlamentarna skupščina Sveta Evrope je aprila 2015 sprejela resolucijo 2048, s katero podaja smernice za ureditev pravic transspolnih oseb za države članice Evropske unije. Te smernice tako vključujejo prepoved prisilne sterilizacije, vključevanje osebnih okoliščin spolne identitete in spolnega izraza, oblikovanje pravnega priznanja tretjega spola, dostopnost vseh zdravstvenih storitev za transspolne osebe in podobno (Koletnik in drugi, 2016b: 8).

Razširjenost diskriminacije, s katero se vsakodnevno srečujejo transspolne osebe, je torej zelo velika. Diskriminacija na podlagi spolne identitete je, kot smo lahko ugotovili, vseprisotna in le redko prepoznana kot nepravilna obravnava. Večina transspolnih in cispolno nenormativnih oseb se med odraščanjem spopada s stalnim občutkom drugačnosti, odrinjenosti in celo zavrženosti, kar na njih pušča težke posledice. Neprestano negativno obravnavanje s strani družbe namreč lahko privede tudi do ponotranjene transfobije in občutkov sramu, celo sovraštva do samih sebe (Koletnik in drugi, 2016a: 124).

5.2 Transfobno nasilje

»Nasilje nad transspolnimi [...] osebami zajema razne oblike transfobnih in homofobičnih obnašanj, katerih cilj ali posledica je ponižati in škodovati integriteti, zdravju in varnosti oseb, ki se identificirajo kot transspolne [...] (vključno z osebami, ki so prepoznane kot take)« (Koletnik in drugi, 2016a: 128). To nasilje lahko izvajajo posamezniki, skupine ali državne institucije in vključuje različne oblike psihičnega, fizičnega, spolnega, ekonomskega in drugega nasilja. Transspolne osebe pa to nasilje ne doživljajo le s strani neznancev, ampak tudi s strani družine, v šolah in na delovnih mestih.

Koletnik opozarja, da gre v primerih, ko je neko kaznivo dejanje storjeno iz sovraštva do osebe na podlagi njene rase, vere, spolne usmerjenosti, spolnega izraza ali drugih okoliščin, za zločine iz sovraštva. Specifičnost teh zločinov

oziroma tovrstnega nasilja pa je, da ima širši družbeni kontekst. Nasilje nad enim posameznikom namreč pošilja "sporočilo" celi skupini, in sicer da noben njen pripadnik ni sprejet in varen v družbi ter da je takšnih zločinov lahko deležen vsak izmed njih. Tako se tudi tiste transspolne, ki nasilja niso doživele neposredno, soočajo z njim na posreden način, prek izkušenj svojih prijateljev ali znancev. »LGBTIQ-osebe tako skoraj zagotovo poznajo vsaj eno LGBTIQ-osebo, ki je že doživela nasilje« (Koletnik in drugi, 2016a: 128). Mnogi posamezniki, ki so nasilje doživeli neposredno, pa tega ne prijavijo oblastem, saj jih je strah ponovnega obsojanja in diskriminacije s strani državnih institucij ter svoje neposredne okolice. S prijavo bi namreč morali razkriti tudi razlog, zakaj so bili napadeni.

Transspolne osebe so tako v družbi pogosto žrtve posmeha in fizičnih napadov, ki se lahko končajo celo s smrtjo žrtev. Koletnik navaja, da je v Združenih državah Amerike v povprečju umorjena ena oseba na mesec (Koletnik in drugi, 2016a: 128). Evropska organizacija Transgender Europe je leta 2008 začela s kvantitativno kvalitativnim projektom Trans Respect vs Transphobia, v okviru katerega spremlja transfobno nasilje in umore. Tako so od januarja 2008 do aprila 2016 zabeležili 2115 umorov transspolnih oseb, pri čemer se je kar 78 % umorov zgodilo v Latinski ali Centralni Ameriki. V tem obdobju se je v Evropi zgodilo 117 umorov, v Severni Ameriki pa 142. Številčno se največ tovrstnih umorov zgodi v Braziliji. Predvsem zaskrbljujoč je podatek, da je bilo v prvih štirih mesecih letošnjega leta že 100 smrtnih žrtev transfobnega nasilja, kar je največ doslej. Vsako leto 20. novembra tako obeležujemo dan spomina na žrtve transfobije, medtem ko je 17. maj dan boja proti homofobiji, transfobiji in bifobiji (Zavod TransAkcija, IDAHOBIT). Pogosta oblika transfobnega napada pa je tudi spolno nasilje. Anja Koletnik je prepričana, da gre tu pogosto za željo napadalcev, da napadejo transspolno usmerjenost oziroma spolno identiteto transspolnih oseb na najbolj neposreden način (Koletnik in drugi, 2016a: 129).

Nasilje nad transspolnimi in drugimi LGBTQ osebami ima številne resne in dolgotrajne posledice. Mnogo se jih tako sooča z jezo, strahom pred ponovnimi napadi, tesnobo in depresijo. Raziskava *Attempted suicide among transgender persons*, ki so jo opravili Clements-Nolle in sodelavci, je pokazala, da je 33 % mladih transspolnih oseb že poskušalo narediti samomor (Koletnik in drugi, 2016a: 131).

6 MOTIV HOMOFBIJE IN TRANSFBIJE V OBRAVNAVANIH ROMANIH

Tako v romanu *Ime mi je Damjan* kot v romanu *Leto biserov* je na mnogih mestih moč opaziti negativen in diskriminatoren odnos do literarnih likov na podlagi njihove spolne identitete oziroma spolne usmerjenosti. Sodobna družba, ki jo prikazujeta obe avtorici, je namreč izrazito heteronormativna, zaradi česar se morajo literarne osebe neprestano soočati s homofobijo in transfobijo, ki se v romanih izraža tudi s psihičnim in na nekaterih mestih celo fizičnim nasiljem.

Devetnajstletni Damjan se kot transspolna oseba s transfobijo neprestano srečuje v svojem družinskem okolju. Njegove spremembe imena ne podpira nihče v družini, najbolj negativen odnos do Damjana pa ima oče, s katerim se nista razumela že pred tem. »Kar pa se tiče fotra, mi je samo rekel, naj kar bom Damjan, saj si krstnega imena, ki mi ga je dal sam, tako in tako ne zaslužim več. [...] Meni pa se je zdelo, da sva takrat končno opravila. Jaz sem se ga že zdavnaj odrekel, takrat pa se je še on mene« (Tratnik, 2013: 11). Zabrutil mu je celo, naj zdaj odide še na operacijo in tako dokončno spremeni svoj spol »[...] da bom tak tapravi butast Damjan« (Tratnik, 2013: 11). Bolj kot s sinovo spolno identiteto in sprejemanjem takšnega, kot je oziroma kot se počuti, sta se starša ukvarjala s tem, kaj bodo o njegovi spremembi rekli sorodniki, prijatelji in sosedje. »Vsi bodo vedeli, kakšnega norca imajo pri hiši, kretena, ki si je spremenil ime brez razloga [...] Sosedji se bodo zgražali, še posebej tisti, ki so verni, in takšni so zvečine vsi. Moje tatarje je nenadoma še vera zaskrbelo, čeprav jih drugače en drek briga za boga in za cerkev in za državo« (Tratnik, 2013: 10). Obtožili so ga, da je ničvreden pesjan in da vsej družini prinaša le sramoto. Z vprašanjem, kaj si bodo o njem mislili drugi, pa se je v določenih trenutkih ukvarjal tudi sam Damjan. Motilo ga je, da je pogosto žrtev obrekovanja in tarča posmeha »[...] pravzaprav mi je naredila medvedjo uslugo in vedel sem, da me bodo spet vsi opravljali in se na cesti ozirali za mano« (Tratnik, 2013: 60).

Le Damjanov starejši brat je podpiral njegovo "drugačnost". »Že na začetku srednje šole se je dobro vedelo, da sva z bratom z istega drevesa [...] oba sva si lizala lase nazaj, hodila v kavbojkah, ki so nama visele na pol riti [...] ni čudno, da

punce niso vedele, katerega bi gledale. In tako sva zmeraj stala drug drugemu za ritjo, se pravi, ščitila sva si hrbet« (Tratnik, 2013: 29–30). Vendar se je to kmalu spremenilo, saj jima je oče zagrozil, da ju bo ločil, na silo, če bo treba. Tako je Damjana tudi njegov brat začel obravnavati drugače in ga celo poskušal “spametovati” »[...] saj mi je vse pogosteje težil, naj se vendar zresnim in spremenim svoje vedenje in oblačenje, preden bo prepozno. In da ne morem biti tak kot on, to pač ne gre« (Tratnik, 2013: 31). Nazadnje se je brat uprl očetovi tiraniji in se odselil v Nemčijo. Damjan ga vse od takrat ni ne videl ne slišal, zaradi česar se je počutil nemočnega »[...] ostal sem sam s fotrom in njegovo zmešano familijo, ki je sicer tudi moja, toda zame ni bilo nikogar več, nikogar, da bi mi ščitil hrbet« (Tratnik, 2013: 30).

V določenih trenutkih je družina literarnega junaka, ker zdaj po spremembi imena ni bil ne moškega in ne ženskega spola, celo razčlovečila. Tako je bila Damjanova mama nad njegovo spremembo spola ogorčena. »“To pa ni moj otrok, tega jaz že nisem rodila!” Kakor da bi bil kak predmet ali klateški pes ali kaj« (Tratnik, 2013: 11). Medtem ko ga oče zatem sploh ni želel več klicati po imenu »Ampak po imenu me ni poklical nikoli več, nikoli mi ni rekel ne Damjan ne kako drugače. Samo z “ej, ti” me je kdaj ogovoril« (Tratnik, 2013: 12).

Damjan je postal stigmatiziran v lastnem družinskem okolju, menili so, da je čudak, nenormalen in bolan. Prisilili so ga celo, da je začel obiskovati psihologa, ki ga je prav tako obravnaval kot nekakšnega norca. »Začel me je izzivati, zakaj nosim rutico okoli vratu, če me mogoče boli grlo ali kaj. [...] Pa kar ni nehal, hudo me je gnjavil, kaj je z mojim grlom in zakaj tako spreminjam glas, če ni nič narobe. Odvrnil sem, da ne razumem, kaj je mislil s tem, on pa je ves pameten povedal, da imam včasih moški, včasih pa ženski glas« (Tratnik, 2013: 23). Damjan je psihologa kmalu nehal obiskovati, s čimer pa njegova starša nista bila zadovoljna, zato sta ga poslala v skupino za samopomoč. Zaradi ljubega miru v hiši je skupino sicer obiskoval, vendar je bil prepričan, da mu ta ne bo prav nič pomagala. »Pa tatarim kar pustim, da verjamejo take bedarije, naj imajo svoje veselje. Naj kar verjamejo, da mi skupina za samopomoč strašno pomaga. Prav nič mi ne pomaga, samo cajt zabijam« (Tratnik, 2013: 122). Čeprav se je trudil, da bi ustregel svojim staršem, jim to ni bilo dovolj. Nekega dne, ko je skupino obiskoval že dolgo časa, mu je oče namreč zabrusil, da je zrel za psihiatrično bolnišnico.

»“Norišnica Ljubljana Polje vabi,” zamrmra v brado, seveda tako, da ja vsi slišijo« (Tratnik, 2013: 107).

V psihiatrični ustanovi pa se je znašla tudi Lucie, glavna junakinja češkega romana *Leto biserov*. Poskušala je namreč storiti samomor, do česar jo je privedlo razočaranje ob prekinitvi istospolne zveze z Magdo. Lucie se z izgubo partnerke nikakor ni mogla sprijazniti, še dolgo po tem je Magdo klicala in jo prosila, naj se vrne k njej. Nazadnje jo je celo obiskala v njenem stanovanju v Pragi, ki sta ga v času njune zveze uporabljali kot ljubezensko gnezdece. Tam se je Lucie dokončno soočila z resnico, našla je namreč fotografijo, na kateri je Magda objemala svetlolasko, njeno novo punco. Luciino zalezovanje in nadlegovanje je privedlo tako daleč, da ji je Magda zagrozila s prijavo policiji »Če ne boš nehala s tem, te bom prijavila na policijo. [...] Dosti! Da mi groziš s smrtjo« (Brabcová, 2005: 213). Zakaj je Lucie v psihiatrični ustanovi, so vedeli le ona, njen mož in zdravnica. Nikomur ni upala priznati, da je lezbijka oziroma biseksualka, bala se je, da jo bodo zaradi tega vsi obsojali, da je nihče ne bo razumel. S svojimi strahovi se je spopadala celo v sanjah, v katerih so neznanci na cesti s prstom kazali nanjo in jo zmerjali. »Ti, stari, to je ta DRUGAČNA!« (Brabcová, 2005: 197). »“I-zo-li-ra-ti!” je nenadoma zatulil skin “Vse pedre, je treba izolirati!”« (Brabcová, 2005: 198). »Ne bomo dopustili, da bi kvarila naše hčere« (Brabcová, 2005: 196).

Lucie se je s homofobijo spopadala s samocenzuro. Predstavljala se je kot urednica časopisa, mati devetnajstletne Terezije in srečno poročena žena »“Moj zakon ... je srečen in harmoničen.” Idila« (Brabcová, 2005: 62). Svojo spolno identiteto je skrivala tako v psihiatrični bolnišnici kot na delovnem mestu oziroma pred svojimi sodelavci. Neprestano jo je bilo strah, da se ne bi zagovorila, da ne bo preveč jasno pokazala znakov svoje lezbičnosti. »Otrpnila sem. V glavo mi je udarila kri. Bilo mi je, kot bi nekdo nepoklican pravkar začel hišno preiskavo moje skrivne izbice. In Pijér je neusmiljeno nadaljeval z njo, na glavo je obračal njene predale, da so se ven usule vse moje skrivne sanje, zatrta hrepenenja, nepristna identiteta, zatajena perverzna nagnjenja in manične predstave. Vse lepo na kup« (Brabcová, 2005: 89). Na nekaterih mestih v romanu lahko bralec opazi, da se je resnice o svoji spolni identiteti izogibala celo sama »“Bi nam povedali, zakaj ste tukaj [v psihiatrični bolnišnici]?” “Ne.” Ne gre. O tem se nisem sposobna pogovoriti niti sama s sabo« (Brabcová, 2005: 62).

Bolj kot z zunanjo homofobijo se je Lucie soočala s ponotranjeno homofobijo. Svojo spolno usmerjenost je namreč potlačila že v najstniških letih, ko se je zaljubila v najboljšo prijateljico Renato. Svojih čustev ji nikoli ni upala priznati »Renata, bojim se. Bojim se Ti pisati, pisati Ti o strahu, bojim se Ti pogledati v oči, bojim se spominjati se tega, kako sva se stiskali druga k drugi v eni spalki [...]« (Brabcová, 2005: 114). Zapisala jih je le v pismu, ki pa ji ga ni nikoli odposlala. Prepričana je bila, da njena čustva niso normalna »Hočem biti normalna, za vsako ceno« (Brabcová, 2005: 115). Ravno zato se je odločila, da bo svojo spolno usmerjenost zanikala in potlačila »Skrivnost ostane pokveka, za vedno priklenjena z verigami v skrivni izbici in basta. Pod ključem« (Brabcová, 2005: 114). To ji je za nekaj časa tudi uspelo, poročila se je z Jakubom in vse dokler ni 20 let kasneje v neki lezbični praški diskoteki srečala Magdo, je bila prepričana, da je srečna. Jakub je za Luciiino afero z drugo žensko izvedel šele po njeni hospitalizaciji in jo označil kot seksualni odklon. »Bojim se, gospa doktorica, da se ne bova razumela. To, kar vi štejete za odkritje identitete, je po mojem nasprotno njena izguba« (Brabcová, 2005: 194). Jakub se s prevaro in "novo" identiteto svoje žene ni mogel sprijazniti »Očka mi je vse povedal, o mami. Zakaj je bila v norišnici in to. [...] Z njo ni hotel imeti več skupnega, to je bilo jasno« (Brabcová, 2005: 218).

Tudi Damjanova družina po spremembi njegovega imena z njim ni hotela imeti več opravka, mama mu je namreč zabrusila »[...] naj se kar poberem iz hiše in si spreminjam ime na svoj račun – tudi trikrat na teden, če mi paše« (Tratnik, 2013: 13). Damjan tega ni storil, menil je, da ni še tako hudo, vendar so se razmere v družini sčasoma še poslabšale. Ves čas so ga nečesa obtoževali, tudi stvari, ki jih ni zakrivil, in ga celo zmerjali. Postal je žrtev psihičnega in v nekem trenutku celo fizičnega nasilja, ko sta se z očetom stepla. Zato se je odločil, da se bo preselil k prijateljem. Ti so Damjana sprejeli takšnega, kot je. »Nikogar ni nič motilo, ker sem si spremenil ime; sploh jih ni zanimalo, kako zgledam in kako se vedem« (Tratnik, 2013: 54). Situacija se je zapletla le v trenutku, ko je bila vsem všeč ista punca z imenom Nela. Ko so jo spraševali, za koga izmed njih bi se odločila, je ta hladno odvrnila, da za Damjana. To je šlo prijateljem v nos »Sine se je najprej smejal, češ da se ne more odločiti zame, ker jaz ne morem biti njen fant. [...] In takrat sta se povrh vsega prijatelja obrnila proti meni, češ da sem ju ponižal in jima rovaril za hrbtom, čeprav sta me vzela v hišo. [...] Rekla sta mi, da me imata že lep čas

dovolj in da se z njima ne morem pogovarjati kot moški, ker sem pač ženska. [...] Sicer sta me dolgo upoštevala in prenašala vse moje muhe, zdaj pa se je pokazalo, da sem v resnici le navadna baba, saj imam karakter pičke» (Tratnik, 2013: 60–61). Damjan je bil pri tem malo zmeden, še nikoli namreč ni imel težav z nesprejemanjem svoje identitete s strani prijateljev. Bil je razočaran nad njimi, zato se je kmalu tudi preselil nazaj k družini.

Do končnega konflikta med Damjanom in njegovimi prijatelji je prišlo proti koncu romana. V baru, v katerega so redno zahajali, je želel oditi na žensko stranišče, prijatelji pa so mu vzeli ključ in se mu rogali »[...] češ, kaj mi bo ključ ženskega sekreta, če sem Damjan, lahko grem scat v pisoar ali pa ven pred gostilno [...] nisem hotel pokvariti žura ne sebi ne drugim. Tudi sam sem se režal in mu mirno in lepo rekel, naj mi da ključ. Toda Brine se ni znal več obvladati; mahal mi je s ključem pred nosom in se drl "Kaj je zdaj? A si baba ali desc?" [...] "Na, tukaj ga imaš, baba!" je odvrnil Brine in mi vrgel ključ v glavo» (Tratnik, 2013: 149–150). Takrat je Damjanu, ki je bil že sicer vzkipljive narave, prekipelo. Brineta je potegnil k sebi, ga stisnil in mu ključ zatlačil v usta, ta pa je zatem izgubil ravnotežje in padel na hrbet tako, da ga je pogoltnil. Seveda se je novica hitro razširila in doma so ga zopet začeli obtoževati »Zaman sem jim razlagal, da sem mu jaz samo porinil ključ v gobec, ker me je zajebaval že štiri leta, in potem me je hotel udariti, pa je pač padel in požrl ključ. Kot mu je bilo očitno namenjeno. Normalnim ljudem že ne bi tiščal ključa v gobec« (Tratnik, 2013: 152).

Damjan pa ni bil žrtev transfobije le v krogu družine in prijateljev, ampak tudi sistemske diskriminacije, čeprav sam to zanika. Družini je namreč spremembo imena naznanil kot uradno, tako je zatrjeval tudi v skupini za samopomoč »[...] tistega dne sem šel na urad in jim povedal, da se bom preimenoval v Damjana. Menda takih stvari ne delajo radi, ampak meni se niso upali nič težiti« (Tratnik, 2013: 9). Vseskozi je zatrjeval, da je Damjan njegovo uradno ime, čeprav se bralec zaveda, da to ne drži. Damjan pa tega ne prizna »Če se le da, sem gospod. In ker mi to ni usojeno po rodu, bom postal gospod kako drugače. Tudi po nezakoniti poti – drugače se najbrž sploh ne da postati gospod. Razen če se nisi že rodil kot gospod, ampak to zame ne drži« (Tratnik, 2013: 82). Z negativni sodbami je bil literarni junak v slovenskem romanu soočen tudi v zdravstveni instituciji, in sicer ko so ga morali zaradi kroničnega vnetja jajčnikov hospitalizirati.

Medicinske sestre so nanj sprva gledale kot na čudaka in ga obrekovale »[...] sestre so se nenehno spogledovale, češ, ta ima pa vnetje jajčnikov, a si lahko mislite, pogledjte, no, saj je ko desc« (Tratnik, 2013: 106). Vendar je Damjan s svojo osebnostjo in nenehno željo po tem, da zabava ljudi, dodobra nasmejal tudi medicinske sestre, kar je botrovalo temu, da se negativne sodbe niso razvile v stereotip ali celo diskriminacijo.

Tako v češkem kot v slovenskem romanu lahko najdemo tudi motive interne homofobije, ki se večinoma kaže na posreden način. Damjan in Lucie na določenih mestih namreč izražata negativne občutke do lezbijk in gejev. »Isti na parnik, poln lezb, bi pomenilo stopiti izza okopov brez neprebojnega jopiča« (Brabcová, 2005: 205). Damjan pogosto obsoja Nelin aktivizem, ko se »[...] ukvarja s pedrskimi pravicami in podobno« (Tratnik, 2013: 117). Sam tega ne razume in je prepričan, da je LGBTQ gibanje povsem nesmiselno »Ja, enkrat sem z njo šel celo na nek sestanek lezbijk in pedrov, ona se je namreč tudi s tem pečala. [...] hotel sem kar spizdit [...] Mene to namreč ni nikoli zanimalo, jaz pač ne verjamem v tako skupinsko klobasanje [...] Alergičen sem bil na folk, ki pametuje in kritizira vse po spisku. [...] Zdelo se mi je, da nimam nič skupnega z njimi« (Tratnik, 2013: 124–125). Pogosto se oba literarna junaka poslužujeta tudi diskurzivne diskriminacije. Tako je Lucie nekoč Magdo označila kot lezburino, čeprav je bila njena diskriminacija v tistem trenutku nenamerna »“Gotovo sploh ni ugotovila, da si – lezburina.” Obrnila sem se. Kaj se je zgodilo, zaboga? Magda poleg mene je nenadoma okamnela v škrlatni kip, zobe je imela stisnjene in oči iz barvastega stekla. Zmrazilo me je. “Je kaj narobe?” se mi je zatresel glas. “Te besede – te besede ne izgovori nikoli več. Razumeš?” (Brabcová, 2005: 163). Damjan je podobne diskriminatorne izraze uporabljal pogosto, tako je gejevski in lezbični klub označil za pederski disko, geje pa za pedre in buzije. »Kar šel sem z njimi plesat, tako po pedrsko. Zvijal sem se in migal z ritjo in se zraven smejal kot pečen maček« (Tratnik, 2013: 64).

Bralec romana *Ime mi je Damjan* je na začetku prepričan, da je literarni junak do svojega položaja povsem ravnodušen, da mu diskriminatoren in negativen odnos njegove okolice sploh ne pride do živega, kar pa ne drži. Na nekaterih mestih je bralec namreč priča Damjanovim sicer redkim izpovedim, v katerih priznava, da mu ni vseeno »Če tako realno pogledam stvari, bi rekel, da me še najbolj boli to,

da me niti malo ne razumejo» (Tratnik, 2013: 110). Nerazumevanje in obsojanje staršev ga kljub navidezni hladnokrvnosti prizadene. Boli pa ga tudi pomanjkanje njune ljubezni »Nenadoma se mi je zazdelo, da že vse življenje strašansko trpim samo zato, ker me nihče ni nikoli imel zares rad« (Tratnik, 2013: 130). Svojo bolečino Damjan pogosto utaplja v alkoholu. Alkohol in zabava sta skorajda edini stvari, za kateri kaže interes »Včasih moraš žurati in se ga usuti čez vsako pametno mero. Včasih imam trenutke, da me vlečeta žur in popivanje« (Tratnik, 2013: 111). Ti trenutki pa se ponavljajo skoraj vsak dan, čeprav si sam tega ne prizna. Z alkoholom želi pozabiti na svoje težave in se sprostiti, vendar mu to večinoma ne uspe. Neredko se namreč zaradi svoje vzkipljive narave zaplete v pretepe, ki jih največkrat sproži sam. Alkohol in njegova nasilna narava mu v mnogih primerih povzročita še dodatne težave, ki pa jih večinoma niti ne rešuje. Damjan je svoje pijančevanje omejil le, ko je začel hoditi z Nelo. Sčasoma sta alkohol in ponočevanje postala težava tudi v njunem razmerju, saj se Nela s takšnim načinom življenja ni strinjala in na koncu, ko nista več našla skupnega jezika, sta se razšla.

Težave z alkoholom je imela tudi Lucie. »Jasno mi je bilo, zakaj je prišla. Komaj se je usedla, se je takoj zapodila [...] si naročat fernet. Kateri že danes?« (Brabcová, 2005: 69). Lucie ni pila le v dobri družbi in na zabavah, kot je bil to Damjanov izgovor, temveč vsepovsod, pila je celo v službi, ko je opravljala intervju. »En deci je popila Bára, drugega Jitka. Kdo je preostanek steklenice in kdo naslednjo? Izgubljam orientacijo. [...] Tako pijana sem, da moram sestiti. [...] Poklekнем in z rokami objamem školjko in v tem trenutku se začne iz mene valiti rdeča barva« (Brabcová, 2005: 77–78). Njeno pitje je postalo nenadzorovano, včasih se je alkoholu vdajala že zjutraj. Postala je odvisna. Ko ni pila, so se ji tresle roke in nazadnje je odvisnost pripeljala že tako daleč, da je steklenice skrivala po vsem stanovanju. Lucie se alkoholu ni vdajala zaradi pritiskov okolice oziroma homofobnega nasilja kot Damjan, ampak zaradi obupa, ker ni bila prepričana v svojo spolno identiteto, ker ni vedela, kako naj se z njo sooči, kako naj vse skupaj pojasni svoji družini. »Če bi me zdaj na primer videla Tereza. [...] Kako se tukaj njena mamica, razžrta od samoobvladovanja in alkohola, ta hladna postarana hipijka, zvija na plesišču v buzerantski luknji, morda bi jo to vsaj rahlo vrglo s tira. Kaj se je zgodilo, se dogaja z mano? In sem to sploh še jaz [...]« (Brabcová, 2005:

80). Lucie se odvisnosti od alkohola ni rešila niti v bolnišnici. Ko se je vrnila domov, je namreč ponovno padla vanjo, vendar nam konec romana daje upanje, da jo bo streznila njena hči. »Pogledala sem od bara. Pred mano je stala Tereza. “Dovolj imaš, mami, greva domov.” “Domov? Kam?” “Z mano vendar, k nama.” [...] In tako sem tukaj, v skvotu« (Brabcová, 2005: 219). Tudi Damjan se v romanu ne razvija, sam zase pravi, da se ves čas vrti v centrifugi »[...] sem na koncu zmeraj tam, kjer sem bil prej – vedno znova na začetku.« (Tratnik, 2013: 137). Nikakor ne more najti svojega odrešenja »[...] če ni nadaljevalnega tečaja iz samopomoči, bom pa še enkrat šel na skupino od začetka« (Tratnik, 2013: 153).

7 ZAKLJUČEK

V diplomskem delu sem raziskovala problematiko negativnega in diskriminatornega odnosa do gejev, lezbijk in transspolnih oseb, ki ga imenujemo homofobija in transfobija. Nekateri avtorji ta odnos imenujejo tudi heteroseksizem, saj ne glede na to, s katerega vidika pristopamo k analizi homofobije in transfobije, sta ti vedno povezani s telesom in seksualnostjo. Pogostokrat izhajata iz strahu pred tistimi, ki so v družbi identificirani kot homoseksualci, in pred bojznijo, da bi bil določen posameznik prepoznan kot eden izmed "njih". Homofobijo tako lahko pojasnimo na več načinov. Prvi razlaga, da je homofobija posledica več stoletij trajajočega preganjanja homoseksualnosti s pravnega, verskega in moralnega vidika, medtem ko jo drugi način razume kot nekakšen fenomen moderne družbe, ki se nenehno vzpostavlja, saj so geji, lezbijke, biseksualci in transspolne osebe že stigmatizirane in marginalizirane. Tretji tip pojasnitve pa vzroke za homofobijo ravno tako kot prvi išče v preteklosti, vendar na globlji, strukturni ravni. Tako jo s pomočjo rodoslovnega raziskovanja pojasnjuje z določenimi elementi, ki so se oblikovali že v starodavnih časih in so skozi zgodovino vplivali na sodobno konstrukcijo subjektivitete.

V delu sem prikazala tudi, da se homofobija in transfobija v družbi lahko kažeta na več načinov. Tako razlikujemo med institucionalno, kulturno, iracionalno in racionalno homofobijo, personalno ter interpersonalno homofobijo, zunanjo in interno homofobijo. Ta ni omejena le na reakcije heteroseksualcev do homoseksualcev oziroma LGBT skupin, ampak je prisotna tudi med geji, lezbijkami, biseksualci in transspolnimi osebami. Imenujemo jo ponotranjena homofobija. Gre za posledico norm, vrednot, predstav ter odnosa do homoseksualnost, ki se oblikujejo v tistih skupnostih, v katerih LGBT posamezniki odraščajo. Ponotranjena homofobija je tako posledica socializacije v heteronormativnem okolju, ki se odraža v oblikovanju posameznikove negativne samopodobe. Posebna oblika transfobije je sistemska diskriminacija transspolnih oseb, ki se nanaša predvsem na pravno priznanje spola, ki ni enak posameznikovemu spolu, določenem ob rojstvu. Večina evropskih držav namreč še vedno ne dopušča uradne spremembe spola na podlagi samoidentifikacije. Tudi v Sloveniji je pravno priznanje spola mogoče le s potrdilom pristojnega zdravnika, da

je posameznik diagnosticiran kot transspolna oseba. Transseksualnost je namreč po mednarodni klasifikaciji bolezni še vedno označena kot duševna bolezen, in sicer kot motnja spolne identitete.

Boj proti homofobiji v resnici ni boj proti heteroseksualnosti, kot so prepričani mnogi, temveč boj proti heteronormativnosti, stigmatizaciji in diskriminaciji. Ti so poleg stereotipov in predsodkov pomembni dejavniki homofobije in transfobije. Tako imenovana kultura strahu pred geji, lezbijkami, biseksualci, transspolnimi osebami namreč pogosto izhaja iz nepoznavanja ter odsotnosti izkušenj s tovrstnimi posamezniki in je produkt stereotipov ter predsodkov o njih. Geji, lezbijke in transspolne osebe se z diskriminacijo ter stigmatizacijo soočajo neprestano, postali sta del njihovega vsakdanjika in se izražata skozi govor, nadlegovanje, viktimizacijo in celo s psihičnim ter fizičnim nasiljem.

V diplomskem delu sem analizirala tudi dva sodobna romana, in sicer slovenske avtorice Suzane Tratnik z naslovom *Ime mi je Damjan*, ki je bil temeljni roman moje literarne analize, ter češke pisateljice Zuzane Brabcové *Leto biserov*, ki sem ga analizirala s stališča primerjalnega romana. Osredotočala sem se predvsem na raziskovanje, kako se v besedilih kaže motiv homofobije in transfobije, kdo ga izraža ter kako se z njim soočajo literarni junaki. Kot sem predpostavljala, se motiv homofobije in transfobije v analiziranih romanih pojavlja na več mestih. V delu *Ime mi je Damjan* se kot homofobni izkažejo predvsem junakovi družinski člani in posredna okolica, medtem ko se glavni literarni lik v romanu *Leto biserov* sooča predvsem s ponotranjeno homofobijo. Lucie se s homofobijo sooča s strategijo samocenzure, saj svojo spolno identiteto in spolno usmerjenost zaradi strahu pred neodobravanjem in zavračanjem skriva tako pred sorodniki kot pred prijatelji ter sodelavci. Čeprav so Kuhar in njegovi sodelavci oblikovali pet strategij, s katerimi se posamezniki lahko soočajo s homofobijo (Kuhar in drugi, 2011: 91), je te mogoče večoma prenesti tudi na transfobijo. Damjan se tako poslužuje predvsem resignacije in do neke stopnje tudi akomodacije. Prepričan je namreč, da na mnenje okolice ne more vplivati, čeprav si želi, da bi ga starši in prijatelji sprejeli takšnega, kot je. Akomodacije kot strategije soočanja s transfobijo se literarni junak poslužuje le v določenih primerih, saj ne želi, da bi ga na podlagi njegovih dejanj označevali in obrekovali sosedje ter znanci.

Predpostavka, ki sem jo predstavila v uvodu diplomskega dela, da so lezbični, gejevski in transspolni literarni liki s strani njihovega okolja stigmatizirani, velja le delno. Damjan je namreč stigmatiziran v lastnem družinskem okolju, v katerem velja prepričanje, da je čudak, nenormalen in bolan. Starši so ga celo prisilili, da je zaradi svojega "vedenja" začel obiskovati psihologa in skupino za samopomoč. Tematika transspolnosti je tako v tem romanu medikalizirana. Damjanova oče in mama se bojita, da bo zaradi sinove sramote stigmatizirana vsa družina, pri čemer lahko govorimo o stigmatizaciji prek povezave. Literarna junakinja češkega romana pa se sooča predvsem s strahom pred stigmatizacijo, medtem ko stigmatizacije Lucie v romanu ni zaslediti.

V uvodnem delu diplomske naloge sem tudi predpostavila, da se v obravnavanih romanih do neke mere ohranjajo stereotipi o lastnostih lezbijk, gejev in transspolnih oseb. Literarna stereotipizacija homoseksualnosti in transseksualnosti je namreč pogosta, vendar stereotipi mnogokrat služijo le kot izhodišče. Večinoma se v literarnih delih stereotipi ne le pojavljajo, ampak so tudi razloženi, analizirani in ovrednoteni (Zupan Sosič, 2007: 111). V romanih s homoerotično motiviko in tematiko se kategorije homoseksualnosti pa tudi transspolnosti gibljejo skozi štiri faze, in sicer od stereotipizacije preko skrivnosti in medikalizacije do normalizacije, pri čemer se največ sodobnih romanov obrača proti normalizaciji (Zupan Sosič, 2006b: 320). Tudi obravnavana romana nista nobeni izjemi, predpostavko o ohranjanju stereotipov moram namreč po literarni analizi zavreči, saj stereotipizacije nisem zasledila. Res je, da se je Damjan z negativnimi sodbami soočil v bolnišnici, ko so ga morali zaradi kroničnega vnetja jajčnikov hospitalizirati. Medicinske sestre so namreč sprva nanj gledale kot na čudaka in ga obrekovale, češ, kako ima lahko vnetje jajčnikov, če je videti kot moški. Vendar je Damjan s svojo osebnostjo in nenehno željo po tem, da zabava ljudi, dodobra nasmejal tudi medicinske sestre, kar je botrovalo temu, da se negativne sodbe niso razvile v stereotip ali celo diskriminacijo.

Menim, da je raziskovanje homofobične in transfobične problematike tudi v literarnih delih zelo pomembno. Sodobni romani namreč odsevajo današnjo družbo in tako izpostavljajo teme, o katerih je treba vzpostavljati diskurz. Namen vsakega literarnega dela je bralca nekaj naučiti in menim, da je tematika obravnavanih romanov in analiza takih motivov pomemben korak do pravičnejše

družbe. Prepričana sem, da bo produkcija romanov s podobno tematiko in motiviko v prihodnjih letih še narasla, k čemur bo kot ena najvidnejših avtoric nedvomno prispevala tudi Suzana Tratnik.

8 VIRI IN LITERATURA

VIRI

Brabcová, Zuzana. 2005. *Leto biserov*. Ljubljana: Center za slovensko književnost: ŠKUC.

Tratnik, Suzana. 2013. *Ime mi je Damjan*. Ljubljana: Mladinska knjiga.

LITERATURA

Bornstein, Kate. 1999. *Spolni izobčenci: o moških ženskah in nas ostalih*. Ljubljana: ŠKUC.

Borovnik, Silvija. 2007. Razbijanje stereotipov v prozi Suzane Tratnik. *Stereotipi v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi. 43 seminar slovenskega jezika, literature in kulture*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete v Ljubljani: 78–85.

Butler, Judith. 2001. Subjekti biološkega pola/družbenega spola/želje. *Časopis za kritiko znanosti*, XXIX(202–203): 279–290.

Fausto-Sterling, Anne. 2014. *Biološki/družbeni spol*. Ljubljana: Krtina.

Goffman, Erving. 2008. *Stigma: zapiski o upravljanju poškodovane identitete*. Maribor: Založba Aristej.

Jarh Ciglar, Barbara. 2011. Lezbična ljubezen v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo*, 56(5–6): 39–56.

Koron, Alenka. 2007. Razvoj naratologije družbenih spolov: spolnoidentitetno ozaveščeni romani v novejši slovenski literaturi. *Primerjalna književnost (Ljubljana)*, 30(2): 53–66.

Kos, Janko. 1983. *Roman: literarni leksikon*. Ljubljana: DZS.

Kos, Janko. 2001. *Literarna teorija*. Ljubljana: DZS.

Kuhar, Roman. 2001. *Mi, drugi: oblikovanje in razkritje homoseksualne identitete*. Ljubljana: ŠKUC.

Kuhar, Roman. 2006. Homofobija: kultura strahu pred homoseksualnostjo. *Teorija in praksa*, 43(3–4): 540–556.

Kuhar, Roman. 2009. *Na križiščih diskriminacije: večplastna in intersekcijska diskriminacija*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Kuhar, Roman in drugi. 2011. *Obrazi homofobije*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Lešnik, Bogdan. 2010. Sovražni govor v psihoanalitični perspektivi. *Socialno delo*, 49 (5–6): 299–304.

Nastran Ule, Mirjana. 1999. *Predsodki in diskriminacije*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.

Nastran Ule, Mirjana. 2000. *Sodobne identitete: v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Sophia.

Plahutnik Baloh, Blažka. 2015. *Kako razumeti svojega otroka: brošura za starše lezbijk in gejev*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra.

Ristović Čar, Ana. 2004. Borka za drugačnost: pisateljica Suzana Tratnik. *Delo*, 46(163): 11.

Sagadin, Vid. 2006. Vztrajno iskanje arhetipske izkušnje. *Literatura*, 18(181/182): 213–217.

Sukič, Nataša. 2001. Androginitet – utopija seksualnih revolucij. *Časopis za kritiko znanosti*, XXIX(202–203): 331–342.

Štular, Suzana. 1998. Družbena konstrukcija spolne identitete. *Teorija in praksa*, 35(3): 441–454.

Švab, Alenka in Kuhar, Roman. 2005. *Neznosno udobje zasebnosti: Vsakdanje življenje gejev in lezbijk*. Ljubljana: Mirovni inštitut.

Tratnik, Suzana. 2013. *Konec strpnosti*. Ljubljana: ŠKUC.

- Tratnik, Suzana, Segan, S. Nataša. 1995. *Zbornik o lezbičnem gibanju na Slovenskem 1984–1995*. Ljubljana: ŠKUC.
- Velikonja, Nataša. 2014. Od refleksa k spoznanju: spol ne bo več določevalna lastnost. *Časopis za kritiko znanosti*, 42(256): 255–262.
- Vesenjak, Alenka. 2006. Suzana Tratnik: Tudi bencinska črpalka je lahko domače ognjišče. *Literatura*, 18(181/182): 64–74.
- Vidali, Petra. 2001. Mladostniško obvezno branje. *Literatura*, 13(123/124): 153–156.
- Voglar, Vida. 2004. Suzana Tratnik: »Zanimajo me ponesrečene zgodbe«. *Mentor*, 25(3): 44–51.
- Zavrl, Andrej, 2007. Abeceda poželenja: GLBTIQ in literarna veda. *Primerjalna književnost (Ljubljana)*, 30(1): 97–108.
- Zirkelbach, Jana. 2007. Nepravi spol. V: *Luna*, Julie Anne Peters. Ljubljana: Grlica, str. 265–268.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2005a. Spolna identiteta in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost (Ljubljana)*, 28(2): 93–113.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2005b. Homoerotika v najnovejšem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo*, 50(3–4): 5–16.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2006a. Pimlico in Neznosna lahkost bivanja kot maturitetna romana. *Jezik in slovstvo*, 51(6): 25–45.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2006b. *Robovi mreže, robo jaza: Sodobni slovenski roman*. Ljubljana: Študentska založba, Litera.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2007. Spolni stereotipi in sodobni slovenski roman. *Primerjalna književnost (Ljubljana)*, 30(1): 109–120.
- Zupan Sosič, Alojzija. 2013. Postklasična teorija pripovedi. *Slavistična revija*, 61(3): 495–506.

Zupan Sosič, Alojzija. 2015. Govor v sodobnem slovenskem romanu. *Jezik in slovstvo*, 63(2): 183–195.

INTERNETNI VIRI

Banks, Gregory. 2003. *The Cost of Homophobia: Literature Review on the Human Impact of Homophobia on Canada*. University of Saskatchewan, www.usask.ca/cuisr/sites/default/files/BanksHumanCostFINAL.pdf, 15. 6. 2016.

CJM – Center za raziskavo javnega mnenja, Raziskava Slovensko javno mnenje, www.cjm.si/?q=SJM, 28. 5. 2016.

Češki literarni portal, Zuzana Brabcová, www.czechlit.cz/en/author/zuzana-brabcova-en, 10. 4. 2016.

Društvo informacijski center Legebitra, www.legebitra.si, 20. 5. 2016.

Golden, Carla. 1987. Diversity and Variability in Women's sexual identities. *Lesbian Psychologies: Exploration & Challenges*: 19–34. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, https://books.google.si/books?id=w_ii1kHJr4wC&pg=PA4&lpg=PA4&dq=carla+golden+lesbians&source=bl&ots=4XzYjYz8rD&sig=19PD4XnRkdPcqyh3me-cqGRXhmA&hl=sl&sa=X&ved=0ahUKEwiZuYyK35fNAhVBnBoKHWhPBekQ6AEI lzAB#v=onepage&q=carla%20golden%20lesbians&f=false, 1. 6. 2016.

Herek, Gregory M. 1991. Stigma, Prejudice, and Violence Against Lesbians and Gay Men. V: *Homosexuality: Research implications for public policy*: 60–80. Sage: University of California at Davis, http://psc.dss.ucdavis.edu/rainbow/html/spssi_91.pdf, 8. 6. 2016.

Inštitut za varovanje zdravja. 2013. Mednarodna klasifikacija bolezni in sorodstvenih zdravstvenih problemov za statistične namene, Avstralska modifikacija (6. izdaja), www.nijz.si/sites/www.nijz.si/files/uploaded/ks_mkb10-am-v6_v02_splet.pdf, 10. 6. 2016.

Koletnik, Anja in drugi. 2016a. *Vsi spoli so resnični: transspolnost, transseksualnost in cispolna nenormativnost*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, <http://transakcija.si/wp/wp-content/uploads/2016/05/Vsi-spoli-so-resni%C4%8Dni.pdf>, 25. 5. 2016.

Koletnik, Anja in drugi. 2016b. *Pravno priznanje spola v Sloveniji*. Ljubljana: Društvo informacijski center Legebitra, <http://transakcija.si/wp/wp-content/uploads/2016/05/Pravno-priznanje-spola-v-Sloveniji.pdf>, 25. 5. 2016.

Košir, Iztok. 2015. 69 odstotkov transspolnih oseb v Sloveniji je že doživelo diskriminacijo. *Mladina*, www.mladina.si/170900/69-odstotkov-transspolnih-oseb-v-sloveniji-je-ze-doživelo-diskriminacijo/, 13. 5. 2016.

Kumerdej, Mojca. 2008. Lezbična literatura ni le identiteta, ampak pogled na svet. *Delo*, www.delo.si/kultura/lezbicna-literatura-ni-le-identiteta-ampak-pogled-na-svet.html, 15. 4. 2016.

RTV Slovenija, 2011. *Dramatik, ki je zlomil komunizem in Češko popeljal v demokracijo*, www.rtvlo.si/svet/dramatik-ki-je-zlomil-komunizem-in-cesko-popeljal-v-demokracijo/273044, 20. 5. 2016.

Suzana Tratnik, www.suzantratnik.si, 27. 6. 2016.

ŠKUC, Gledališče, www.skuc.org/gledalisce, 22. 6. 2016.

Velikonja, Nataša. 1988. *Izobraževanje proti homofobiji*. Ljubljana: KUC-LL, www.ljudmila.org/lesbo/lesbo/Lesbo1-8/lesbo1-7/zlozenke/zlo2.htm, 5. 5. 2016.

Vrbnjak, Eva. 2007. Intervju: *Suzana Tratnik o svojem novem romanu, homoseksualnosti in umetniškem izražanju*. Bukla 16, www.bukla.si/?action=articles&article_id=295, 22. 4. 2016.

Zavod TransAkcija, <http://transakcija.si>, 10. 6. 2016.

9 POVZETEK

Diplomsko delo *Motiv homofobije in transfobije v romanih Suzane Tratnik in Zuzane Brabcové* obravnava problematiko homofobije in transfobije, ki se kaže skozi negativen in diskriminatoren odnos do gejev, lezbijk, biseksualcev ter transspolnih oseb na podlagi njihove spolne identitete, spolnega izraza in spolne usmerjenosti. Poleg koncepta spola, biološkega in družbenega, ter spolne identitete sta v delu predstavljena tudi dva modela oblikovanja homoseksualne spolne identitete in vrste lezbične identitete po Carli Golden. S problematiko spola in spolne identitete se ukvarjata tudi literarna veda in literatura. Z vprašanjem lastne spolne identitete se tako soočata tudi literarna junaka obravnavanih romanov, Damjan in Lucie.

Homoseksualna in transspolna identiteta danes v družbi, v kateri vladajo heteronormativni zakoni, še vedno predstavljata odklon od pričakovanih in družbeno sprejetih vzorcev vedenja. Tako sta homofobija in transfobija pogost problem, s katerim se soočajo lezbijke, geji, biseksualci in transspolne osebe. V diplomskem delu so predstavljene pojasnitve in funkcije homofobije, njene vrste in manifestacije. Geji, lezbijke in transspolne osebe se z diskriminacijo ter stigmatizacijo srečujejo neprestano, postali sta del njihovega vsakdanjika in se kažejo skozi govor, nadlegovanje, viktimizacijo in celo s psihičnim ter fizičnim nasiljem. Posamezniki se s homofobijo spoprijemajo s petimi strategijami, ki pa jih lahko večinoma prenesemo tudi na soočanje s transfobijo.

V diplomskem delu je tako opravljena literarna analiza motiva homofobije in transfobije v dveh sodobnih romanih, in sicer slovenske avtorice Suzane Tratnik z naslovom *Ime mi je Damjan*, ki je temeljni roman literarne analize, ter češke pisateljice Zuzane Brabcové *Leto biserov*, ki je bil analiziran s stališča primerjalnega romana. Analiza romanov se osredotoča predvsem na raziskovanje, kako se v besedilih kaže motiv homofobije in transfobije, kdo ga izraža ter na kakšen način se z njim spopadajo literarni junaki.

Ključne besede: sodobni roman, *Ime mi je Damjan*, *Leto biserov*, spol, spolna identiteta, homofobija, transfobija, stereotipi, predsodki, diskriminacija, stigma.

SUMMARY

In my diploma work *The Motifs of Homophobia and Transphobia in the Novels of Suzana Tratnik and Zuzana Brabcová*, I present problems of homophobia and transphobia. Both phenomena manifest themselves in a negative and discriminatory attitude towards gay, lesbian, bisexual and transsexual persons as a consequence of their gender identity, gender expression and sexual orientation. In addition to the concepts of a biological gender, social gender roles and gender identity, I present two models of shaping of homosexual identity as well as types of lesbian identity according to Carla Golden. Problems of gender and identity are also dealt with by the literary science and literature, and both main characters in the novels, Damjan and Lucie, are also confronted with questions of their gender identity.

As society today is still governed by heteronormative legislation, homosexual and transgender identities present a deviation from the expected and socially accepted behaviour patterns. As a consequence, homophobia and transphobia are common problems which lesbian, gay, bisexual or transsexual persons have to deal with. In my diploma work I have provided explanations and functions of homophobia, as well as its types and manifestations. Homosexual and transgender persons face discrimination and stigmatization on every step, they have become a part of their everyday lives. Discrimination and stigmatization are demonstrated by speech, harassment, victimization and even by mental and physical violence. When dealing with homophobia, an individual uses five strategies which can in most cases also be used to confront transphobia.

I have thus included a literary analysis of the motifs of homophobia and transphobia in two contemporary novels into my diploma work. The first novel *My Name Is Damjan (Ime mi je Damjan)* by a Slovene author Suzana Tratnik has served as the basis for the literary analysis. The second novel *The year of pearls (Leto biserov)* by a Czech author Zuzana Brabcová has been analysed through comparisons with the first novel. In analysing the two novels, I have mostly concentrated on researching how the motifs of homophobia and transphobia are

depicted in the novels, who they are expressed by and how literary characters deal with them.

Key words: a contemporary novel, *My Name Is Damjan (Ime mi je Damjan)*, *The Year of Pearls (Leto biserov)*, gender identity, homophobia, transphobia, stereotypes, prejudice, discrimination, stigma.

IZJAVA O AVTORSTVU

diplomskega dela

Spodaj podpisana Teja Hafner, z vpisno številko 18070723, sem avtorica diplomskega dela z naslovom Motiv homofobije in transfobije v romanih Suzane Tratnik in Zuzane Brabcové.

S svojim podpisom zagotavljam, da:

- sem diplomsko delo izdelala samostojno pod mentorstvom red. prof. dr. Alojzije Zupan Sosič in izr. prof. dr. Romana Kuharja,
- soglašam z javno objavo elektronske oblike diplomskega dela na spletnih straneh FF.

V Ljubljani, dne 25. 8. 2016

Podpis avtorja/-ice: _____